58827

01-20-9681

MERIDIONALE

BELVEDERE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA VIII. évfolyam 3–4. szám

Indulás!

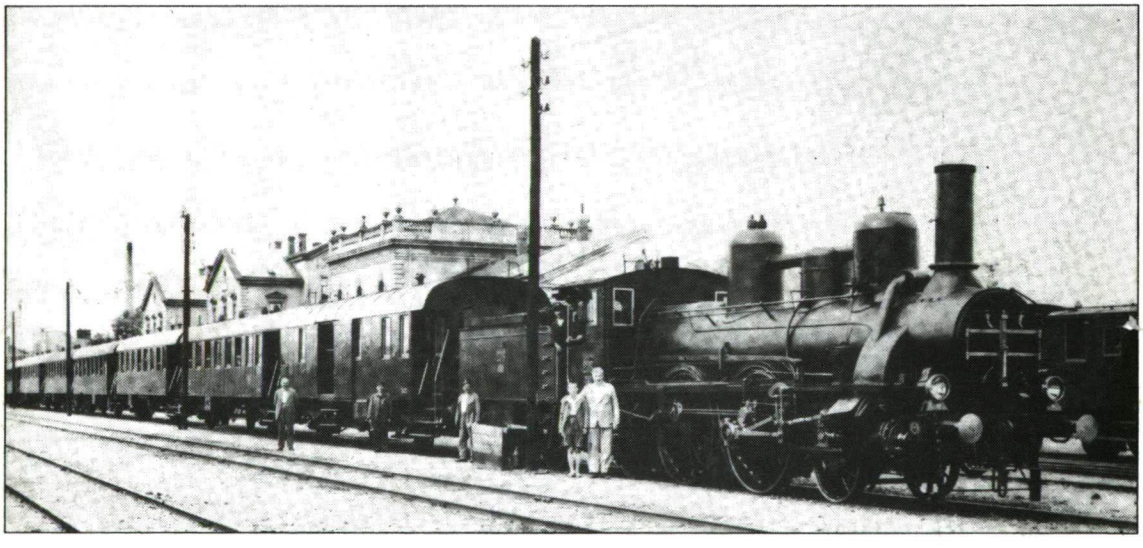

Tóth Sándornak a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasutat bemutató tanulmánya lapunk 23–45. oldalán olvasható

MCMXCVI

április–május

BELVEDERE MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA
Szerkesztők: KÓSA KINGA, MAJZIK ANDREA, TÓTH ANDREA, DÖBÖR ANDRÁS, FORRÓ LAJOS, KÁKONYI GELLÉRT
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS
Munkatársak: BASA ISTVÁN, CSIGA ANDREA, JAKSA HELGA, KISS GÁBOR
Terjesztés: LACZI KATALIN
Fényszedés: FODOR EDINA

Számunk a JGyTF Hallgatói Önkormányzat, a Raoul Wallenberg Alapítvány (Budapest), a Nemzeti Kulturális Alap és az Agora Print Kft. támogatásával készült.

Címlapunkon: Sopron-GySEV állomáson a győri személyvonat azonnal indul. A szerelvényt a GySEV jó öreg Ig osztályú 206 psz. gőzmozdonya vontatja. A szép fotográfiát az osztrák Otto Zell készítette 1935-ben, és a Griebl-gyűjteményhez tartozik. Ajánló Tóth Sándor *A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút rövid története* című tanulmányához. (Forrás: *Képek a régi magyar vasutakról és vonatokról.* KÖZDOK, Bp., 1991. 30. o.)

Lapszámunkat Főiskolánk lassan százhuszonöt éves történetét bemutató régi fotókkal illusztráltuk. Bereczki Sándor sorozatának első része a 54–72. oldalakon olvasható. A cikkhez tartozó képek:

45.: Rajzóra az Erzsébet Nőiskolában;
130.: Tanulószoba a Pedagogiumban;
141.: Fizika szeminárium a Nőiskolában.

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.
Megjelenik: 750 példányban.
Nyomás: Agóra Print Kft., Szeged

Tartalom

Referátumok

Tóth K. József: A magyar-örmények és a az 1892–96. évi országgyűlés 4
Egyházi Dóra: A városligeti műjégpálya és a Budapesti Korcsolyázó Egylet története, 1869–1905 10
Döbör András: Dr. Batthyány Strattmann László herceg emlékezete 12
Baráth Tibor: A magyar szabadkőművesség 1945 után 17

Magánvasutak Magyarországon

Tóth Sándor: A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút rövid története 23

Loki-téka

Veszélyes üzem 46
Horváth Ferenc: Hazai és külföldi vasúti balesetek (Nagy Tamás)

Háztájl

Bereczki Sándor: A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése, 1873–1928 54
Benda Kálmán: Eperjessy Kálmán – művei tükrében 73

Egykori és mai tanáraink

Polányi Imre (Zakar Péter) 77
Kora május 82

Antik

T. Horváth Ágnes: Lucullusi gazdagság: Róma ismerős és ismeretlen ízei 83

Hajdani vármegyéink

Zala (Nagy Tamás) 88

Az én Balkánom – Balkane moj

„Rekoh sebi moj bože koliko demagogije... " (Forró Lajos) 92

Parthiscum

Siket Zoltán: A kiszombori körtemplom 96

Messzelátó

Kiss Gábor: Fejezetek Írország XIX. századi történetéből 99
Kákonyi Gellért: A „Véres Húsvét " 105
Szebenyi Nándor: Terror Észak-Írországban 112

Megjegyzések

Bánhida Turul-madara (Jancsák Csaba) 120
Korszakalkotó újítás a csatahajóknál (Kovács György Attila) 126

Pihenő

Galgóczi László: Káromkodó utódainkhoz 131
Dienes Jenő Attila: Könyvek, könyvtárak, a kultúra Tatán 134

Téka

Baracai balladák
Baracai magyar népköltészet... (Jaksa Helga) 142
Még, még, még, ennyi nem elég!
A magyarok krónikája. Szerk.: *Glatz Ferenc.* (Baráth Tibor) 144

Anekdotakincs (Válogatta: Magyarits Katalin) 145

A Második Belvedere Helytörténeti Pályázat eredményei 147

Referátumok

Tóth K. József

A magyar-örmények és az 1892–96. évi országgyűlés

A magyar-örmény fogalom öndefinícióként a 19. század második felében keletkezett a már majdnem magyarrá vált örmény származású magyarországi értelmiségiek között. A „boldog békeidők" számukra is kulturális virágzást hoztak, amikor Szongott Kristóf szamosújvári tanár vezetésével összegyűjtötték és feldolgozták, majd az Armenia című lapban publikálták történelmüket és kultúrájukat. Kialakították az „armenizmus" ideológiáját, összekapcsolva a „szentistváni állameszmével" azt mondták, hogy ők kulturális értelemben örmények, politikailag viszont magyarok, s mint ilyenek képesek Magyarországért bármely áldozatra.[1] Dolgozatomban röviden szeretném összefoglalni magyarországi történetüket, majd az 1892–96 közötti parlamenti szereplésükről esik szó.

Örmények az újkori Magyarországon

Már az ókorban és a középkorban is megfordultak a Kárpát-medencében mint kereskedők. Például Esztergomban élő kolóniájuk még kiváltságokat is kapott. Jelentősebb szerephez azonban a 17. századi csoportos beköltözésük után jutottak. A török kori háborúk következtében megritkult lakosságú Erdély népességének pótlására hívta be az örményeket Apafi Mihály, 1672-ben kiváltságlevelet adva nekik. Csoportjaik a 13. századtól kezdve fokozatosan vándoroltak a Fekete-tengert északfelé megkerülve Lengyelország és Moldva területére. Az erdélyi betelepülők Minasz nevű püspökük vezetésével főleg Moldvából költöztek át első lépésben a Keleti-Kárpátok átjáróihoz, majd második lépésben Erdély belső kereskedelmi útvonalaihoz. A mintegy 8-10 ezer örmény[2] földműveléssel egyáltalán nem foglalkozott, hanem kézművesek (elsősorban tímárok, szűcsök, szőnyegszövők, cipészek) voltak, valamint a saját és mások termékeivel kereskedtek. Két központjuk a 18. század végén szabad királyi várossá emelt Szamosújvár és Erzsébetváros volt. E városokban kezdetben csak örmények laktak. Ezen kívül jelentős kolónia létezett Gyergyószentmiklóson és Szépvizen, de a szász városok kivételével majdnem minden városban volt egy-két örmény kereskedőcsalád.

A Rákóczi-szabadságharc után jónéhány család bekapcsolódott a marhakereskedelembe. A marhákat Moldvában és Havasalföldön vásárolták, az Alföldön bérelt pusztákon hízlalták, majd nyugatra exportálták őket. A gyorsan gazdagodó örmények egymás után vettek nemességet az udvartól, és Erdélyből az Alföldön vásárolt földbirtokaikra: főleg Torontál, Krassó-Szörény megyébe települtek át, ahol hamarosan jelentős közéleti szerepre tettek szert. Evvel párhuzamosan már erősen asszimilálódtak a magyarsághoz, felvéve annak nyelvét, szokásait, értékeit. Bizonyság erre az is, hogy az 1848–49-es szabadságharcban mintegy 70 tiszt és 200 örmény származású közhonvéd harcolt a magyarok oldalán.[3] Örmény volt az aradi vértanúk között ***Kiss Ernő*** és ***Lázár Vilmos***, de örmény volt Kossuth utódja a Védegylet igazgatói székben, ***Gorove István***, a későbbi miniszter, valamint az 1848–49-es országgyűlés legfiatalabb tagja, ***Simay Gergely*** is.

A 19. században a marhakereskedelem jelentősége visszaszorult, és az örmények nem kapcsolódtak be a gabonakereskedelembe, hanem az értelmiségi pályák felé orientálódtak. Sokan közülük jogászok, orvosok, gyógyszerészekő többen a Magyar Tudományos Akadémia tagjai voltak. Az örmény származású művészek között ismerős lehet mindenkinek *Hollósy Simon* festő, *Hollósy Kornélia* énekesnő, *Csiky Gergely*, *Petelei István*, *Bányai Elemér* írók neve. S persze a politikai életben is szerepet játszottak, mint azt a továbbiakban néhány életrajzzal szeretném megvilágítani.

Az 1892–96-os magyar országgyűlés örmény képviselői

Az Arménia 1892-es évfolyamának 122. oldalán 8 képviselőházi és 3 hivatalban levő főrendiházi küldött neve olvasható. Az alsóházi hépviselők eletéről és politikai szerepléséről szeretnék röviden szólni.

Dániel Ernő, báró (Elemér, 1843 – Balatonfüred, 1923);
1870-től Deák-párti, 1875-től szabadelvű párti képviselő. Pénzügyi és gazdasági szakértő, délvidéki ármentesítési és vasútügyekkel foglalkozott (pl. Vaskapu szabályozása). 1895. január 15-től 1899. február 26-ig a Bánffy-kormány kereskedelmi minisztere. Jelentős szerepe volt a millenáris ünnepségek rendezésében. 1906-tól 1910-ig főrendiházi tag, 1910-től a Nemzeti Munkapárt képviselője. Az 1892–96-os parlamenti évek alatt Pancsova (Torontál vm.)képviselője a Pénzügyi bizottság és az Ezredéves ünnepi bizottság tagja. Felszólalásai feltűnően nagy számban kapcsolódnak a vasútépítésekhez, ezenkívül pénzügyekben és kereskedelmi ügyekben szólalt meg gyakran. Meglepően kevésszer szólt általános és ügyrendi kérdésekben.

Dániel Pál (Arad, 1822. szept. 13. – 1895. május 10.);
a Torontál megyei Zichyfalva képviselője volt. Már 1848-ban is a képviselőház tagja; Debrecenben is ott volt, ezért börtönbe került. 1861-ben és 1865 ismét képviselő, később a Szabadelvű Párt körének egyik alelnökévé választották. A tárgyalt időszakban a Válaszfelirati bizottság tagja, de egyszer sem szólalt fel.

Halála után választókerületében **Dániel László** követte a 484. üléstől kezdve, de a lemondásán kívül (539. ülés) nem szólalt fel. Őt (ifj?) **Dániel Pál** követte Zichyfalva képviseletében (szintén nem szólalt fel). Sajnos, róluk ennél többet nem sikerült kideríteni, de biztosra vehető, hogy egy családról van szó. A család egyébként elsőnek kapott nemességet az erdélyi örmények közül 1725-ben, mert irányító szerepet vittek a betelepedésben.

Issekutz Viktor, dr. (Erzsébetváros, 1857. aug. 15.);
az Arméniával ellentétben a parlamenti iratokban *Győző* keresztnévvel szerepel. Erzsébetváros (Kis-Küküllő vm.) képviselője volt, és jogi végzettséggel bírt. A többi örmény képviselővel ellentétben ő nem szabadelvű, hanem nemzeti párti képviselő volt, és 1892-ben Dániel Márton szabadelvű jelöltel, a korábbi képviselővel szemben került be. A parlamenti ciklus alatt a Naplóbírálási, Közigazgatási bírósági és az Igazságügyi bizottság tagja. Főleg pénzügyi és jogi kérdésekben szólalt fel, összesen 69 esetben.

Lukács Béla (Zalatna, 1847. ápr. 27. – Bp., 1901. jan. 7.);
szüleit az 1848–49-es forradalom alatt elveszítette. A gimnáziumot Gyulafehérváron, a jogi egyetemet Budapesten végezte. Ezután újságíróskodott, majd 1872-től Szamosújvár képviselője, Molnár Antallal együtt. Amikor az országgyűlés leszállította a város képviselőinek a számát egyre, hogy ne kelljen Molnárral versengenie, Gyulafehérvárra ment, ahol báró Kemény Gábor miniszter ellenében sikerült a parlamentbe bekerülnie. 1886-ban az újjászervezett MáV elnök– igazgatója, 1884-től miniszteri tanácsos. 1887-től a közmunka és közlekedésügyi, 1889-ben a kereskedelmi minisztérium államtitkára. 1892. július 16-tól 1895. január 15-ig kereskedelemügyi miniszter a Szapári- és a Wekerle-kormányban. Az 1900. évi párizsi világkiállítás magyar osztályának kormánybiztosa. 1899 május 16-án választották a Szabadelvű Párt alelnökéve. Öngyilkos lett.

Az érintett parlamenti ciklusban Marosvásárhely képviselőjeként kereskedelmi és pénzügyi kérdések mellett legnagyobb számban a vasútépítéssel kapcsolatban szólalt fel. Tagja volt a Közlekedési bizottságnak.

Lukács László (Zalatna, 1850. nov. 24. – Bp., 1932. febr. 23.);
jogi tanulmányait Kolozsváron végezte, 1874–76-ban a győri jogakadémia rendkívüli tanára. 1877-ben átvette atyja ércbányáinak a vezetését. 1878-ban képviselővé választották szabadelvű párti programmal. 1887-ben Tisza Kálmán mint pénzügyi szakértőt minisztériumi osztálytanácsosi rangban meghívta a pénzügyminisztériumba. 1888-tól miniszteri tanácsos, 1893-ban Wekerle alatt pénzügyi államtitkár, majd 1895. január 15-től 1905. június 18-ig pénzügyminiszter. A koalíció idején visszavonult a politikai élettől, majd 1910. január 17-től április 22-ig a Khuen-Héderváry kormányban ismét pénzügyminiszter. 1912. április 22-től 1913. június 10-ig pedig miniszterelnök és belügyminiszter; 1913. január 10-ig a király személye körüli miniszter is volt. Désy Zoltán függetlenségi képviselő panamázást bizonyított rá, ezért távoznia kellett posztjáról, de a Nemzeti Munkapártnak 1918-ig vezéregyénisége maradt. Az első világháború után az aktív politikai élettől vissza vonult, de 1921-től 1924-ig tagja volt a rajta kívül Wekerléből, Popovicsból és Teleszkyből álló Pénzügyi Tanácsnak. 1927-ben Horthy a felsőház tagjává nevezte ki.

A vizsgált időszakban Abrudbányát képviselte. Tagja volt a Kuriai bíráskodás és a Pénzügyi bizottságnak. Hozzászólásainak mintegy kétharmada pénzügyi kérdéseket érint. Tisztázatlan, hogy milyen rokonsági fokon állt Lukács Bélával.

Molnár Antal, dr. (Szamosújvár, 1847. nov. 17. – Bp., 1902. jan. 6.);
középiskoláit és jogi tanulmányait Kolozsváron végezte, s már ekkor megkezdte újságírói tevékenységét. Történeti kutatásokba kezdett és 1870-ben városi levéltárnokként helyezkedett el Szamosújváron. 1871-től 1878-ig és 1884-től 1902-ig Szamosújvár szabadelvű párti országgyűlési képviselője. 1892-től 1902-ig a képviselőház jegyzője. 1879-ben a Magyar Lapok című ellenzéki napilap, majd 1880-tól 1 évig a Magyarország és a Nagyvilág szerkesztője. A budapesti jogi karon magántanári képesítést nyert.. A Hírlapírók Nyugdíjintézetének is volt titkára. Számos örmény tárgyú cikke jelent meg az Arménia című folyóirtaban (a főszerkesztő Szongott Kristóf utőn ő publikált itt a legtöbbet) és

más lapokban. Tagja volt a Kuriai bíráskodás és a Közoktatási bizottságnak. Országgyűlési tevékenysége leginkább a jegyzői feladatkör volt, önálló hozzászólása csak kettő volt 1892–96 között.

Markovics Kálmán (szül. 1848);
először katonai pályára készült, majd azt félbeszakítva jogot végzett, és 1887-től szabadelvű párti képviselő lett. A Bihar megyei Tenke képviselőjeként tagja volt a Közigazgatási és a Vízügyi bizottságnak. Nem szólalt fel.

Pap Géza, dr., báró (Nagybecskerek, 1864. – Bp., 1934. júl. 9.);
apja Papp Simon nagybirtokos és gyógyszerész, bátyja, Tivadar szamosújvári örmény katolikus lelkész volt. Jogi tanulmányai elvégzése után 1887-től Torontál megyei aljegyző, 1890-től főjegyző, majd Nagybecskereken ügyvéd. 1892-1906 között országgyűlési képviselő szabadelvű párti progarmmal. A koalíciós időszakban a politikától visszavonult. 1910–18 között ismét képviselő munkapárti programmal. 1911-től az ún. „Überland" földek szabályozásának kormánybiztosa volt. 1913-1934-ben a Magyar Földhitelintézetek Országos Szövetségének (az Altruista Banknak) a vezérigazgatója. A bárságot 1912-ben kapta, 1926-tól főrendiházi tag volt. Nagy szerepe volt a Vitézi Rend alapelveinek a megalkotásában.

1992–96 között Szentgyörgyöt képviselte az országgyűlésen. Tagja volt a Kérvényi, Közoktatási, Zárszámadás vizsgáló és a Naplóbíráló bizottságnakő utóbbinak jegyzője is volt. összesen 14-szer szólalt meg, és a többi örmény képviselőtársával ellentétben nem szakkérdésekben, hanem vegyes témákban és az éves költségvetések megszavazásánál.

A főrendiházi örmény képviselők ez idő tájt *gróf Karátsonyi Aladár* (Bp., szül. 1859) és *Jenő* (1861–1932), valamint ***Lukács Antal*** (Temesvár, 1842) voltak. Róluk nem lehet sokat tudni, pl. nem szerepelnek a Magyar Életrajzi Lexikonban sem. Annál inkább a képviselőházi küldöttek, akik a többi, nem örmény képviselőknél jóval nagyobb arányban említtetnek meg.

A képviselők két régióból: Erdélyből és az Alföld déli részéről származtak, és választókerületeik is innen kerültek ki. (Utóbbi régió képviselői sokkal aktívabbak és befolyásosabbak voltak mind gazdaságilag, mind politikailag.) Egy kivétellel, mind kormánypárti képviselők voltak, ami a kisebbségi létből való kiemelkedési stratégiával lehet összefüggésben. A századforduló után már volt példa az ellenzékiségre az örmény származású képviselők közt, pl. Lengyel Zoltán (1873–1939). Arról sincs elég információnk, hogy mennyire tartották egymással és az örmény közösségekkel a kapcsolatot, ez nyilván a két örmény város képviselőinél volt megfoghatóbb.

Végezetül néhány szó az általam készített táblázatról, amely téma szerint próbálja csoportosítani az egyes képviselők felszólalásait az 1892–96-os ciklusban.. Az oszlopokban helyeztem el azt a 6 örmény képviselőt, akik felszólaltak, valamint összehasonlításul néhány nem örmény, különböző pártállású képviselőt. A nevek alatt szerepelnek a választókerületek. A tablázat jobb oldalán 11 ülés jegyzőkönyvei alapján (1895. ápr. 27. – május 20.) a felmerült témák a felszólalóktól független gyakoriságát próbáltam érzékeltetni. A sorokban néhány kategória, amelybe megpróbáltam csoportosítani a felszólalásokat több-kevesebb sikerrel. A *Pénzügy* kategóriában az adókkal, pénzforgalommal és

legfőképpen az évi költségvetési vitákkal kapcsolatos felszólalások szerepelnek. A költségvetési vitákban szinte kivétel nélkül mindenki felszólalt. A *Közlekedés* kategóriában két fő téma: a vasút és a hajózás szerepel. Mivel a korszak a nagy vasútépítkezések ideje volt, és az új vonalakat a parlament hagyta jóvá, elég gyakori ez a téma. Dániel Ernő és Lukács Béla felszólalásainak különösen nagy százalékát ebben a kategóriában találjuk. A *Kereskedelem* fontos kérdéskör volt, hiszen a Monarchiának 1892-ben jártak le a külkereskedelmi szerződései, melyeket meg kellett újítani. Lukács Béla, mint illetékes, majd szakminiszter felszólalásainak mintegy ötöde e témában volt, szokatlan azonban, hogy a vasútépítkezésekhez kétszer ilyen gyakorisággal szólt hozzá. A *Hadügy*, mivel Bécsben intézték a magyar parlamentben aránytalanul ritkán szerepel, akkor is csak az újoncozás, stb. kapcsán. A *Földművelés* és az *Ipar* szintén ritkán került szóba. A *Vallás* mint téma leggyakrabban mint a vallásszabadság biztosítása tűnt fel. A *Jog*gal kapcsolatos felszólalások közé vettem be a parlamenti ciklus alatt elfogadott, és sok vihart kavart polgári házasságkötés kérdését. Itt Issekutz Győző felszólalásainak nagy aránya szembetűnő, úgy tűnik, hogy bár általában mindenki jogi végzettséggel bírt a képviselők közül, neki ez egyúttal a szakterülete is volt (tagja volt az Igazságügi bizottságank). A legvegyesebb természetesen az *Egyéb* kategória, ide vettem a mentelmi ügyeket, az elhalálozásokat, az ideológikusabb jellegű felszólalásokat (milleniumi ünnepségek, szoborállítások, nemzetiségi izgatások, stb.), valamint a nehezen meghatározható vagy ritkán előforduló témájú felszólalásokat. Az örmény képviselőkről általánosan elmondható, hogy elég ritkán szólaltak fel az ilyen „ideologikus" témákban, talán nem tartották eléggé kompetensnek magukat. Ők szakemberek voltak elsősorban, s mint ilyenek jól megállták helyüket, mint ahogy karrierjük is mutatja. A magyar–örmények 20. századi története hanyatlás és szétszóródás. A két világháború és a kommunista diktatúrák eltüntették azt a középosztálybeli életteret, amelyben léteztek. De a kontinuitás megvan a 90-es években szerveződő örmény kisebbségi önkormányzatok és a hajdani magyar–örmények között, és jó esély van arra, hogy Magyarország javára munkálkodhat újra ez a velejéig polgári réteg.

Bibliográfia

- *Armenia*. Magyar–örmény havi szemle. Szerk: Szongott Kristóf, Szamosújvár. 1992–1996. évfolyamok számai.
- *Bona Gábor*: Az 1848/49-es szabadságharc örmény hősei. Kiadja: Országos örmény önkormányzat, Bp., 1995.
- *Hovhannesián Eghia*: Hazai örmények a nemzet szolgálatában. Gödöllő, a szerző kiad., 1940.
- *Korbuly Domokos – Simon J. Zaven*: Örmény–magyar bibliográfia magyar nyelven. Országos Közművelődési Központ, Bp., 1986.
- Magyar életrajzi lexikon. Főszerk.: *Kenyeres Ágnes*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1967.
- Magyarország története 7/1. 1890–1918. Főszerk.: *Hanák Péter*. Akadémiai Kiadó, Bp., 1988. 53–106. p.
- *Nagy Pál*: Az „örménykérdés" és a magyarországi örmények a XIX. század végén és a XX. század elején. (Szakdolgozat, JATE BTK, 1990.)
- *Tóth K. József*: Az örmények a Kárpát-medencében (TDK Dolgozat, JATE BTK, 1995.)

- *Szongott Kristóf.* A magyarhoni örmények genealogiája. Kiadja: Országos örmény önkormányzat, Bp., 1995. Reprint. Utószó: *Dzsotjánné Krajcsir Piroska*
- Valamint az 1892–1896-os időszak parlamenti jegyzőkönyvei, naplói, annak mutatója, valamint az időszak országgyűlési almanachja.

Jegyzetek

1. Nagy Pál i. m. 77. p.
2. Krajcsir Piroska: Az erdélyi örmény kolónia és Szongott Kristóf. In: Szongott i. m. 220. p.
3. Bona i. m. 6–7. p.

Név /választókerület	Pénzügyek	Közlekedés	Kereskedelem	Hadügy	Földművelés	Ipar	Vallás	Jog	Egyéb	Összesen
DÁNIEL ERNŐ Pancsova	44 26,8 %	95 57,23 %	10 6,02 %	–	–	–	–	–	17 10,24 %	166
LUKÁCS LÁSZLÓ Abrudbánya	61 64,89 %	10 10,89 %	2 2,13 %	1 1,06 %	–	–	–	–	20 21,28 %	94
LUKÁCS BÉLA Marosvásárh.	32 20,38 %	70 44,58 %	34 21,66 %	2 1,27 %	–	–	–	–	17 10,83 %	157
PAPP GÉZA Szentgyörgy	4 28,56 %	–	–	–	–	–	2 14,28 %	1 7,47 %	7 50 %	14
ISSEKUTZ GYÓZÓ Erzsébetváros	28 40,58 %	1 1,45 %	3 4,35 %	–	5 7,25 %	–	–	25 36,23 %	7 10,15 %	69
MOLNÁR ANTAL Szamosújvár	1 50 %	–	–	–	–	–	–	–	1 50 %	2
UGRON GÁBOR Szatmár, Kecskemét	142 36,78 %	2 0,5 %	5 1,3 %	21 5,42 %	5 1,3 %	–	11 2,85 %	40 10,36 %	160 41,45 %	386
MADARÁSZ JÓZSEF Sárkeresztúr	73 39,46 %	1 0,5 %	3 1,6 %	8 4,32 %	6 3,2 %	–	8 4,32 %	7 3,78 %	79 42,7 %	185
APPONYI ALBERT Jászberény	87 40,84 %	1 0,5 %	1 0,5 %	6 2,82 %	1 0,5 %	–	6 2,82 %	28 13,5 %	77 36,15 %	213
EÖTVÖS KÁROLY Nagykörös	38 44,7 %	1 1,18 %	–	–	4 4,71 %	–	1 1,18 %	9 9,41 %	33 38,82 %	85
BERZEVICZY ALBERT Bp., VIII. ker.	26 64,46 %	1 2,32 %	–	–	–	–	5 11,63 %	0	11 25,58 %	44
HEGEDÜS SÁNDOR Kolozsvár, I.	76 76,77 %	–	–	–	–	–	–	–	33 33,3 %	99
BAROSS GÁBOR Győr, Pécs, Szombathely	–	5 45,45 %	1 9,05 %	–	–	–	–	–	5 45,45 %	11
Parlamenti felszólalások megoszlása 1895. IV. 27. – V. 20.	42 24,41 %	34 19,76 %	11 6,39 %	4 2,34 %	2 1,16 %	1 0,58 %	4 2,34 %	3 1,74 %	78 45,34 %	172

Egyházi Dóra

A városligeti műjégpálya és a Budapesti Korcsolyázó Egylet története, 1869–1905

1794-ben Boráros János városbíró javaslatára megkezdik a Városliget üdülő és szórakozóhellyé való kiépítését. 1799-ben gr. Batthyány József kezdeményezésére a mocsárból mesterséges tavat alakítanak ki két szigettel: a nagyobbik, melyen ma a Széchenyi Fürdő áll; Páva-sziget, a kisebbik a Nádor-sziget nevet kapta.[1]

A liget már az 1800-as évek elejéről kedvelt szórakozóhely volt, 1833-ban jégből egész palotát építenek, de a sport számára még nem fedezték fel igazán.[2]

1869-ben híre ment, hogy Bécsben korcsolyázó egylet alakult. Ekkor Dr. Kresz Géza; a Budapesti Korcsolyázó Egylet későbbi alapítója, Bécsbe utazott, pontos információkat szerezzen az új egyletről. Hazatérve magával hozta az egylet alapszabályait és elhatározta, hogy Pesten is hasonló egyletet kell alapítani. Ismerőseit és kollégáit vonta be a szervezésbe és 1869. december 2-án sor került az első, alakuló gyűlésre. Az egylet elnöke Gr. Andrássy Manó lett. A jégpályát 1870. január 29-én nyitották meg – addigra sikerült kieszközölni a tavon egy elkerített részt az egylet számára. Ekkor még csak egy kis fabódé állt a korcsolyázni vágyók rendelkezésére, meglehetősen szegényes berendezéssel. Sajnos a korcsolyázó idény rövid volt, de az egylet számos támogatót talált. Ezért Dr. Kresz Géza korcsolya-szakkiállítást rendezett. A következő évadban (1870–71) két szárnnyal bővítették a fapavilont, így több hely jutott a tagoknak, melyeknek száma rohamosan nőtt, és olyan előkelő családok is csatlakoztak az egylethez mint például Zichy, Apponyi, Andrássy családok. Fokozatosan bővült a szolgáltatások köre is. Kezdőknek oktatást és korcsolya kölcsönzést biztosítottak, a melegedőben pedig uzsonnát is lehetett kapni.[3] Az egylet azonban pénzügyi gondokkal küszködött, ugyanis a faépületet minden tavasszal szét kellett bontani. Ez tetemes összegbe került, amit a korcsolyabálok bevételeiből próbáltak fedezni, ez azonban kevésnek bizonyult. Gondot okozott a pálya világítása is – petróleummal és magnéziumfáklyákkal próbálták megoldani. Felvetődött a gondolat, hogy állandó csarnokot kellene építtettni, ezért az építkezés finanszírozásához részvényjegyeket bocsátottak ki. Az ünnepélyes csarnokmegnyitásra 1878. január 1-jén került sor. A csarnok három fő részből állt – központi épületből, két oldalt fedetten csarnokkal.[4] 1884-ben azonban Lechner Ödön tervei alapján új csarnokot építenek. Az új épület dísztermében jó kilátás nyílt a pályára, főleg a szülők és a garde de dames-ok részére. Ezenkívül található volt még az épületben melegedő helység, étterem, ruhatár, valamint öltözők és korcsolyatárak is. Amikor a fővárosban bevezették a villanyvilágítást, a csarnokban és a pályán is megoldható lett a világítás. A jég javítására ekkor már jéggyalut is alkalmaztak.[5] Komoly problémát jelentett az is, hogy a közelben megépült Széchenyi Fürdő termálkútjának a vizét a Városligeti-tóba akarták levezetni – ez viszont lehetetlenné tette volna az egylet és a jégpálya további működését. A gondot új csatorna építésével oldották meg.

Az egyletnek ekkor már 2000 tagja volt, elnöknek pedig Bushbach Pétert választották.[6] A milleniumi ünnepségek előtt 1893-ban új csarnokot építtetett az egylet Francsek Imre tervei alapján – ma is ez az épület áll a Stefánia úton. Az új épületben volt külön női, férfi öltöző, orvosi szoba, irodahelységek, melegedő korcsolyatár, és zárható szekrények. A csarnok felső szintjén pedig étterem várta a korcsolyázókat.[7] A világítást 12 ívlámpa szolgáltatta, és a tó szintjét is lehetett szabályozni, hogy minél könnyebben be tudjon fagyni.[8] (A tómeder lebetonozására 1908-ban került sor.)

Az épület a milleniumi ünnepségek idején a hajózási szakosztály kiállításának adott helyet.[9] 1895-ben az egylet fennállásának 25. évfordulóján került sor arra az Európa Bajnokságra, amely az egylet rendezésében zajlott. A bajnok a híres sportoló, Földvári Tibor lett. Az egylet fontos szerepet töltött be a nemzetközi sportéletben is. 1892-ben tagja lett a Nemzetközi Korcsolyaszövetségnek is, 1895-ben pedig az akkori elnök, Szent-Györgyi Imre a nemzetközi sportszervezet elnökségi tagja lett.[10]

A pesti korcsolyázó egylet volt az egyetlen Európában, amely társadalmi helyzetre, rangra való tekintet nélkül bárkit tagjai közé fogadott. Igaz, hogy a kezdeti nehézségeknek a társadalmi előítéletek is okai voltak, ugyanis az úri osztály kifejezetten illetlennek tartotta, hogy hölgyek is korcsolyázzanak. Az áttörés akkor történt, amikor az egyletbeli főúri családok hölgytagjai is korcsolyázni kezdtek.[11]

A jégpálya szorosan kapcsolódott a kor egyik legfontosabb társadalmi eseményeihez, a bálokhoz, bár az első korcsolyabált 1872. február 3-án még nem a jégen rendezték, hanem a Pesti Vigadóban.[12] Ezek kezdetben táncos mulatságok voltak, később azonban valódi jelmezes felvonulássá váltak. Az egyik leghíresebb és legsikeresebb esemény az 1873–74-es évad bálja volt, melyre Johann Stausst és zenekarát hívták meg. A másik legfényesebb ünnepséget az egylet fennállásának 25. évfordulójára rendezték – ezen is több százan vettek részt.

A korcsolyapályán való időtöltésnek meghatározott rendje volt. Délelőtt társasjátékokat játszottak (többnyire a férfiak), az esti órákban pedig a tánc volt a divat. A zenekar mindig a legdivatosabb táncokat játszotta.[13] A „városligeti kori" volt az a színhely, ahol a fiatalok a báltermeken kívül elfogadottan találkozhattak. Olyan hely volt, amely segített elmosni a társadalmi osztályok közötti különbségeket és hozzájárult a századvég szigorú erkölcsi normáinak lazulásához is.

Jegyzetek

1. Budapest természeti képe. Budapest Lexikon. Bp., 1962. 692. II. köt. Bp., 1982. 603.
2. A Pesti jégszobáról. Hasznos Mulatság 1833. 73–75.
3. Markó Miklós: Képek a jégről. Vasárnapi Újság 1904/5. 73–74.
4. Markó Miklós: A pesti korcsolyázó egylet. Vasárnapi Újság 1895/5. 74.
5. Markó Miklós: Képek a jégről. Vasárnapi Újság 1884/5. 77–78.
6. Márkus Jenő: A Budapesti Korcsolyázó Egylet története (1869–1909). Bp., 1909. [MÁRKUS]
7. Markó Miklós: Téli mulatság a korcsolyapályán. Vasárnapi Újság 1906/2. 31.
9. MÁRKUS

10. MÁRKUS
11. MÁRKUS
12. MÁRKUS
13. Jelmezes mulatság a jégen. Pesti Hírlap 1893/16. 5–6.

Döbör András

Dr. Batthyány Strattmann László herceg emlékezete

A test világa a szem. Ha szemed ép,
egész tested világos. De ha a szemed
rossz, egész testedre sötétség borul.
Ha tehát a világosság, amely benned van,
sötétség, mekkora lesz maga a sötétség?
(Máté evangéliuma 6, 22–23)

A Batthyány család neve közismert a magyar történelmet kedvelők és ismerők előtt. A család majd ezeréves történelme során sok nagy államférfit és hazafit adott Magyarországnak.

E név, Batthyány, összefonódott az országéval.

Ferenc bán Mohácsnál harcolt a török ellen, Boldizsár virágzó és fényes humanista udvarrá változtatta uradalmának központját, Németújvárt (ma: Güssing, Ausztria), József bíboros-prímás életét a török elleni harcnak, a filozófiának és a botanikának szentelte, Lajost, az első magyar felelős minisztérium elnökét pedig pár szóval lehetetlen is méltatni. De ki is volt Dr. Batthyány Strattmann László herceg?

Az általam mélyen tisztelt Dr. István Lajos szombathelyi orvosprofesszor tette fel nekem e kérdést, s őszintén bevallva fogalmam sem volt a szentként tisztelt herceg és orvos kilétéről. A könyvtárban sem lettem sokkal okosabb, sem orvosi, sem történelmi lexikonokban, enciklopédiákban, sem egyéb kiadványokban nem szerepelt neve, vagy csupán a szűk életrajzi adatait közölték. Most már engem is izgatni kezdett a herceg, akiről II. János Pál pápa 1988-as burgenlandi bejelentése óta már azt is tudjuk, hogy folyamatban van boldoggá avatása, s a pápa 1992. július 11-én azt nyilatkozta róla, hogy „az Isten és ember szeretetét hősies fokon gyakorolta földi életében." Végül egyházi kiadványokban leltem bővebb adatokra.

Batthyány László 1870. október 28-án született Dunakilitin Batthyány József gróf (megh. 1897) és Batthyány Ludovika grófnő (megh. 1882) szülők nyolc felnevelt gyermeke közül hatodikként. Szülei mindketten a család ún. pinkafői ágából származnak, másodunokatestvérek. Apja főispán és országgyűlési képviselő volt. Kisgyermekkorát a boldog családi légkör jellemezte, de korán érte az első csapás. Szülei elváltak, apja elköltözött otthonról és újra megnősült. Ezt édesanyja nem tudta megemészteni soha és belebetegedett.

1876-ban a család Köpcsénybe (ma: Kittsee, Ausztria) költözött. 1879-ben kezdte tanulmányait a jezsuiták kalksburgi (Bécs melletti) kollégiumában. Rossz tanuló volt, magatartása problémás. Fő kiagyalója lett a diákcsínyeknek, s megalapította a bolondozók egyletét, az Alltria klubot. 1882-ben meghalt édesanyja. László élete végéig szeretettel őrizte emlékét, s nagy szerepet játszott e tragédia későbbi pályaválasztásában.

1885-ben a kalocsai jezsuita gimnáziumba került, hogy magyar nyelven tanulhasson. Érdeklődése szerteágazó volt, tanult franciául, görögül, latinul, tagja volt a kollégium vonószenekarának s a szépirodalmi körnek.Tanulás helyett orvosi és gyógyszerészeti könyveket olvasott.

1889-ben végzősként vérig sértette német nevelőjét, Müller Józsefet, aki nem örvendett nagy népszerűségnek a diákok között. Az érettségi előtt álló Batthyány Lászlót kicsapták az iskolából. Végezetül apja közbenjárására magántanulóként az ungvári gimnáziumban érettségizett jó eredménnyel 1890-ben.

Apja ellenezte az orvosi pályát, mivel neki szánta halála után a birtokok kezelését. Fél évig a bécsi gazdasági főiskolára járt, de ez nem az ő világa volt, ezért beiratkozott a bécsi egyetem bölcsészkarára, ahol kémiát, filozófiát és asztrológiát hallgatott. Hosszú távon ez sem érdekelte, megszakította tanulmányait, leszolgálta az önkéntes éveket a hadseregben, s mint tartalékos huszárhadnagy szerelt le. Hobbiként kezdett el foglalkozni a csillagászattal, köpcsényi birtokán obszervatóriumot rendezett be, s a kastély déli erkélyén spektroszkópot állított fel. Továbbra is érdekelték a kémia, a filozófia, a pszichológia, a humán tudományok és a művészetek. Kant olvasása megzavarta addig erős hitét, de csak átmenetileg. Fiatalkori szerelmétől kislánya született, Aloyzia, akiről egész életében gondoskodott, de nem lett a szerelemből házasság, hiába bíztatta erre baráti köre.

1895-ben ismerkedett meg Vécsey doktorral, a bécsi orvosi egyetem jeles professzorával. Magánórákat vett tőle, s engedve rábeszélésének, a következő évben beiratkozott az orvosi egyetemre.

1897-ben rákban szevedő apja a halálos ágyán áldását adta fia pályaválasztására. 1898. november 10-én a bécsi Fogadalmi templomban az oltárhoz vezette választottját, egész életében hűséges társát, Coreth Mária Terézia grófnőt.

1900. május 5-én tette le utolsó szigorlatát, és június 9-én doktorrá avatták. Feleségével köpcsényi birtokán telepedett le, s a kastély egyik földszinti szobájában orvosi rendelőt nyitott a környék parasztjai számára. Főleg fogat húzott, fájdalommentesen és ingyen. Július 3-án született meg első gyermeke, Ödön. Ettől kezdve felesége 1918-ig szinte minden évben gyermeket várt. Tizennégy gyermekükből, sajnos, csak tizenegy maradt életben. A grófnő édesanyai hivatásnak tekintette nagy családja nevelését. A szülők arra törekedtek, hogy gyermekeikből istenfélő, becsületes embereket neveljenek. A gyerekek őszinte, bizalmas viszonyban voltak a megalapozott tekintélyű apával, aki mindig arról beszélgetett velük, ami őket érdekelte, izgatta. A nevelésben azonban szigorú volt, szóvátette a legkisebb hibákat is, s kiosztotta a büntetést, amit meg kellett köszönni. Az ügy ezzel le volt zárva, többet nem hánytorgatták fel.

A gyerekek rajongva szerették a „Papit", s esténként gyakran a tornácon üldögélve együtt énekelték kedvenc magyar dalait. Batthyány László érdeklődött a zene iránt is, emlékezetből játszotta kedvenc operáinak melódiáit zongorán, szívesen furulyázott, ő harmóniumozott a kápolnában, s amikor cigányok érkeztek, kérte a cigánytól, hogy játszhasson cimbalmán. Afféle ezermester volt, a technika minden ága érdekelte. Mindenhová magával vitte napmérő műszereit, két kastélyszobában laboratóriumot rendezett be, ahol metallurgiával (kohászat)és fényképészettel foglalkozott. Komplikáltabb betegeit lefotografálta, és e fotókkal illusztrálta azok kórtörténetét. Fiatalon mindig megjelent a birtokain tartott parasztlakodalmakon, s végigtáncolta azokat. Szerette a jó lovakat és az autókat. Ő képezte ki sofőrjeit, s Köpcsényben egyfajta sofőriskolát működtetett, ahová ismerősei, sőt püspökök küldték sofőrjeiket tanulni.

1901-ben kórházat építtetett a templom mellett, kastélyától egy kilométerre. A kórház negyvenágyas, magas technikai színvonalú, megtalálható benne röntgenszoba, laboratórium, fertőtlenítő, konzíliumterem, szeptikus és aszeptikus (fetőzésmentes) műtő. A kórházon kívül külön épületben helyezte el a bonctermet, a ravatalozót és a halottaskamrát. Apácákat nyert meg ápolónak, s egy fiatal bécsi orvost, bizonyos Otto Fuchsot vett maga mellé. Fő segítője és asszisztense felesége, ahogy ő nevezi, Misl. Főképp környékbeli szegények keresték fel naponta nyolcvanan,százan, mivel semmiféle honóráriumot nem fogadott el, csupán emberszeretetből gyógyított. Naplójában írja, hogy „olyan üres az orvosnak az a nap, amelyen nem segíthet felebarátján." E megfeszített munkatempó következtében 1906-ban egészségi állapota megromlott, emiatt fel kellett hagynia általános sebészeti tevékenységével, elhatározta, hogy szemészetre specializálja magát. Azonban nem hobbiból szemészkedett.

Dr. Batthyány László nemcsak európai hírű szemspecialistává vált, hanem nagy hírnévnek örvendett Észak-Amerikában is. Számos országból érkeztek hozzá szemészek tapasztalatcserére, közös operálásra. Telefonregiszterének lapjai európai és amerikai szakemberek címeit rejtik. Modern hazai és külföldi könyveket, folyóiratokat járatott, s újabb elméleti szaktudását azonnal alkalmazta a gyakorlatban. Felismerte és alkalmazta az orvostudomány fejlődésének pozitívumait. Volt röntgengépe, radiológiával is foglalkozott. Részt vett kongresszusokon és tudományos üléseken, gyakorlati eredményeit európai szaklapokban jelentette meg. A Magyar Tudományos Akadémia levelező, majd rendes, intézőbizottsági tagjává választották,s hívták egyetemi katedrákra, de ezeket visszautasította, hogy betegeivel maradhasson. Tudományos ambíciói nem voltak, életét a gyógyításra tette fel. Orvosként minden vagyonát, s tehetségét a szegények és lelki elesettek megsegítésére áldozta. A felebaráti szeretet, a lelkek iránti buzgalom, és mai szóhasználattal a szociális érzékenység maradandó példáját adta. A műtőasztalnál gyorsan és higgadtan dolgozott, közben kötetlen beszélgetéssel, kedves szavakkal vonta el betege figyelmét. Kórházában megkövetelte a tisztaságot és a sterilizálást. Gyógyult betegek elbocsájtásakor nem szerette a hálálkodást, annak örült, ha a beteg csak annyit mondott búcsúzóul, hogy „*Az Isten fizesse meg, doktor úr*". Gyógyító munkájával párhuzamosan több alapítványt tett a magyar orvostudomány fejlődésének megsegítésére. A politikai életben való szerepléstől mereven elzárkózott. Visszautasította például az Országos Revíziós és Legitimista Párt felajánlott fővédnökségét, mint írta „*.... semmiféle párthoz nem tartozom, ilyennek tagja nem voltam és nem vagyok, politikával nem foglalkozom, hanem kizárólag orvosi hivatásomnak élek*". Nem érdekelték a címek és a rangok, bár társadalmi státuszát tekintve nem térhetett ki előlük, hiszen cs. és kir. kamarás volt, a fő-

rendiház tagja és örökös Vas megyei főispán. Díszmagyarban csak a főrendiház ünnepélyes ülésein jelent meg, egy öltönyt mindig addig hordott, míg el nem viselte, vagy egy szegény betegének neki nem ajándékozta. Visszahúzódozó, puritán egyéniség volt, sugárzott belőle a derű, a szeretet. Mélyen hitt Istenben, s küldetését a szegény betegek szolgálatában látta. Egyéniségéről mindent elárul az, hogy mikor 1915-ben nagybátyja halála után örökölte a hercegi címet és a Strattmann nevet, akkor az örökölt címer jelmondatát megváltoztatta. A ősi jelmondat így szólt: FIDELITATE ET FORTITUDINE (hűséggel és bátorsággal). Az új jelmondat pedig a FIDELITATE ET CARITATE (hűséggel és könyörületességgel) lett.

A herceg életének nagy részét Köpcsényben élte le, s ezért nagy dilemma elé került 1920-ban, mikor az igazságtalan békekötés miatt birtokainak központja Ausztriához került. Szívében azonban igazi hazaszeretet élt, s tudta, hogy neki Magyarországon a helye. Ezért 1921-ben 30 évre díjtalanul bérbeadta köpcsényi kórházát a burgenlandi tartománynak, csak azt kötötte ki, ha ott jár, legyen joga a betegeket kezelni, operálni. Családjával együtt Körmenden telepedett le, s várkastélyának egyik szárnyában megalapította második kórházát. Itt már elsősorban szembetegekkel foglalkozott. E kórházát még igényesebben rendezte be, mint a köpcsényit. S hogy milyen intenzitással dolgozott? Erről ő maga vall naplójában: „Körmenden 1920-ban 5605 beteg volt, aztán többnyire 3000 évente. Műtétet Körmenden 1925 végéig 1010-et végeztem. Most még hiányoznak a köpcsényi évek. Egészében véve csak hályogot 1700-at operálhattam! Isten áldja meg mindnyájukat..." A rászorulóknak azonban továbbra is húzott fogat, vezetett szülést, és bármilyen műtétet vállalt. Azt vallotta, hogy beteg és orvos kapcsolata lélektől lélekig épül. Mivel gyógyultan távozó betegeinek lelki megerősítést is akart adni, ezért távozáskor mindenkinek az általa írt *Nyisd fel szemeidet és lásd* című kis füzetecskét adta emlékbe.

1923. november 10-én ünnepelte a Batthyány házaspár ezüstlakodalmát. Ez alkalomból a pápa a betegek közt és a katolikus sajtó terén szerzett érdemeiért az Aranysarkantyús renddel és dícsérő okirattal tüntette ki, melyet az ünnep délutánján a pápai nuncius adott át Körmenden. E kitüntetésnek akkor a világon összesen 22 birtokosa volt, s nagyon büszke volt rá. Schioppa nuncius körmendi látogatása után ekként tájékoztatta a pápát: „A magyarok azt tartják, hogy szent ember, és én biztosíthatom szentségedet, hogy valóban az is!"

A „szegények orvosa", ahogy a nép hívta, gyakorlatilag minden erejét és idejét a gyógyításnak szentelte. Ameddig erővel bírta. Sajnos nem adatott neki hosszú élet. 1929. szeptemberében váratlanul rosszul lett, de mivel állapota heteken át javult, egészen november 7-ig operált. Sejtette, hogy mit hordoz magában, mégis úgy operált, mint máskor: nyugodtan, hideg fejjel és könnyedén. November 8-án Rómába indult, s két nap múlva, útközben, ágynak dőlt. Bécsben megállapították, hogy hólyagrákja van, és a Lőw-szanatóriumba utalták. November 27-én megoperálták, de eredményt nem hozott a műtét. Ezzel kezdődött 14 hónapos szenvedése. Voltak enyhülési hullámai, ilyenkor szakmai megbeszéléseket folytatott a szanatórium orvosaival, akik sok esetben a tanácsát kérték. Boldoggá tette, hogy segíthet másokon, s ilyenkor megfeledkezett fájdalmairól. A halálra azonban jól felkészült, s azegyre nagyobb fájdalmak közt is megőrizte hitét. Átadta magát Isten akaratának, belenyugodott sorsába. 1931. január 12-én mély áhitattal vette fel az utolsó kenetet, megírta végrendeletét, és átadta a család vezetését László fiának. Végrendeletében így összegezte életét a „szegények orvosa": *„Életem egyik fő feladatának tűztem ki, hogy orvosi működésemmel a szenvedő emberiségnek szolgálatot tegyek és ezáltal a jó Istennek tetsző dolgokat cselekedjem. Az Úr Isten kegyelméből évek hosszú során át*

napról-napra dolgoztam kórházban, tehetségemhez képest segítve beteg embertársaimon. E munkám volt forrása számtalan kegyelemnek és azon sok lelki örömnek, amely a magam és családom minden tagjának lelkében uralkodott. Azért, mint életemben mindig, e helyen is mély hálát adok a Teremtőnek, hogy az orvosi pályára hívott. Ha boldogok akartok lenni, tegyetek másokat boldoggá."

1931. január 22-én halt meg Bécsben. Temetési szertartását a körmendi kastély udvarántartották, ahová holttestét lovasszekéren hozták. Mikes püspök beszédében azt mondta róla, hogy inkább hozzá, mint érte kell imádkozni. Az udvar teljesen megtelt messzi vidékek és a környék zarándokaival. A Nemzeti Újság korabeli tudósítása szerint ezerre volt tehető a gyászolók száma. A küldöttségek és a személyesen megjelentek a társadalom szinte valamennyi körét képviselték. A ravatalt közel százötven koszorú borította, s több mint ötszáz részvéttávirat érkezett. Január 27-én vitték a holttestet Németújvárra, a családi kriptába. Útközben mindenütt iskolás gyerekek álltak sorfalat, élükön a falvak vezetőivel. Németújváron is sok gyászoló várta a nagy halottat, s üdvözlésére megszólaltatták az összes harangot. A gyásszertartás után a koporsót levitték a templom alatti sírboltba, s az oltár bal oldalán helyezték el fiatalon elhunyt fia, Ödön mellé.

Batthyány Strattmann László példakép, legalábbis kellene hogy az legyen. Nem szavakkal, hanem tettekkel adott példát igaz emberségből, és maradandó értékeket adott az orvostársadalomnak, a könyvtől eltávolodott egyháznak, és a nemzetnek.

Szemmutét Körmenden 1923-ban

Irodalom

A szegények orvosára emlékeztek. Kisalföld, Győr, 1995. október 31., 8.
Batthyány brevárium. Szerk.: *Sumonyi Zoltán*. Bp., 1991.
Batthyány Strattmann László: Napló, 1926. A bevezető tanulmányt írta dr. Kardos Klára, Kismarton, 1978.
Batthyány Strattmann László: Tizenkét kórtörténet. Ford.: Kard Aladárné – dr. Nagy József. Bp., 1990.
Domonkos János: A szegények orvosa. Szombathely, [é. n.]
Gróf Batthyány Zsigmond: Őseim. Bp., 1992.
Hatvanöt éve halt meg a szegények orvosa: Kisalföld. Győr, 1996. január 26., 8.
Legendát suttognak egymásnak a bástyák. Misztériumjáték dr. Batthyány Strattmann László életéről. Összeáll.: *Tibola Imre – Unger Ilona*. Szombathely, 1987.
Tibola Imre: Szent kilenced dr. Batthyány Strattmann László közbenjárásáért, Szombathely, 1988.
Újszövetségi Szentírás. Bp., 1974.
Vermes Péter: Szegények hercege – Dr. Batthyány Strattmann László. Bp., 1989.

Baráth Tibor

A magyar szabadkőművesség 1945 után

A fasizmus összeomlása után, a nagy veszteségek ellenére és a romok fölött, igen gyorsan megkezdődött a szabadkőműves élet újjászervezése. A náci megszállás alól felszabadult valamennyi országban visszavonták a páholyéletet betiltó rendeleteket, engedélyezték a szabadkőművesség szervezkedését. Angliában és Svédországban a háború alatt sem akadályozták a szabadkőművesek tevékenységét, akárcsak az Egyesült Államokban. (Utóbbi – összhangban a politikai-hatalmi viszonyokban bekövetkezett változásokkal – a korábbinál jóval nagyobb szerephez jutott a továbbiakban.)

A szabadkőműves mozgalom újrakezdése nem jelentette a régi élet egyszerű folytatását, számolniuk kellett a megváltozott viszonyokkal. A szabadkőművesség jellege, társadalmi háttere ugyan a régi maradt, de 1945 után új generációk léptek színre, amelyeket nem kötöttek múltbeli emlékek, a világot, a maguk feladatait már másként látták, s még a polgári rétegekhez tartozók sem feltétlenül a hagyományos, tehát részben szabadkőművel eszmevilágban kerestek támaszt.

Európa középső és keleti felén is megindult a szabadkőművesség újjászervezése. Az újrakezdés Magyarországon volt a legnehezebb, mert itt a koalíciós kormány nem néhány éves tilalmat oldott fel, hanem negyed százados illegalitás után nyitotta meg a páholyokat. Az 1945. április 14-i 259/922/1945. számú belügyminiszteri rendelet kimondta, hogy a szabadkőművesek ismét birtokba vehetik a páholyházat, az elkobzott szabadkőműves vagyont, berendezési tárgyakat, amennyiben azok még egyáltalában fellelhetők.

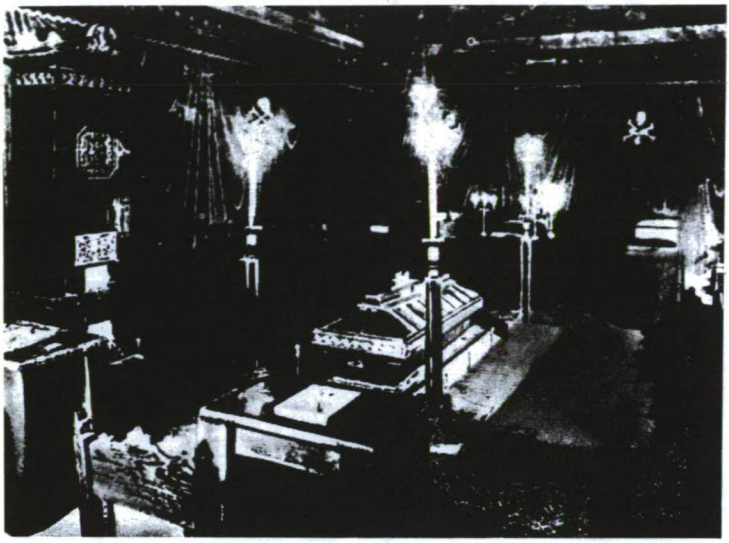

A felavatást előkészítő kamra

A Podmaniczky utca 43. szám alatti páholyház nem pusztult el az ostrom alatt, csak megsérült. Gerő Andor főtitkár kezdeményezésére 1945 februárjában – még a belügyminiszteri rendelet megjelenése előtt – ismét elfoglalták. A romos páholyház helyreállításához segítséget adott Kővágó József, Budapest polgármestere, amelyet a Hitelbank nagyobb összegű kölcsöne és a New York-i „Ehlers" páholy támogatása által hamarosan kitataroztak. (A páholyházon egy ideig osztoztak a Nemzeti Parasztpárttal, mivel annak központja is ott „szállásolta el" magát.) 1945. március 16-án még Balassa József, az illegális mozgalom utolsó nagymestere vezette az első szabályos páholymunkát. A szervezeti élet megindításában oroszlánrésze volt Gerő Andornak és Supka Gézának, akit Balassa halála után 1945 decemberében nagymesterré választottak. 1945 végére már tíz páholy működött, köztük az az újonnan alakult is, amely Balassa József nevét vette fel. Szegeden, Debrecenben, Győrben, Sopronban, Miskolcon, Pécsett is alakultak páholyok, illetve szabadkőműves-körök.

A második világháború végét mintegy háromszáz testvér élte meg. A taglétszám a negyvenes évek végére érte el az ezerháromszázat; a mozgalom tekintélyét azonban nem a létszám, hanem a hozzá tartozók minősége adta meg. Ilyenek voltak a zenészek közül *Zathurczky Ede, Banda Ede, Székely Mihály, Maleczky Oszkár, a képzőművészek sorából Bernáth Aurél, Domanovszky Endre, Ferenczy Béni, Márffy Ödön, az írótársadalomból Devecseri Gábor, Csécsy Imre, Hatvany Lajos és Hatvany Bertalan, Ignotus Pál, Benedek Marcell; Somló István* és *Dénes György* színészek, *Beér János* és *Vajda Imre* egyetemi tanárok.

A nagypáholy vezetői az egyes páholyok újjászervezése mellet ismét felélesztették a Galilei-kört – amelynek elnöke Korondi András lett –, és újjáalakították a Vajda János Társaságot. A nagypáholy lehetőség szerint anyagilag is támogatta a Galilei-kört. Újra megjelent az 1926-ban betiltott Világ, valamint a Kelet. Szerteágazó karitatív munkát is végzett a nagypáholy: felkarolta a háború és Budapest ostroma miatt károkat szenvedett testvéreket, továbbá azokat, akik a gettóból, a koncentrációs táborokból szabadultak ki. Felhasználva kiterjedt nemzetközi kapcsolataikat, közbenjártak annak érdekében, hogy a különböző külföldi jótékonysági intézmények hazánkra is terjesszék ki akcióikat, amelyekből természetesen nem csupán a szabadkőművesek részesültek.

Referátumok

A páholyélet megindulásával egyidejűleg létrejöttek a magyar és a nemzetközi mozgalom első kapcsolatai, amelyek új orientációt jeleztek. A Magyarországon tartózkodó Szövetséges Ellenőrző Bizottság és a különböző szövetséges missziók nyugati tagjai, majd diplomatái között több szabadkőműves volt, akik már 1945 tavaszán érintkezésbe léptek a magyarokkal. A magyar szabadkőművesség nem az osztrák vagy a francia, hanem a New York-i Ehlers-páholy védnökségét és támogatását élvezte elsősorban, noha a többi szabadkőműves közösséggel is igyekezett együttműködni. A magyar és a szomszédos országok szabadkőművessége számára egyaránt jelentős esemény volt Jászi Oszkár 1947-es látogatása a Duna-medence országaiban. Jászi 1919-es emigrációja óta ekkor térhetett vissza először Magyarországra. Budapesten 1947 októberében a Martinovics-páholy „ünnepi munká"-val köszöntötte az egykori páholyalapítót. Ezen az összejövetelen több mint ötszázan vettek részt.

Élénk és rendszeres kapcsolat alakult ki a hazájuktól távol élő magyar szabadkőművesek és az anyaországiak között. A külföldön élők számára ugyanis az egyházak, a kultúregyesületek mellett a szabadkőműves-páholyok is az óhazához való kötődést erősítették.

A Magyarországi Szimbolikus Nagypáholy 1946. december 31-i körlevele igyekezett kijelölni a szabadkőművesség helyét és feladatát az új viszonyok között. Áttekintve a mozgalom múltját, megállapította, hogy a századfordulón a mozgalom „hivatástudata elhomályosult... Hunyt szemmel néztük, hogyan szökkenek virágba a reakció szervezetei", s végül a forradalmak után a betiltás következett. „Valahol utat tévesztettünk" – állapította meg a körlevél. Supka Géza egyéni felfogása érvényesült abban, hogy a körlevél arra a következtetésre jutott: a jövőben jobban kell követni a társadalom fejlődésmenetét, meg kell világítani a páholytagok előtt, hogy „a fejlődés útja nyílegyenesen mutat a szociális társadalom felé".

A belső véleménykülönbségek, a növekvő politikai feszültség ellenére 1945-1949 között Magyarországon is eleven páholyélet zajlott, noha a tagok száma meg sem közelítette az 1918 előttit. A hiányos források ellenére megállapítható, hogy a négy év alatt lényegében elérték vagy valamelyest meghaladták a két háború közötti létszámot, figyelembe véve az elhalálozásokat, a háborús veszteségeket, a kilépőket és az új „keresőket". A különböző források szerint a páholyok száma 16-19 között mozgott, tagjaik száma 1300-1500-at tett ki. Komoly erősödést jelentett a fiatal liberális, polgári demokratikus beállítottságú értelmiségi generációnak a páholyélet iránti érdeklődése és részbeni csatlakozása. Jelenlétük mintegy három esztendőn át friss szellemet, közéleti aktivitást hozott a páholyokba.

A szabadkőművesek tevékenyen részt vettek a politikai életben. Supka Géza egyik alapítója volt az 1943-as kezdetek után szervezett Polgári Demokrata Pártnak, Csécsy Imre volt a Magyar Radikális Párt elnöke, sokat a Független Kisgazdapárthoz csatlakoztak. Páholytagokat azonban más polgári pártokban, valamint a munkáspártokban is találunk. Azonban függetlenül a pártpolitikai hovatartozástól, a szabadkőművesek nagy többsége a polgári demokrácia híve volt, a „nyugati" és a „keleti" demokrácia „összeegyeztetését" tekintette Magyarország feladatának.

1948-ban Jászi Oszkár, utolsó európai útja alkalmával látogatást tett és előadást tartott a páholyházban, de a következetesen demokrata és következetes antikommunista már nem volt persona grata a hatóságok szemében.

1949-ben Supka Gézától Benedek Marcell vette át a nagymesteri tisztet. Székfoglaló beszédében már érezhető az egész társadalmi életet átható feszültség, de még bizakodóan ítéli meg a kőművesség jövőjét: „Működését gyanakvással nézik most is, mint negyven éve. Akkor radikalizmusa volt gyanús, ma összetétele és szelleme. A látszat az, hogy a szabadkőművesség, amely az uralkodó közvélemény szerint túlságosan gyorsan igyekezett előre, ma útjában áll a haladásnak... A szabadkőművesség, amely évszázadok óta faji, vallási és osztálykülönbség nélkül minden ember egyenlő boldogulási lehetőségéért küzd, szociális tekintetben nem marad el a legszélsőségesebb párt mögött sem. De a pártstratégiához, változó párttaktikához benső természeti adottsága miatt nincs és nem is lehet köze. Ugyanígy nem tűzheti ki egyetlen párt sem azt a célt, amely a szabadkőművességnek fennállása óta erkölcsi jelentőséget ad: az emberiség emberi nevelését."

Az újabb betiltásra már nem kellett sokáig várni. 1950 júniusában Révai heves kirohanást intéz a szabadkőművesség ellen, működését a „népi demokráciára" nézve károsnak ítéli. Benedek Marcell az utolsó páholymunkán a szokás szerint kiadja a félévi jelszót, amely... negyven évig érvényben maradt: rendületlenül. Az ÁVH június 12-én betört a székházba és lefoglalta. Másnap a lapokban közölték, hogy a Belügyminisztérium feloszlatta a szabadkőművességet. Máig is tisztázatlan, hogy mi volt az intézkedés jogalapja: igaz, hogy akkoriban adtak ki rendeletet a fasiszta szervezetek és a titkos társaságok vagyonának elkobzásáról, de ez a szabadkőművességet nem említi.

A testvérek ezek után Benedek Marcellnél gyűltek össze, sőt díjemelések is voltak. A munkákat rendszeresen kávéházakban tartották. Ezek közül is kiemelkedő helyet foglalt el a Royal Kávéház. Így folytak a munkák egészen 1962-ig, amikor a rendkívüli helyzetre való tekintettel Takács Györgyöt nevezte ki utódául. Ebben az évben már ő képviselte Buenos Airesben a magyar szabadkőművességet. Így szállt át a pozíció 1971-ben Simon Gyulára, aki intézőbizottságot hozott létre a megfogyatkozott testvérek összefogására. Az első intézőbizottság a következő tagokból állt: Simon Gyula, Faludi Ferenc, Soltész Gáspár, Gábor Ferenc, Huszár György és Galambos István.

1968-ban hazaköltözött Argentínából Nagy Töhötöm hajdani jezsuita páter, a KALOT mozgalom alapítója, aki a rendből pápai engedéllyel lépett ki, majd megházasodott és szabadkőművessé vált. Nagy Töhötöm és Auer Miklós a magyar szabadkőművesség jövőjéért aggódva illegális páholymunkákat rendeztek, ahol tizennégy új tagot avattak. Auer Miklós, aki műgyűjtőként is tevékenykedett, padlásán szabályos múzeumot rendezett be, amelyet 1979-ben bekövetkezett halála után a Nemzeti Múzeum vásárolt meg.

A második világháborút követő kivándorlási hullámokkal több száz szabadkőműves került Nyugatra, az 1956-os forradalom fiatal értelmiségi emigrációjának számos tagja pedig szinte magától értetődően vált szabadkőművessé. A nyugati magyar szabadkőművesség legfontosabb intézmény kétségen kívül a párizsi Martinovics páholy volt. Az első páholyalapítási terveket a húszas években Párizsban időző testvérek szőtték, de az emig-

ránsok bizonytalan anyagi és politikai helyzete miatt végül is lemondtak róla. Ebben az időben Bóta Ernő és az általa vezetett Emberi Jogok Magyar Ligája folytatott karitatív és politikai tevékenységet mind a rászoruló kivándorlók, mint a Horty-rendszerben bajbajutott honfitársaik érdekében. A második világháború után a Grande Orient de France-ban és a Grande Loge de France-ban tevékenykedő magyar testvérek ismét elérkezettnek ítélték az időt. 1953-ban Szegő János budapesti látogatása alkalmából Posta Lajost a második Martinovics páholy főmestere megbízta azzal, hogy a páholyt emigrációban felélessze, ekként biztosítva a magyar szabadkőművesség folytonosságát. A „fénygyújtásra" igaz, hogy véletlenül, de megrázóan szimbolikus módon 1956 novemberében került sor a Grande Loge de France székházában. (Az ünnepségen részt vett a párizsi orosz páholy főmestere is, aki zokogásba fúló beszédében a magyar szabadkőművesektől bocsánatot kért az elnyomott orosz nép nevében.) A Martinovics páholy ötévenként rendezett ünnepségein találkoztak a hazai és emigrációban élő kőművesek, falai között került sor a budapesti jelentkezők avatására.

A tengerentúlon ugyancsak 1956-ban alakult meg Sao Paulóban a Ressurectio, Buenos Airesben pedig 1960-ban a hatvantagú Kossuth páholy. A dél-amerikai magyar szabadkőműves élet élénkségére jellemző, hogy Argentínában szabadkőműves kongresszust is rendeztek, melyen Benedek Marcell utóda, Takács György nagymester is részt vett. Kanadában Gerő Andor kivándorlása után először Torontóban, majd Montrealban alakult szabadkőműves kör. A Torontói Kör Gerő Andor halála után 1974-ben alapítójának nevét vette fel.

Magyar szabadkőműves körök működtek ez időben Sydneyben és Izraelben is. Jelenleg Brüsszelben működik a különböző belga rendek tagjait egyesítő Ady Endre testvérlánc. A tengerentúli páholyok és körök utánpótlás hiányában a nyolcvanas évek végére elnéptelenedtek. A máig is létező Sao Pauló-i Ressurectio páholy már portugál nyelven működik, a torontói Gerő Andor páholy pedig egy angol nyelvű páholyba olvadt.

A legfiatalabb emigráns páholynak, a Bécsben 1982-ben alakult Helikonnak földrajzi közelsége miatt jutott jelentős szerep a magyar szabadkőművesség újraélesztésében. Az utolsó tíz évben itt fogadták rendszeresen a Magyarországról érkező testvéreket, 1988-tól kezdve pedig, az első világháború előttihez hasonló határpáholyt alapítottak... de ezúttal a magyar oldalról jártak át Burgenlandba.

1989-ben a Martinovics páholy küldöttsége részt vett Nagy Imre és mártírtársainak temetésén, majd nyilvános szemináriumot rendezett és az elődeik által alapított Vakok Intézetében kőműves inasokat avatott.

A rendszerváltás után a szabadkőművesség gyorsan és sokféle formában terjedt el Magyarországon. Elsőnek a mintegy ötven itthoni túlélőt tömörítő Magyar Szimbolikus Nagypáholy „ébredt fel" 1989 augusztusában. E nagy múltú és nagy tekintélyű szervezet a magyar hagyománytól eltérően az angol szabadkőművesség fennhatósága alá helyezte magát. Első nagymesteréül Galambos István ügyvédet választották.

1990 márciusában a párizsi Martinovics páholy magyarországi tagjaiból alakult meg a szegedi Univerzum páholy, majd 1991-ben Budapesten a Jászi Oszkár és a Leonardo

páholyok. A belforti Türelem és Testvériség tagjaiból alakult meg ugyanaz évben a francia szertartásrendű Humanitas páholy. A Jászi Oszkár páholy részt vett névadója hamvainak budapesti újratemetésén.

1992. március 21-én támadt fel százhúsz év után a Magyar Nagyoriens az egykori alapító francia rend (a Grande Orient de France) és a két másik legtekintélyesebb szövetség nagymestereinek jelenlétében. Az ünnepségen a belga és a görög szabadkőműves szövetségek, valamint az orosz, lengyel, román, jugoszláv páholyok és a magyar emigráns testvérek küldöttségei is képviseltették magukat. A Magyar Nagyoriens első nagymesteréül Papp Oszkár festőművészt választották meg.

Ugyancsak 1992-ben alakult meg Budapesten a Napraforgó nevű női és az Emberi Jog Nemzetközi Federációja keretében egy vegyes páholy. Így Közép-Európában Magyarország az első, ahol ugyan szerény létszámmal és még szerényebb eszközökkel, de a szabadkőművesség minden áramlata képviselteti magát és tevékenykedik.

A volt szocialista országok közül, amelyekben negyven évig tilos volt a páholyok működése, 1990-ben Prágában és Belgrádban alakult újjá a szabadkőművesség. A külföldi szabadkőműves sajtó közlései szerint a román és az orosz páholyok megalakulását is ezidőtájt készítették elő. (Moszkvában az Írószövetség mostani háza volt a nagypáholy székháza; a forradalomig Oroszországban igen jelentős volt a szabadkőművesség létszáma és társadalmi súlya.)

Magyarországon a tagok többsége egyelőre azokból rekrutálódik – természetszerűleg már meglehetősen idős emberekből –, akik 1945–1950 között lettek szabadkőművesek. A fiatalabb nemzedékek nagyobb létszámú megjelenése a szabadkőművesek között talán azért maradt el, amit a szabadkőművesség huszadik századának történetírója, L. Nagy Zsuzsa említ. 1977-ben ezt írta: „A polgári rétegek és a fiatalabb generációk körében vesztett népszerűségéből... jelentősége és befolyása ma már nem hasonló a korábbihoz."

De ha a szabadkőművesség iránti érdeklődés lanyhulásáról beszélünk, aligha lehet szó nélkül hagyni az információk szinte teljes hiányát is. A magyar szabadkőművesek messze tartanak még attól, hogy sajtójuk legyen; Podmaniczky utcai házukat sem adta még vissza a kormány. A lapokban megjelenő szűkszavú és nem mindig megbízható közlemények legfeljebb a szabadkőművesség újjászületésének tényét tehették ismertté ; múltbeli és lehetséges jövendő szerepéről, eszméik és szándékaik korszerű megítéléséről nem esett szó, többnyire valamiféle művelődéstörténeti kuriózumként, furcsa társadalmi kövületként írtak a szabadkőművességről. Ez az írás ezen „homály" legalább részleges oszlatásának szándékával született.

Felhasznált irodalom

- *L. Nagy Zsuzsa:* Szabadkőművesség a XX. században. Kossuth Könyvkiadó, Bp., 1977.
- *Nacsády Péter:* A magyar szabadkőművesség rövid története. In: Szabadkőműves gondolatok. Szerk.: Márton László. Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 1994.
- *Pók Lajos:* Szabadkőművesség 1990. In: Szabadkőműves gondolatok. Szerk.: Márton László. Belvárosi Könyvkiadó, Bp., 1994.

Magánvasutak Magyarországon

Tóth Sándor

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút rövid története

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút (GySEV) jelenleg nagyobbrészt Magyarországon, kisebbrészt Ausztria területén fekvő és működő közforgalmú közlekedési vállalat, amely vasúti árufuvarozási és személyszállítási feladatokat lát el, de más kiegészítő, valamint egyéb tevékenységet is végez.

Egy évvel Magyarország első gőzüzemű vasútvonalának[1] megnyitása után 1847. augusztus 20-án ünnepélyesen átadták a forgalomnak a Sopront Bécsújhellyel[2] *[Wiener Neustadt]* összekötő Sopron–Bécsújhelyi Vasutat[3]. Ezzel Sopron városa vasúti kapcsolatba került az osztrák fővárossal, Béccsel. Az 1848/49. évi szabadságharc és az azt követő politikai események Magyarország második gőzüzemű vasútvonalának az Adria felé tervezett továbbépítését[4] megakadályozták; a vasútvonal Nagykanizsáig történő továbbvezetéséig[5] (1865. szeptember 1.) csak helyi jelentőségű szárnyvonal maradt.

Az észak–dél irányú vasúti összeköttetés mellett Sopron kelet–nyugati vasúti kapcsolatának kérdése is napirenden volt. A Bécs–Győri Vasút 1838-ban közzétett Győrt és Sopront összekötő lóvasúti szárnyvonal-tervezetét alapul véve, 1864-ben két vállalkozó[6] előmunkálati engedélyt kapott Sopronból (jobban mondva az épülőfélben lévő Sopron–Nagykanizsa vasútvonal Sopron melletti Nagycenk állomásából) kiinduló és Győrbe vezető vasút építésére.

1870-ben újabb, Győrt és Sopront összekötő vasútterv látott nyomtatott alakban napvilágot *„Emlékirat a Győrből Ebenfurton át Szt. Pöltenig és Ebenfurttól Bécsig terjedő vasútvonalak építése tárgyában"* címmel. A vasút célja *„a magyarországi gabona egyik legelső rakhelyét t.i. Győrt, a forgalmi akadályt előidéző Bécs mellőzésével, legrövidebb úton nyugottal összekötni"*.

Az ország az 1867. évi kiegyezéssel konszolidáló gazdasági és politikai helyzete a külföldi tőke érdeklődését is felkeltette a magyarországi beruházások iránt. A külföld szabad tőkéjének ideális elhelyezését és kamatoztatását vasútvonalak építésében látta. 1870-ben kettő előmunkálati engedélyt kértek és adtak ki[7]; az egyik mögött már külföldi tőke állt[8]. 1871-ben pedig újabb érdekcsoport[9] kapott a Győr–Sopron–Ebenfurt vonalra előmunkálati engedélyt.

1872-ben Sopron kelet–nyugat és észak–dél irányú vasútépítési tervei már ténylegesen megvalósulni látszottak. 1872. október 15-én a király két érdekcsoport számára szentesített aláírásával egy-egy törvénycikkben adott ki vasútépítési engedélyt. A XXIX. törvénycikk a Sopront a Fertő tó nyugati partján északra, Pozsonyon át Zsolnára vezető *„Sopron–pozsony–lundenburg–vágvölgyi elsőrendű mozdonyvasút kiépítéséről"* rendelkezett. A másik, a XXVII. törvénycikk, a Majna-menti frankfurti illetőségű Erlanger-bankház által megvásárolt 1870. évi egyik Sopron–Győr közötti előmunkálati engedély alapján kidolgozott tervezetre adta meg a *„Győrtől Csornán, Czenken, Sopronon át Ebenfurth mellett az országhatárig vezető mozdonyvasút építésére"* az engedélyt[10]. (Wilhelm Frankfurter német vállalkozó pénzhiány miatt volt kénytelen az 1870. október 27-én kapott előmunkálati engedélyét, valamint ennek alapján készített terveit, felmérési eredményeit és kész rajzait báró Erlanger Viktornak eladni. Erlanger mintegy ellenszolgáltatásként 1872. február 22-án megbízta őt a vasút építésével.) A törvény

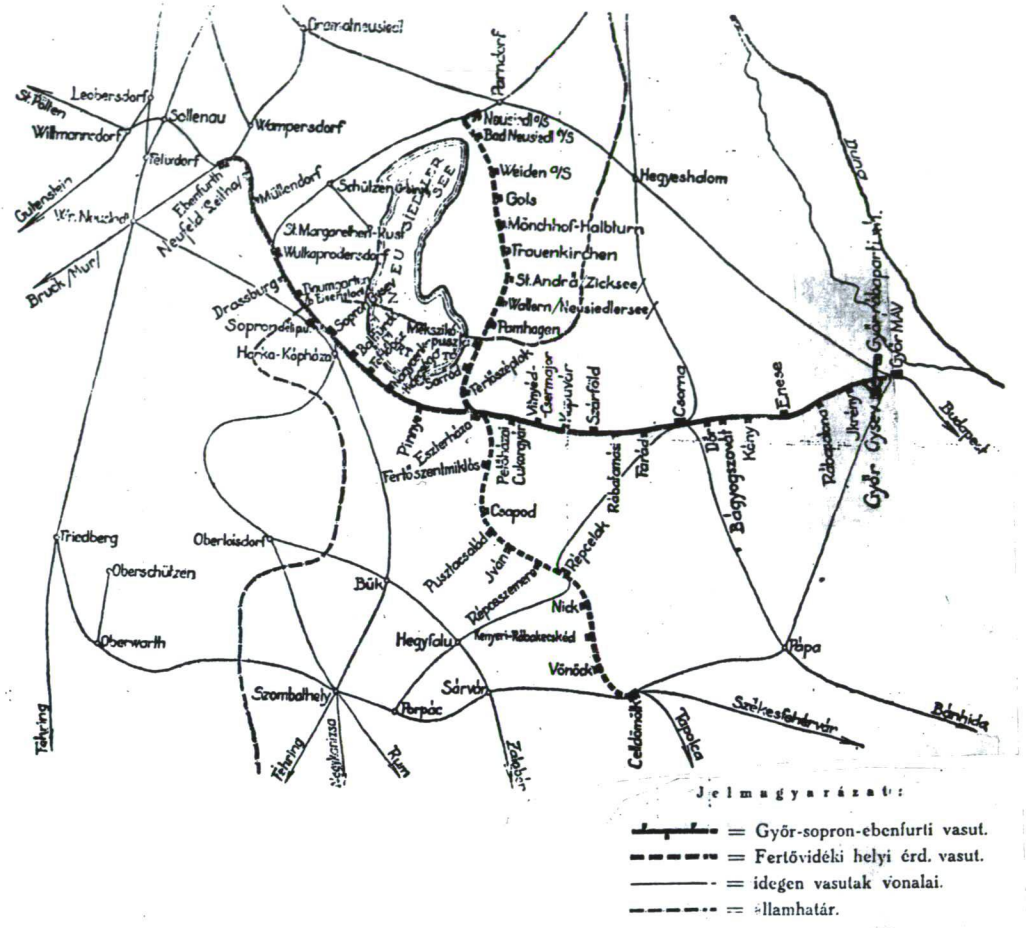

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút a csatlakozó vonalakkal

egyben felhatalmazta Erlangert, az engedélyest arra, hogy a vasútépítés finanszírozására részvénytársaságot alapítson.

Mindkét tervet az 1873 tavaszán bekövetkező pénz- és hitelválság válság alapjaiban rendítette meg. A Sopronból észak felé építendő vasútvonal tervét elejtették[11], ill. egy része (Pozsonytól északra) Vágvölgyi Vasútként valósult meg.

Az Erlanger-féle győr–sopron–ebenfurti vonal megépítése több éven át vajúdott. A „börzekrach" hatására az Erlanger-bankház kénytelen volt az 1873. február 2-án megadott végleges építési engedély alapján az 1873. március 12-én megkezdett munkálatokat leállítani[12], az anyag- és járműmegrendeléseket visszamondani.

A felmerült nehézségek miatt az 1874. évi XXX. törvénycikkel (1874. július 20.) az eredeti engedély szigorú kikötéseit és előírásait módosították, enyhítették[13]. A törvény az eredeti befejezési határidőt (1875. április 15.) félévvel meghosszabbította (1875. október 15.).

Erlanger Viktor báró, a GySEV létrehozója (Ország Világ, 1883)

Hogy a vasútépítéshez összegyűlt anyag és az olasz munkások által elvégzett jelentős mennyiségű földmunka ne vesszen kárba, azaz, hogy a bankház befektetett tőkéjét megmentse, Erlanger élt az 1872. évi törvényben számára megadott jogával és engedélyesi jogait és kötelességeit az 1875. február 1-jén Budapesten létrehozott *„Győr–sopron–ebenfurti vasút"* részvénytársaságra ruházta át, melynek első elnöke Zichy Ferraris Viktor gróf lett[14].

Az anyagi háttér biztosítása után a vasútépítési munkák új építésvezető – 1875. április 15-től a württembergi származású Berger Gusztáv GySEV-főmérnök – irányítása mellett 1875 tavaszán indultak meg ismét. Az első, Győr és Sopron közötti 84,5 km-es, egyvágányú, szakasz ünnepélyes megnyitására[15] *„számos szakférfiak és kiváló egyéb egyéniségek"*, köztük a közlekedési miniszter[16] jelenlétében 1876. január 2-án, vasárnap került sor[17]; a személy-, poggyász- és gyorsáru, valamint teherforgalom a két város között egy nappal később indult meg[18,19].

A vasút ügyeinek közvetlen intézésére a GySEV 1875. december 27-én Győrben irodát nyitott[20].

Sopron GySEV-állomása a századforduló idején

A vasút a Győr és Sopron közötti szakasz megépítésével és üzembe helyezésével alapvető céljának még nem tudott eleget tenni. A vasútvonal Ausztria irányába történő továbbépítésének kérdése állandóan napirenden volt[21]. A Magyarország belsejéből Sopronba szállított árut (elsősorban gabonát) ugyanis közvetlenül nem, hanem csak a Déli Vasúton lehetett nyugat felé továbbfuvarozni.

A kiépítendő vonal mentén működő 1853-ban alapított cinfalvi *[ma Siegendorf]* és az 1849-ben alapított félszerfalvi *[ma Hirm]* cukorgyáraknak és az ebenfurti malomnak szintén alapvető érdeke fűződött a magyar gabonaexport nyugati központjával, Győrrel, a termékeny Rábaközzel és nem utolsósorban a brennbergi szénbányákkal közvetlen vasúti kapcsolatba kerülni. Érdekeik biztosítása érdekében az Erlanger-bankház mellett komoly anyagi áldozatokra is hajlandóak voltak, és jelentős mértékben hozzájárultak a vonal kiépítésének költségeihez. A Soprontól a határszélig vezető vonal építési munkái 1879. március 31-én indultak meg a hazai Wagner és Chatry cég

kivitelezésében[22]. A vonal alépítményi munkálatai javarészt még 1873/75-ban elkészültek, igy a vasútépítés – dacára a tavaszi és nyári kedvezőtlen időjárásnak – gyorsan haladt.[23]

A Soprontól Lajtaújfaluig kiépített egyvágányú 30,5 km hosszú és – a Győr–Sopron közötti fővonallal ellentétben – nehéz vonalvezetésű (szűk ívek, 9 ‰-es emelkedők) vonal megnyitására három nappal a pálya sikeres műtanrendőri bejárása után 1879. október 28-án került sor[24]. Ettől a naptól kezdve a GySEV mozdonyaival és kocsijaival legfeljebb 20 km/ó sebességgel (!) a Bécs–Pottendorf–Bécsújhelyi Vasút *[Wien–Pottendorf–Wiener Neustädter Bahn, WPB]* – tulajdonában lévő 2,3 km hosszú Lajtaújfalu–Ebenfurt vonalat használta[25]. Ebenfurt állomáson közvetlen kapcsolatba került a pottendorfi vonallal. Ugyancsak a megnyitás napján adták át a vonal mentén fekvő két cukorgyárba vezető iparvágányt is (2 ill. 3,5 km)[26]. E gyárak és a már üzemelő Győr–Sopron vonal mentén, Petőházán[27] ugyanebben az évben felépült harmadik cukorgyár 1879. évi őszi répaforgalmát már a GySEV bonyolította le. (Később, 1898. augusztus 1-jén Nagycenken felépült még egy cukorgyár is, amelynek szintén volt GySEV által kiszolgált iparvágánya.) 1879-ben a GySEV vonalán keresztül három cukorgyár, a lajtaújfalui kőszénbánya és az ebenfurti gőzhengermalom került a GySEV számára jelentékeny állandó forgalmat hozó közvetlen vasúti kapcsolatba a nyugat-európai országokkal[28], ill. Budapesttel. A közvetlen bécsi összeköttetés következtében feleslegessé vált és megszűnt a Sopron-GySEV és Sopron-Déli Vasúti állomás közötti átmenet.

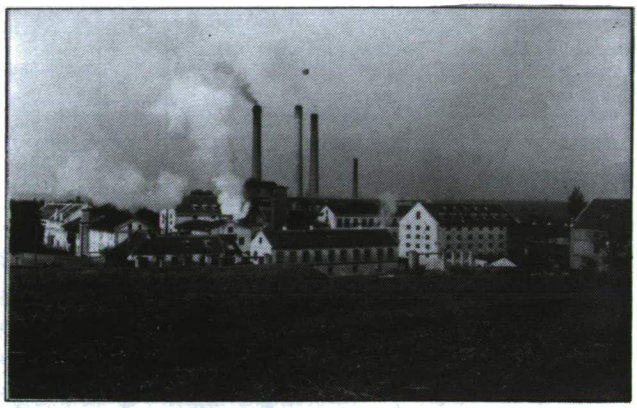

A félszerfalvi cukorgyár 1930 körül

A megnyitás napjával vette kezdetét a 90 évre szóló működési engedély, azaz a vasút csak ennek letelte után (1969. október 28.) kerülhet állami tulajdonba, igaz ekkor már minden kártérítés nélkül.

A GySEV forgalma a részvénytársaság szerencsés tarifapolitikája következtében gyorsan nőtt. Az akkori időkre oly jellemző gazdaságtalan vegyesvonatok közlekedtetését megszüntették[29]; azaz szétválasztották a személy- és a teherforgalmat. Ez a személyforgalomra a vonatok menetidejének jelentős lerövidülése miatt ismét serkentőleg hatott.

Az ebenfurti vonalszakasz megnyitása napjától napi három vegyesvonatpár közlekedett Sopron és Ebenfurt között. A GySEV Győr és Bécs között közvetlen kocsikat állított forgalomba. Ezek jól szolgálták a császárváros felé irányuló személyforgalmat, noha a kedvező díjszabási könnyítések ellenére a GySEV nem versenyezhetett a rövidebb, közvetlen Győr–Bécs útvonallal[30].

A vasút megépülésével elsősorban a mezőgazdasági termékek szállítására volt hivatott. A GySEV a múlt században a magyar gabonaexportban jelentős szerepet játszott. A gabonaforgalom megkönnyítésére Győrben közvetlenül a gabonapiac mellé, majd később a Rába partján gabonarakodót és ahhoz szárnyvasútat építtetett (1891. május 1.).

Az osztrák Wittmansdorf–Sollenau–Ebenfurt vasútvonal 1883. augusztus 23-i megnyitásával a GySEV közvetlen kapcsolatba került a császári és királyi Osztrák Államvasutak hálózatával[31]. Ezzel a GySEV bekapcsolódhatott a nyugat-európai országok felé irányuló forgalomba és így eleget tehetett azoknak az elvárásoknak, amelyek kielégítésére a vasutat egyáltalán megépítették.

Az 1884-ben megkötött GySEV–MÁV-szerződés értelmében a GySEV vonatai közvetlenül bejárhattak a MÁV győri pályaudvarába. Ezzel 1885. január 1-jével megszűntek az időtrabló és körülményes Győr-GySEV és Győr-MÁV állomások közötti átmenetek. (1907. május 1-től a GySEV győri pályaudvavara és a MÁV-állomás között megépített újabb összekötővágány révén a GySEV személyvonatai saját állomásának érintése nélkül jártak be a MÁV győri pályaudvarába.)

Az Újszőny/Komárom és Budapest közötti vasútvonal[32] megnyitásával (1884. július 15.) a vasúttársaság a Székesfehérváron át vezető kerülő út helyett közvetlenül kapcsolatba került magyar fővárossal. Ezek a közlekedésföldrajzi kapcsolatok elsősorban nem a GySEV helyi forgalmát növelték, hanem segítségükkel a GySEV a Nyugat-Európa felé irányuló forgalom egyik tényezőjévé vált[33].

A nyugat felé irányuló forgalom zavartalanabb lebonyolítása érdekében a vasút a lajtaújfalui állomástól az országhatárig (a Lajta-híd közepéig) vezető addig bérelt vonalrészt 1891. július 1-jén megvásárolta a WPB-től.

A múlt század végén Moson-, Sopron- és Vasvármegyékben erőteljes mozgalom indult az ún. helyiérdekű vasutak létrehozására. Az 1891. november 9-én megnyitott Porpác–Pozsony vasútvonal (Szombathely–Pozsonyi HÉV), valamint az öt évvel később (1896. augusztus 1-jén) a forgalomnak átadott Pápa–Csorna közötti mellékvonal érintette a GySEV Csorna állomását. Egy másik tervezett vasút a MÁV Kis-Czell *[ma Celldömölk]* állomásából kiindulva északi irányban haladva szelte át a termékeny Rábaközt, a hansági területeket, majd a Fertő tó keleti partján haladva a Fertőzugot, Mosonvármegyét és kapcsolatot teremtett Pozsonnyal és Béccsel is.

1896-ban a GySEV megvásárolta ennek az 1896. évi XXIX. törvénycikkben engedélyezett (1896. november 15.) Fertővidéki helyiérdekű vasútnak (FHÉV)[34] – a helyi tőkével társult Münchner Lokalbahn AG (Müncheni Helyiérdekű Vasút Rt.) kezében lévő – összes elsőbbségi részvényét[35]. A FHÉV vonala Eszterháza *[ma Fertőszentmiklós]* állomáson keresztezte a GySEV Győr és Sopron közötti vonalát. Az önmagában gazdaságtalan helyiérdekű vasút részvényeinek megvásárlásával a GySEV saját vonalának forgalmát kívánta a FHÉV ráfuvarozó tevékenységével tovább serkenteni. A 112 km hosszú vonal építését a GySEV felügyelete és irányítása mellett Polacsek Mihály építési vállakozó kezdte meg 1896. november 28-án. A Fertő tó keleti partját érintő vasútvonalat egy évvel később, 1897. december 19-én nyitották meg a közforgalom számára. A megnyitás óta a FHÉV üzemét a GySEV látja el[36].

A Vas- és Sopronvármegyék egymásközti forgalmát lebonyolító FHÉV mellett szintén a GySEV üzemére gyakorolt kedvező hatást az 1897. december 18-án megnyitott Sopron–Pozsonyi HÉV és 1908. november 5-től a Sopron–Kőszegi HÉV is.

1898. május 1-jével a GySEV szerelvényei a Wien–Aspang Vasút (EWA) Ebenfurt és Sollenau pályaudvarai között is közlekedtek. Ettől a naptól kezdődően a GySEV közvetlen kocsikat járathatott Győr–Sopron–Ebenfurton át Bécsbe, az EWA ottani pályaudvarára.

Sopron és Budapest között az első közvetlen vonat 1907. május 1-én közlekedett először; a menetidő 5 óra 20 perc volt.

Az I. világháború közvetlenül nem érintette a GySEV-et. A háborús éveket a polgári személyforgalom nagyfokú csökkenése mellett az Ausztria és Németország felé irányuló jelentős áruforgalom (hadtáp-szállítmányok), a nagyszámú katonavonat és a FHÉV-en a hadifogolyvonatok közlekedése (Boldogasszony *[ma Frauenkirchen]* határában a Monarchiának nagy hadifogolytábora volt) jellemezte. A forgalmi eszközök, a pálya stb. a háború évei alatt jelentős mértékben elhasználódtak.

Az I. világháborút követő Párizs környéki békék alapjaiban rázták meg a GySEV-et és a kezelésében álló Fertővidéki HÉV-et. Az antanthatalmak Ausztriával kötött és 1919. október 19-én aláírt békeszerződésének 320. paragrafusa kimondta ugyan, hogy a két önálló ország területére kerülő GySEV üzeme egységes szervezet irányítása alatt marad, de az egy évvel később, 1920. június 4-én megkötött trianoni békeszerződés már arra kötelezte Magyarországot, hogy nyugati területeinek nagy részét adja át az újonnan létrejött Osztrák Köztársaságnak. Ezzel Északnyugat-Magyarország politika- és közlekedésföldrajzi egysége kettéhasadt. A döntés értelmében a GySEV vonalából 27 km, a FHÉV-ből pedig 45 km került Ausztriához. A GySEV vonalon az új határállomás Sopronkertes, volt hadiforgalmi kitérő, a FHÉV-en pedig Pomogy lett.

	Vonalhossz (km)	
	Magyarország	Ausztria
Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút	93,37	27,16
Fertővidéki Helyiérdekű Vasút	64,12	45,04
Nagycenki vontatóvágány	2,15	
Összesen	159,64	72,20

A GySEV és a FHÉV az elcsatolt magyar területeken 1921. november második felében létrejött új 9. osztrák tartományban, Burgenlandban fekvő vonalainak ügyében a helyzet tisztázása és a forgalmi kérdések megnyugtató szabályozása érdekében a GySEV, az osztrák közlekedési minisztérium és az illetékes osztrák vasútigazgatóság képviselői 1921. december 2-án Bécsben tárgyalásokat folytattak. A tárgyalások eredményeképpen a magyar békeszerződés életbe lépését (1921. július 26.) és az Ausztriának ítélt nyugat-magyarországi területek immár hivatalosan is osztrák kézre kerülését követő többszöri hosszabb-rövidebb forgalomszüneteltetés után a rendes forgalom a két ország között[37] 1921. december 19-én indult meg újra[38].

A GySEV és a FHÉV osztrák területre került vonalainak sorsa két évvel később, 1923 nyarán rendeződött végleg. Mindkét vasút osztrák vonali részének az osztrák állam 1923. július 24-ével megadta a működéshez szükséges hivatalos engedélyeket[39], amelyek az eredeti engedélyokiratoktól csak részleteikben tértek el.

A GySEV és a FHÉV osztrák vonalai ugyan a budapesti székhelyű részvénytársaság tulajdonában maradtak, de az új osztrák engedélyokirat értelmében osztrák jog szerinti maganvasutakká váltak.

Az új követelményeknek megfelelően, az osztrák engedélyokmány értelmében a GySEV jelentős szervezeti változtatást hajtott végre. A két vasút osztrák területen fekvő vonalrészének irányítására 1923. március 1-jével Burgenland fővárosában, Kismartonban *[Eisenstadt]* üzletvezetőséget létesítettek[40]. (Az üzletvezetőség 1933. augusztus 4-ével települt át mai

helyére, a GySEV Wulkapordány állomására.) Az osztrák fővárosban pedig az ügyek gyors intézése érdekében képviseletet rendeztek be. A magyar vonalak ügyvitelét továbbra is a soproni székhelyű üzletvezetőség (ma igazgatóság) látta el; a vasút igazgatósága (ma vezérigazgatóság) pedig Budapesten maradt. A vasút összes járművének honállomása Sopron volt[41]; nagyjavításuk továbbra is a soproni műhely feladata volt. Az ausztriai vonalak utazószemélyzetét (mozdony- és motorkocsi vezetők, vonatvezetők, kalauzok, tolatószemélyzet, stb.) a mai napig a soproni fűtőház adja. Az osztrák üzletvezetőség rendelkezési joga csak az osztrák felségterületen lévő állomások és megállóhelyek, ill. az osztrák vonalak pályafelügyeletét ellátó személyzetére terjedt és terjed ki ma is.

A menetrendek kétnyelvűvé váltak, a járműveken (1924-től) megjelent a GySEV német neve: *Raab–Oedenburg–Ebenfurter Eisenbahn* (ROeEE). Az osztrák vonalak mentén az állomások és megállóhelyek épületeire pedig német nyelvű névtáblák kerültek[42].

Mivel a vasút műhelye, legnagyobb fűtőháza, vonatkísérő telepállomása Magyarországon maradt, a vontatasi szakszolgálatot az osztrák vonalakon is a magyar üzletág alkalmazottai látták és látják el ma is[43]. Ezzel szemben az állomási, pályafenntartási szakszolgálat az osztrák vonalrészen azóta is a helyi (osztrák) személyzet hatáskörébe tartozik.

1923. január 1-jével a GySEV átvette az Aradi és Csanádi Egyesült Vasutak (ACsEV) magyar felségterületen maradt vonalainak[44] üzemvitelét[45].

A két világháború közötti kiegyensúlyozott, gazdaságos üzemet elsősorban a motoros üzem bevezetése jellemezte. Az 1924/25. évi első próbálkozás[46] után 1928-ban már napi 8 motorvonatpár közlekedett a GySEV és a FHÉV[47] vonalain. (Ezzel a két vasút teljes személyforgalmának 52 %-át motorkocsik látták el!) 1932. április 1-től a GySEV motorkocsijai a BBÖ-vel együttműködve közvetlenül bejártak Bécsbe.

A jelentkező gépkocsiverseny ellensúlyozására a GySEV 1927-től saját autóbuszüzemet[48] hozott létre, és a teherautóverseny által elhódított szállítások visszaszerzése érdekében a Magyar Teherautófuvarozók Országos Szövetségének (MATEDSz) megalakulásával pedig 1933-tól saját teherautói járták a környéket.

A GySEV autóbuszai

Ausztria bekebelezése a Német Birodalomba[49], majd a készülődő II. világháború már 1939 késő nyarán éreztette hatását. Augusztus 28-ával megszűnt a közvetlen Sopron–Bécs gyorsmotorkocsi járat[50]. A Német Birodalomba irányuló bauxit-, olaj-, ill. az onnan érkező szénszállítmányok jelentős részét sikerült a GySEV vezetésének saját vonalára terelnie, ami nem kevés bevételt jelentett a vasútnak. A forgalom csúcspontját 1943-ban érte el. A GySEV elavult, korszerűtlen mozdonyaival a forgalmat ellátni nem tudta, így 1944 elején volt osztrák mozdonyokat kölcsönzött a Német Birodalmi Vasúttól. [51]

A hadicselekmények 1944. április 22-én érték el a vasutat: angolszász légierő Győr városának bombázása alkalmával a GySEV győri pályaudvarát is támadta. Az első soproni vasúti csomópontot érintő légitámadást (1944. december 6.: 78 bomba) a szovjet csapatok 1945. április 1-jei soproni bevonulásáig további kettő[52] vasút elleni légitámadás követte. A GySEV és a FHÉV háborús kára 22 millió 1938. évi aranypengőt tett ki.[53] A háború utolsó napjaiban a FHÉV-en rendkívül nagy volt a forgalom. Az evakuáló szerelvények mellett jelentős élőállat és gabonaszállítmányok hagyták el nyugat felé az országot. Ellenkező irányba 1945. február 7-től a Sopron–Csorna–Pápa útvonalon utánpótlás, csapat és páncélosokat szállító szerelvények haladtak.

Az egyik osztrák eredetű 300-as tehervonati gőzmozdony Kapuvár állomáson, 1937 körül

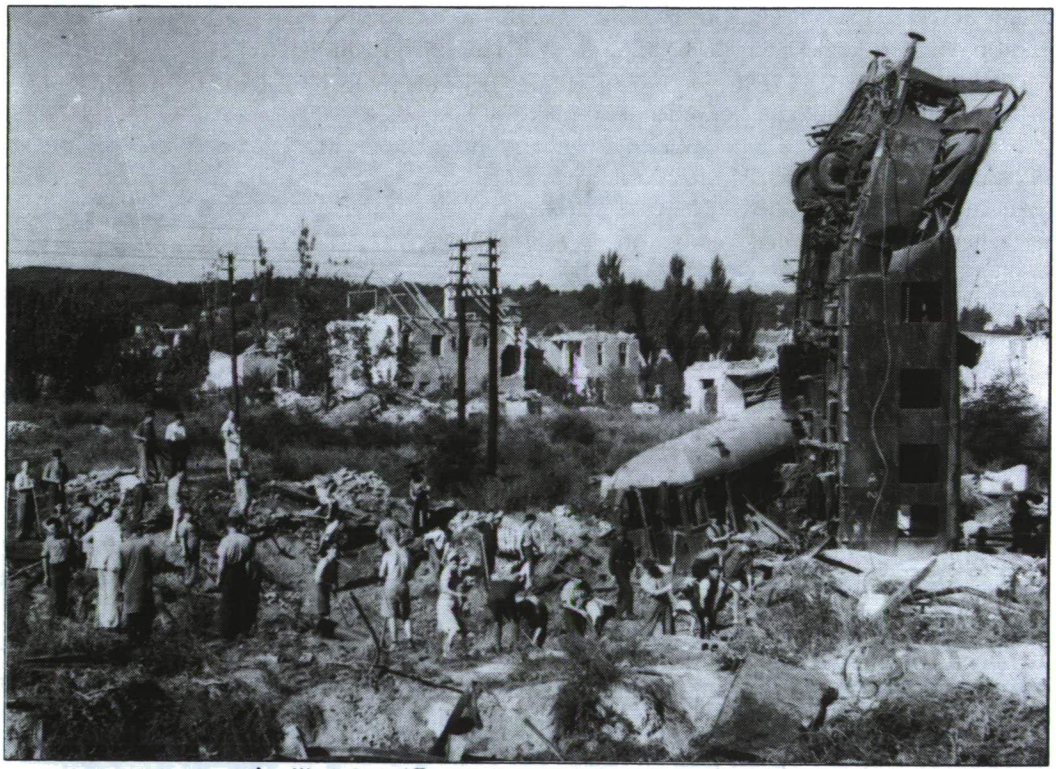

Az állomás a 17 psz. motorkocsival a bombázások után (Fotó FINTA BÉLA)

A visszavonuló német és magyar robbantóalakulatok[54] által okozott pusztulás gyors helyreállításának volt köszönhető, hogy 1945. május 6-án megindulhatott a menetrend szerinti forgalom Sopron és Celldömölk között. Június 29-én már Csornáig jártak a személyvonatok és 1945. november 30-án járt be először GySEV-személyvonat Győrbe. Osztrák oldalon az első tehervonat 1945. december 22-én ért Ebenfurtba, az első személyvonat pedig 1946. március 4-én. Utolsóként 1946 június 4-én a FHÉV osztrák vonalrészén indult meg a forgalom.

A gazdasági élet vérkeringésének megindítását nagyban segítette az 1945. november 30-tól Sopron és Budapest között megindított gyorsmotorvonat összeköttetés és 1947. július 24-től a FHÉV osztrák szakaszán „Puszta Expressz" néven közlekedő közvetlen gyorsmotorjárat Bécsbe.[55]

G/10

Érvényes: 1945. július hó 15-ig.

Igazolvány.

Igazolom, hogy .....

Hammer Ferenc .....

állandóan a .....

.....

dolgozik, ezért más munkára igénybe nem vehető.

Soproni katonai parancsnok:

Alezredes

(Romanov

1945. május .....

Действительно по 15 июля 1945 г.

СПРАВКА

Дана настоящая справка гр _____

Хаммер Ференц

в том, что он действительно работает на _____

железной дороге

предприятии (в учреждении) и на другие работы мобилизации не подлежит.

Военный комендант г. Шопрон

Подполковник (РОМАНОВ)

5 июнь 1945 г.

Sopron szovjet katonai parancsnoka igazolja, hogy az igazolvány tulajdonosa vasutas. Az ilyen papírok se mindig segítettek, ha a szovjetek „alkalami" munkásokat fogdostak össze.

A nagy pusztítást követő helyreállítási munkával a GySEV egyedül nem tudott megbirkózni. A vasúttársaság többszöri megkeresésére a magyar állam nyújtott pénzügyi és anyag formájában segítséget az újjáépítéshez.

A világnak a háborút követő két részre szakadása a GySEV-en is éreztette hatását. Csak a több évtizedes gyakorlatnak és a személyes ismeretségeknek volt köszönhető, hogy a negyvenes–ötvenes évek hidegháborús hisztériájában a súlyos politikai feszültségek ellenére is a GySEV és a FHÉV a határ mindkét oldalán megbízhatóan működött. A forgalom volumene

lassan ismét növekedni kezdett, amiben nem kis szerepet játszott az 1948-tól érvényes osztrák–magyar köteléki díjszabás is.

Az 1949. évi 20. számú törvényerejű rendelet ellenére a GySEV államosítására nem került sor; a GySEV és a FHÉV részvénytársasági formája megmaradt[56]. Két évvel később, 1951. október 1-jével életbe lépett a GySEV és a MÁV között megkötött vontatási szerződés. Ennek értelmében a GySEV önálló soproni műhelye megszűnt, a GySEV és a FHÉV magyar vonalrészén a vontatást költségtérítés ellenében a MÁV vette át. Ugyancsak a MÁV vette át a járművek és a két vasút magyar vonalrészének pályafenntartási szolgálatát is[57].

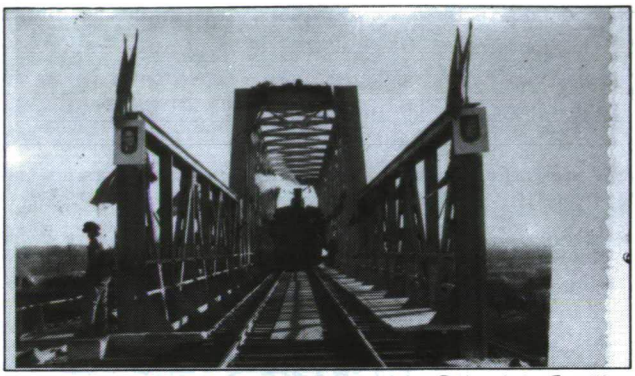

Az újjáépített nicki Rába-hidat Rákosi és Sztálin arcképe díszíti (Fotó FINTA BÉLA)

A sikeres vállalati üzletpolitika eredményeként a GySEV 1959-től könyvelhette el a ma is dominaló tranzitforgalom beindulását.

A részvénytársaság sikereit figyelembe véve az osztrák és a magyar kormány meghosszabbította a GySEV 1969-ben lejáró engedélyokiratát. Az akkori magyar Közlekedési és Postaügyi Minisztérium 1966. március 7-én 1989. december 31-ig, az osztrák Szövetségi Közlekedési Minisztérium pedig 1966. május 23-án 1987. december 18-ig hosszabbította meg a vasút működési engedélyét.

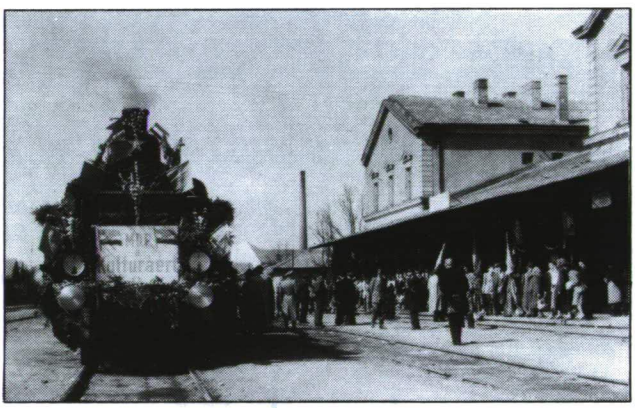

„A GySEV MDP-dolgozóinak kultútvonata" Sopron állomáson (Fotó FINTA BÉLA)

A részvénytársaság gazdasági tevékenységi körét a hetvenes évek elején jelentős mértékben bővítette. A vasút alapvető szállítási tevékenysége mellett 1973-ban a GySEV alapszabályainak módosításával (a két ország illetékes minisztériumai 1973. november 16-án hagyták jóva) a vasúti tevékenységtől eltérő vállalkozásokba kezdett. A gazdasági eredmények további javítása érdekében a nemzetközi áruforgalomban jelentkező igények kielégítése érdekében Sopronban vámszabad területet hoztak létre (1990. április 1-től önálló „Raaberlag" Vámraktározási Igazgatóságként működik), „Raabersped" néven pedig nemzetközi szállítmányozási vállalat alakult.[58] Az idegenforgalom serkentése érdekében a GySEV Sopronban „Hotel Lokomotiv" néven szállodát építtetett (1973). Az 1977-ben létrehozott saját „Lokomotiv Tourist" utazási iroda[59] az utaztatás és a saját szálloda

vendégekkel feltöltése mellett egy osztrák utazási irodával karöltve, Európa szerte ismertté és kedveltté váló ún. „Old Timer" vonatok közlekedtetését vezette be.[60]

Több vendéglátóipari egység megnyitása mellett a GySEV második soproni szállodájának, a „Hotel Sopronnak" 1983. május 23-i megnyitásával ismét jelentős részt vállalt Sopron idegenforgalmának fejlesztéséből.

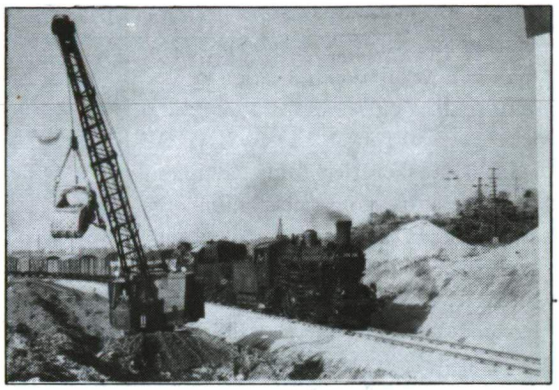

Pályakorrekció az 1966-évi töltéscsuszamlás után a Sopron előtti bevágásban (Fotó FINTA BÉLA)

Az egyre fokozódó áruforgalom a GySEV osztrák vonalrészének pályarekonstrukciója nélkül elképzelhetetlen volt. Az 1970-es évek első felében megkezdett igen költséges pályakorszerűsítésre hivatkozva a GySEV 1975. szeptember 4-én az osztrák vonalrész 1987. december 18-ig meghosszabbított engedélyének újbóli húsz évvel való meghosszabbítását kérvényezte az osztrák államtól. Az illetékes osztrák kormánykörök tekintettel arra, hogy a GySEV beruházásának amortizációja 2007-ig fog eltartani, a magyar kormánnyal egyetértésben 1976. február 20-án ismét meghosszabbította a GySEV engedélyokiratát; ez alkalommal 2007. december 31-ig.

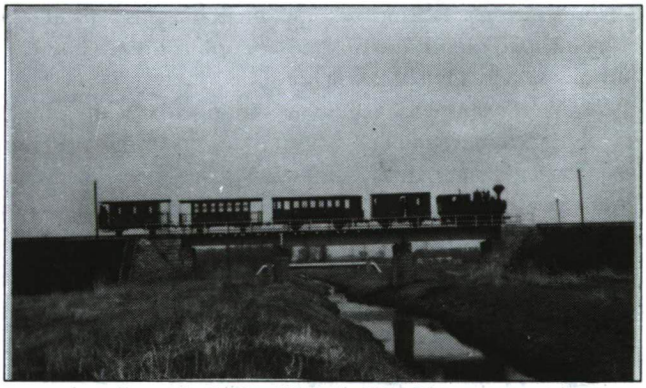

A vasút által a Közlekedési Múzeum számlájára üzemeltetett nagycenki Széchenyi Múzeumvasút első szakasza Fertőboz GySEV-állomás és a volt nagycenki cukorgyár közötti szárnyvasút nyomvonalán épült (1970. nov. 6.). A nosztalgia-szerelvény az Ikva hídján halad az András nevû mozdonnyal. (a szerző felvétele)

Az 1960-as évek végét, az 1970-es évek elejét jellemző jelentős forgalomnövekedés, az egyre szaporodó szén-, kokszgabona- és műtragyaforgalom az őszi hónapokban a répaforgalom beindulásával rendkívüli feladatokat rótt a vasútra. Megfelelő soproni pályaudvar hiányában a GySEV a vonatok előrendezésével, az egyes elegycsoportok különválasztásával, megfelelő előjelentési és forgalmi technológiával igyekezett segíteni a gondokon. A tranziteleggyel közlekedő vonatokat már Győrben különválasztották, majd ezeket Fertőszentmiklóson átrendezve már csak olyan elegy juthatott Sopronba, ami Ausztria felé kilépésre kész volt.

A végleges megoldást azonban csak a már több évtizede sürgetett soproni rendező pályaudvar megépítése jelentette. Az elképzelések szerint, a városfejlesztés szempontjait szem előtt tartva, a várostól délre épült fel az új rendező pályaudvar úgy, hogy köréje a város ipari üzemei odatelepülhettek. Az ünnepélyes átadásra 1976. április 6-án került sor.

Az új rendező pályaudvar átadása és a MÁV Sopron-Déli pályaudvarának és a Sopron-Déli–országhatár MÁV-vasútvonal 1976. május 1-jei átvételével Sopron vasútforgalma egységessé vált, egyben lehetővé vált, hogy a GySEV elavult, korszerűtlen, kis befogadóképességű soproni állomását átépítsék és a régi épület elbontásával új, a mai követelményeknek megfelelő felvételi épület épülhessen. A GySEV új vasútállomását Sopron városi rangra emelésének 700 éves évfordulója alkalmával 1977. július 11-én adták át.

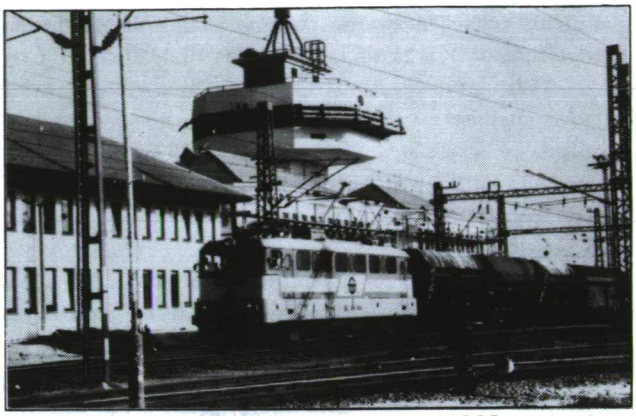

A soproni rendező pályudvar 1988. november nyolcadikán átadott új felvételi épülete a GySEV V43, 324 psz. villamos mozdonya által vontatott tehervonattal (a szerző felvétele)

1979. május 26-án közlekedett utoljára vonat a Fertővidéki HÉV Celldömölk–Fertőszentmiklós közötti magyar vonalrészén. Ez a szakasz az 1968. októberi közlekedéspolitikai koncepció és vasúti törvény egyik – azóta többszörösen megbánt – „áldozata" volt.

Az 1960-as évek elején jelentek meg a GySEV-en a nagyobb teljesítményű gőzmozdonyok és a motorkocsik mellett az első dízelmozdonyok. Az első trakcióváltásra, azaz a menetrend szerinti gőzüzemű vontatásról dízelvontatásra áttérésre, az 1979. évi menetrendváltozással egy időben került sor. [61]

Az 1970-as évek végére az addigi jelentős ütemű export-, import- és tranzitszállítások, a távolsági személyszállítás, a hivatás- és diákforgalom (munkás- és tanulóvonatok) növekedése megtorpant, stagnált. A szállítási költségek csökkentésére, a dízelvontatásnál felhasznált évi mintegy 4600 tonna gázolaj leépítésére, az áru- és személyszállítás minőségi mutatóinak javítására, az egyvágányú Győr–Sopron–Ebenfurt vonal szállítási kapacitásának növelésére és végül, de nem utolsósorban a környezeti ártalmak mérséklése érdekében, a GySEV vezetése a fővonal villamosítása mellett döntött.

A munkák elvégzése két ütemben történt. 1985. július 16-án kezdődtek meg a Győr és Sopron közötti magyar szakasz villamosítási munkái. Nem egészen két évvel később, 1987. május 25-én megtörtént a vonal feszültség alá helyezése. A végleges átadásra és a villamos üzem felvételére öt nappal később, 1987. május 30-án került sor.

A Sopron és Ebefurt közötti vonalszakasz villamosítási munkái még ugyanebben az évben; július 7-én kezdődtek meg. A villamos üzem megnyitó szerelvénye nem egészen egy évvel később, 1988. május 27-én gördült végig a vonalon.

1988 őszén a GySEV az Osztrák Szövetségi Vasutakkal (ÖBB) karöltve sikeres intézkedést foganasított az évek óta csökkenő utasforgalom, a helyiérdekű vasútvonalak egyre növekvő veszteségeinek leküzdésére. A GySEV és a FHÉV 1988. szeptember 1-jével csatlakozott az osztrák közlekedési vállalatok díjszabási szövetségéhez (Verkehrsbund Ost-Region, röviden VOR). Az intézkedésekkel az ÖBB 6 kisforgalmú, eredetileg felszámolásra ítélt vasútvonalat, valamint egyidejűleg 14 autóbuszüzemet, köztük a saját gépkocsiüzemét is

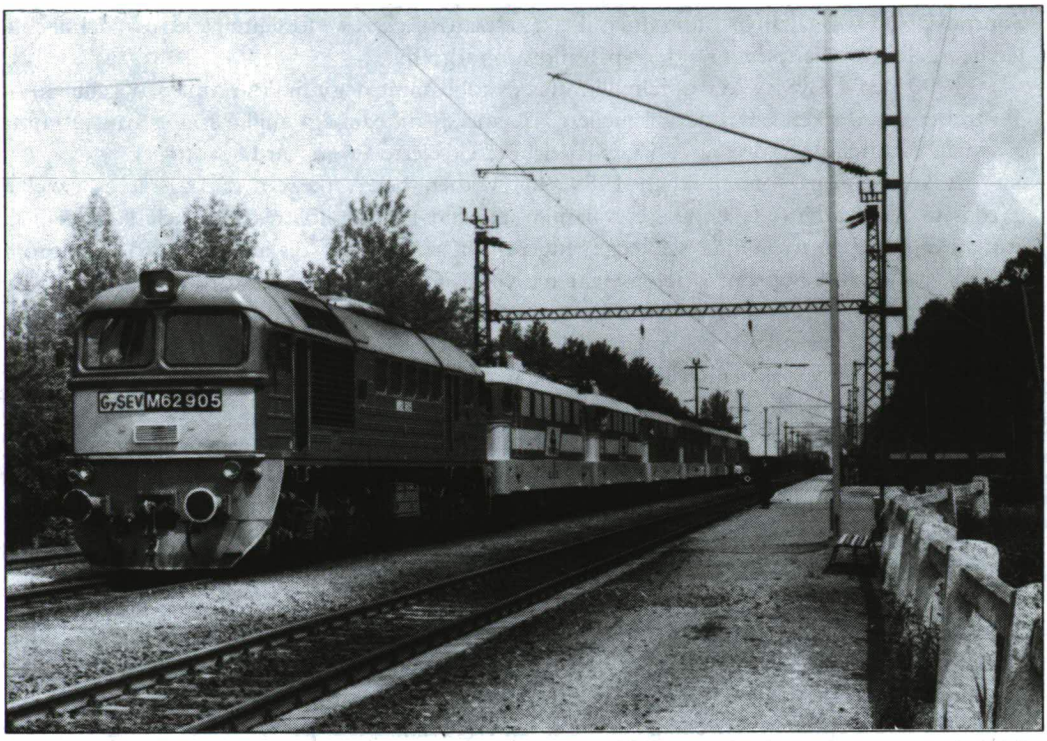

A még feszültség alá nem helyezett vonalszakaszon M62 sor. dízelmozdony vontatja a hét darab MÁV-tól átvett V43-as villanymozdonyt Ikrény állomáson (a szerző felvétele)

bevonta az új díjszabási kötelékbe. Új, az utazóközönség érdekeit messzemenően figyelembe vevő menetrenddel kívánta az ÖBB és vele együtt természetesen a GySEV és a FHÉV is az évek során különböző okok miatt a vasúttól elpártolt utasforgalmat, elsősorban az osztrák főváros felé irányuló hivatásforgalom jelentős részét, a közúttól visszahódítani.

A GySEV és a FHÉV aktív és eredményes bekapcsolódásának előfeltétele volt a két magánvasút vonalait összekötő ÖBB-vonalon (a volt Sopron–Pozsonyi HÉV pályáján) egyes megállóhelyek megszüntetése, újak létesítése, valamint megállóhelyek áthelyezése. Emellett jelentős al- és felépítményi munkák elvégzésére is szükség volt a FHÉV vonalán. Itt ugyanis helyenként még az eredeti helyiérdekű vasúti szabványnak megfelelően (részben homokban) fektetett vágányok miatti sebesség- és tengelyterhelés-korlátozások okoztak alapvető forgalmi nehézséget. A pálya rekonstrukciójával a vonalra engedélyezett menetrend szerinti sebességet 80 km/ó-ra lehetett növelni. Az 1988. szeptember 1-jével bevezetett Pomogy és Bécs közötti átmenő sebesvonatok menetideje ezzel 21 perccel csökkent.[62] Az intézkedések sikerét bizonyítja, hogy 1989. március 2-tól a FHÉV vonalán a vonatokban futó személykocsik számát az állandó túlzsúfoltság miatt szaporítani kellett.[63]

A soproni rendező pályaudvar új felvételi épületének és hét új vágányának 1989. november 8-i átadásával lehetővé vált Sopron vasúti csomópont határforgalmi feladatának összevonása Sopron rendező pályaudvaron. Ettől a naptól kezdődően a GySEV–ÖBB és

Sopron-Déli–ÖBB irányú forgalmával kapcsolatos összes forgalmi, kereskedelmi ill. határforgalmi tevékenység a rendező pályaudvaron történik.

1990-ben a GySEV két és félmillió utas és több mint négy millió tonna áru szállításával ill. fuvarozásával sikeres évet zárt. Emellett a Raabersped közel egy millió tonna árut juttatott el a világ valamennyi földrészére. A GySEV árbevétele elérte a 6 milliárd forintot.

A kelet-európai országokban 1989/90 években bekövetkezett változások és ezzel a gazdasági élet várható fellendülése, valamint Nyugat-Európa földrészünk keleti államainak áruban és javakban nyújtandó segítsége, Jugoszlávia széthullása[64] és az ezzel járó embargó a GySEV-et és ezzel Sopront kelet–nyugat irányú áruforgalom „fordítókorongjává" tette. Ez mind a Raaberspedre, mind a vámraktározásra és az ezzel kapcsolatos tevékenységekre nagy feladatokat rótt. A szükséges alapfeltételek adottak; elkészült az új 14 500 m^2-nyi fedett- és 140 000 m^2-nyi nyitott alapterületű vámraktár, működik a GySEV konténerterminálja[65] és annak 40 tonnás portáldaruja[66] (1993).

A politikai helyzet változásával, a szögesdrót kerítés, a „vasfüggöny", lebontásával az 1990. május 27-ével életbe lépő menetrendváltozással megindult az 1955. május 21-e óta szüneteltetett Fertőújlak (akkor még Mexikópuszta) – Pomogy határátmenetben a menetrend szerinti személyforgalom. Ezzel a festői szépségű Fertő tó keleti partvidéke a magyar utasok számára napi négy vonatpár segítségével ismét közvetlenül elérhetővé vált.

1986-tól a soproni vasúti csomópont jelentősége mind az árufuvarozás, mind a személyszállítás terén jelentős mértékben fokozódott[67]. Egyedül az osztrák vonatok száma 1991 őszére a korábbi napi 10 vonatról 58-ra nőtt. A Wien-Kledering és a Villach-Süd rendező pályaudvarok megnyitásával a soproni állomáson kellett a korábban Ebenfurton vagy Wiener Neustadtban teljesített vonatrendezési munkákat elvégezni.

A Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút a feladat megoldásához szükséges tőkét saját erőből, ill. a rendszerváltozás utáni magyar pénzpiacról előteremteni nem tudta. 1992 tavaszán az osztrák Szövetségi Gazdasági és Közlekedési Minisztérium az osztrák szövetségi Pénzügyminisztériummal karöltve 129 millió Schillinget bocsátott a GySEV rendelkezésére a soproni személy- és rendező pályaudvar fejlesztésére.[68]

Az osztrák kölcsönből első lépésként mintegy 13,1 millió Schillinges beruházással lehetővé vált a Nyugat-Európában napjainkban egyre inkább tért hódító kombinált forgalom (azaz kombinált – csereszekrényes – közúti és vasúti szállítás) feltételeinek megvalósítása is. A soproni rendező pályaudvaron 1993. június 25-től ideiglenes, míg 1994-től új vágányról indulhatnak a csereszekrényeket szállító vasúti kocsik.[69] 1994. november 28-tól a Soprontól mintegy 300 km-re fekvő ausztriai Wels központi ROLA[70] elosztó állomására már hetente hat alkalommal közlekednek főleg Kelet-Európából érkező ROLA-szerelvények.[71]

A veszteségeket veszteségre halmozó külgazdasági körülmények és az 1993-as esztendő dekonjunktúrája ellenére (a belföldi szállítás minimálisra csökkent, a GySEV klasszikus megbízói közül szinte egyedül csak a Petőházi Cukorgyár fuvaroztatott, a Szerbia elleni embargó – a Szerbián áthaladó irányvonatok elmaradása miatt – a GySEV-nek is milliós veszteségeket okozott) a tranzitforgalom elérte az előző évek szintjét. 1994. január 10-től heti öt alkalommal közvetlen tehervonatok indulnak fegyveres kísérettel görög ill. török városok felé. Ugyancsak ettől a naptól indult meg a kombinált fuvarozás Sopron és Nürnberg, valamint a romániai Pitesti között. Nem csekély bevételt jelent a németországi Bochum és a szentgotthárdi Opel-üzem közötti, Sopront érintő, alkatrészt szállító vonatok közlekedése.

Már az osztrák kölcsönből megvalósuló beruházás 1997-re tervezett befejezése előtt ellentételezéseként a GySEV részvényeinek 1/3-a az osztrák állam tulajdonába került (ezek értéke megfelelt a beruházás első befejezett ütemének mintegy 66 millió Schillinges értékének). A GySEV 1995. május 23-i budapesti közgyűlésén az osztrák állam 25+1 szavazatnyi százalékos részesedést szerzett a részvénytársaságban. A magyar állam tulajdonában a részvények 67,5 %-a; 5,61 % a GySEV tulajdonában és a fennmaradó 1050 darab részvény (1,89 %) magánosok kezében van.

Ugyan ezen a közgyűlésen döntöttek a részvénytársaság alaptőkéjének 1 milliárd forintos megemeléséről. (1996. január 17-i állapot szerint a GySEV törzstőke: 3 042 796 000 Ft; bemutatóra szóló részvények száma és névértéke: 55 627 db, ára 54 700 Ft.)

A minőségi személyforgalom fejlesztése érdekében 1995. május 28-tól napi három InterCity expresszvonatpár közlekedik Sopron és a magyar főváros között. A Budapest–Győr–Szombathely ill. –Sopron összeköttetést biztosító IC-k szétválasztására az amúgy is nagy forgalmú Győr helyett Csornán kerül sor. Szintén ettől a naptól érinti Sopront a Zürichsee EuroNight nemzetközi expresszvonat is. A belföldi IC-vonatokhoz a GySEV mintegy 300 millió forintért újíttatott fel vasúti kocsikat a Dunakeszi Járműjavítóban. A járműpark rekonstrukciójával[72] egyidejűleg a GySEV-járművek megjelenése is megváltozott. A nyolcvanas évek végén bevezetett kék-sárga színezést a járművek zöld-sárga lakkozása váltja fel.

Az 1993-as megtorpanás ellenére a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút bízik a vasút jövőjében. 1994 végére a Győr–országhatár vonal teljes hosszában 54 kg/fm-es sínekkel átépítették, amelynek kilométerenkénti költségvonzata elérte a 60 millió forintot. A vasúttársaság 1994. évi adózatlan eredménye 128 millió forint volt.

A GySEV további fejlődését a Balkán, a Független Államok Közössége és Nyugat-Európa közötti útvonal gócponti helyzetében látja. A feladatok között a forgalom összehangolása, az irányvonatok racionális összeállítása, a gócpontok és a terminálok informatikai hálózatának fejlesztése fokozott nemzetközi együttműködést igényel.[73]

Az ebenfurti vonal villamosításának elkészültekor Sopronból érkező különvonat (Fotó R. BEIER)

Válogatás a témával foglalkozó publikációkból[74]

- *Kubinszky Mihály*: 100 éves a Sopron–Nagykanizsa vasútvonal. Közlekedési Közlöny, 1965/3.
- *Ifj. Gonda Béla*: A hatvanéves Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút. Vasúti és Közlekedési Közlöny, 67(1936)/28.
- *Sternhart, Hans*: Die GySEV. Internationales Archiv für Lokomotivgeschichte, 6. kötet. Verlag Josef Otto Slezak, Wien, 1966.
- *Lovas Gyula*: Kilencven éves a Győr–Sopron–Ebenfurti Vasút első koncessziója. Közlekedési Közlöny, 25(1969)/45.
- *Sternhart, Johann:* 100 Jahre Raab–Oedenburg–Ebenfurter Eisenbahn. Eisenbahn, 32(1979)/11.
- Bahn im Bild: Die Raab–Oedenburg–Ebenfurter Eisenbahn, 1–2 kötet. Verlag Pospischil, Wien, 1984.
- *Kerkápoly Iván:* Vasúti földrajz és történet. Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Bp., 1943.
- *Újhelyi Géza:* A vasútügy története. Athenaeum Irodalmi és Nyomdai Rt., Bp., 1910.
- *Vörös László:* Magyar vasúti évkönyv (különböző évfolyamok). Kiadja Mihók Sándor, Bp.
- *Beöthy Leo:* Hivatalos statistikai közlemények – Magyarország vasutai (különböző évfolyamok). Franklin Társulat Nyomdája, Bp.
- A Magyar Korona országainak vasútjai (különböző évfolyamok). A Magy. Kir. Központi Statisztikai Hivatal, Bp.
- *Lovas Gyula:* GySEV. (Kézirat.)
- GySEV üzletjelentések (különböző évfolyamok);
- GySEV üzemtörténeti gyűjtemény;
- *Tóth Sándor:* 90 éves a GySEV soproni igazgatóságának épülete. Kézirat.

Jegyzetek

1. A Magyar Középponti Vasúttársaság Pest és Vác közötti vonalszakaszát 1846. július 15.-én nyitotta meg.
2. A vasútvonalat ténylegesen megépítő Wien–Gloggnitzer Eisenbahn Gesellschaft (Wien–Gloggnitzi Vasúttársaság) 1845. febr. 4-én az osztrák területen fekvő Wiener Neustadt–Katzelsdorf szakaszra, míg a gróf Széchenyi István nevével fémjelzett Soproni Vasút Társaság pedig 1845. márc. 7-én a Katzelsdorf (az akkori osztrák–magyar határ) – Sopron közötti vonalszakaszra kapta meg az építési engedélyt.
3. A vonal forgalmát a Soproni Vasút Társasággal 1847. júl. 27-én megkötött megállapodás alapján a Wien–Gloggnitzi Vasút látta el saját járműveivel.
4. A Sopron–Bécsújhely vasútvonalat működtető Soproni Vasút Társaság 1846. márc. 28-án megtartott második közgyűlésén jegyzőkönyvbe foglalta az épülő vasútvonal Adria irányába történő meghosszabbításának szándékát.
5. A vasútvonalat végül az az 1858. szeptember 23-án létrehozott „Császári és királyi szabadalmaztatott déli állam-, lombard-velencei és közép-itáliai vasút társaság" (később Cs. kir. szab. Déli Vaspálya Társaság) építette meg, amely az állam által már 1853. okt. 1-jével megváltott, és a Südliche Staatsbahnba (Déli Államvasút) beolvasztott Sopron–országhatár (– Bécsújhely) vasútvonalat is átvette.
6. Az Esterházy család kapuvári hitbizományi birtokát 1861-től bérlő Schulhof József a Mosonszentmiklóson működő cukorgyár 1864. évi bezárása miatt nehéz helyzetbe került. A cukorrépatermelésre berendezkedett vállalkozó, hogy gazdasága csődbe ne menjen, Frölich Móric vasútépítési vállalkozóval 1864 augusztusában kért előmunkálati engedélyt Cenkig, ahol szintén működött cukorgyár. (Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt in Österreich, 3[1864]/32. 1864. aug. 6.)

7. Tóth Ferenc (1870. ápr. 8.)
8. Wilhelm Frankfurter (1870. okt. 27.)
9. Földváry Miklós (1871. szept. 12.)
10. A két törvényjavaslatot 1872. márc. 14-én terjesztették be a képviselőház elé. Az eredetileg ötödik napirendi pontként kitűzött vita azonban elmaradt. *„... ekkor jött közbe az 1869–72-iki országgyűlést oly szomorú emlékűvé tevőbaloldali bőbeszédűség s mind e törvényjavaslatok tárgyalás nélkül maradtak ...”* (Központi Vasúti és Közlekedési Közlöny – a továbbiakban KVKK – 4[1873]/3. 1873. jan. 16.)
Tárgyalására csak fél évvel később, a képviselőház 1872. szept. 17-i ülésén került sor. A Győr–Sopron–Ebenfurt vonalra vonatkozó javaslat a 15,3 földrajzi mérföld hosszúságú vonal „mértföldenkénti” költségét 700 000,- (összesen 10 725 000,-) forintban állapította meg (az 1872. évi XXVII. törvénycikkel becikkelyezett engedélyokmány végül a vasút alaptőkéjét azonban 14 300 000,- forintban határozta meg). A törvényjavaslat már nem tartalmazott se állami hozzájárulást, se kamatgaranciát. *„... Törvényhozásunk ugyanis mindeddig csakis olyan vasutakat engedélyezett, melyeket vagy maga az állam építtetett, vagy pedig magánosok, de kamatbiztosítás mellett. Ujabb időben a vasuti kamatbiztosítás súlya annyira terhelte az országot és a közhangulat annyira roncsolta e rendszert, hogy mind a kormány, mind a törvényhozás hajlott e rendszert elhagyni és azon elv vetődött felszinre, hogy egyenlőre az állam nem nyújt engedélyt, hanem csak oly vállalatoknak, melyek kamatbiztosítás nélkül készek vasútépítésre ... ”* (KVKK 4[1873]/2. 1873. jan. 9.)
Az állam támogatásként csak az üzem első 30 évére volt hajlandó adómentességet biztosítani – (azaz a vasúttársaság nem tartozott az államnak se jövedelmi, se kereseti adót fizetni és a kötvények és részvények szelvényei 30 évig szintén adó-, bélyeg- és illetékmentesek voltak). (KVKK 3[1872]/15. 1872. ápr. 11.) A képviselőház után a törvényjavaslatok a vasúti kormánybizottság elé kerültek. A bizottság 1872. szept. 25-i ülésén a két vasútra vonatkozó törvényjavaslatot *„... csekély, csakis stiláris módosításokkal elfogadta...”*. (KVKK 3[1872]/40. 1872. okt. 3.) A szintén kedvező pénzügyi bizottsági jelentés alapján a képviselőház 1872. okt. 8-i ülésén emelte törvényerőre a törvényjavaslatokat. A KVKK 3[1872]/42. száma tartalmazza *„a Győrtől Sopronon át Ebenfurt irányában az országhatárig vezetendő I. rendü gőzmozdonyu vasút kiépítésére vonatkozó engedélyokmányt*.
11. Az építést finanszírozó bécsi Wechsler Bank (Váltóbank) nehéz helyzete miatt. *„ ... A bankok kénytelenek minden eszközüket saját létük fenntartására fordítani, szorult helyzetük az elvállalt építkezések foganatosítását lehetetlenné teszi ...”* (KVKK 4[1873]/25. 1873. jún. 19.)
12. Az építkezés ütemére jellemző, hogy az építkezés megkezdésének havában a Győr–Sopron vonalszakaszon 10 256 napszámos 972 lóval és 618 taligával 460 m^3 kő felhasználásával az alépítményi munkák 6,5 %-át elvégezte.
13. *„... A kormány hajlandónak is nyilatkozott ... a pályaudvari építkezések körül az engedélyokmány bizonyos szabványait mellőzni ...”* (KVKK 4[1973]/41. 1873. okt. 9.)
14. Eddig az időpontig 21 részvényes 8 378 312,- forint összegben 19 392 darab részvényt jegyzett. (Ungarisches Centralblatt für Eisenbahnen und Dampfschiffahrt – a továbbiakban UCED – 6[1875]/6. 1875. febr. 7.) Az alakuló közgyűlésen egyben 5 817 000,- *„osztrák értékű ezüstforintnyi" elsőbbségi kölcsönnek 200 forint névértékű „részletkötelezvények kibocsátása útján leendőfelvételét határozta el.”* (KVKK 6[1875]/13. 1875. ápr. 1.)
15. A vonal 1875. nov. 28-ra tervezett műtanrendőri bejárására erős havazás és hófúvások miatt csak 1875. dec. 21–22-én került sor. A győri és a soproni vasútállomás, az állomások helyének késői megállapítása és a kedvezőtlen időjárási viszonyok miatt, a vonal megnyitásáig teljes egészében nem készült el. A vasúttársaság a vonal üzemeltetéséhez szükséges járműveket, valamint a szükséges hídpróbákat a hatósági bejárást közvetlenül megelőző napokban vette át, ill. végezte el. (UCED 6[1875]/51. 1875. dec. 19.) A 85,6 km hosszú vonalon összesen 8

állomás ill. megállóhely létesült: *Győr, Enese, Csorna, Kapuvár-Gartha, Eszterháza-fertő Szt.Miklós, Pinnye, Balf, Sopron.* A vonal műszaki felülvizsgálatára 1876. júl. 11-én került sor.

16. Péchújfalusi Péchy Tamás (1829–1897) valóságos belső titkos tanácsos, 1875. márc. 2. és 1880. ápr. 24. között közmunka és közlekedésügyi m. kir. miniszter, lemondása után a képviselőház elnöke.
17. Az ünnepélyes megnyitásról színes beszámolót közöl többek között: Oedenburger Zeitung 9[1876]/2. 1876. jan. 5. „Die Eröffnung der Raab–Oedenburg–Ebenfurther Bahn". A KVKK jogutódja a Vasúti és Közlekedési Közlöny – a továbbiakban VKK – 7(1876)/1. 1876. jan. 6.; Pester Lloyd [1876]/1. 1876. jan. 3. „Auf neuer Bahn"; Vasút 1876. jan. 9. „A győr–sopronyi pálya megnyitása".
18. A menetrend szerinti forgalom lebonyolításához jelentős járműpark állt a vasút rendelkezésére: 3 db személyvonati-, 5 db tehervonati mozdony, 3 db I/II. osztályú, 5 db II. osztályú, 8 db III. osztályú és 8 db IV. osztályú személykocsi, továbbá 5 db szolgálati-, 4 db posta-, 78 db fedett teher- 46 db nyitott teher-, 21 db szénszállító-, 4 db szálfaszállító-, 2 db lószállító-, 6 db szarvasmarha szállító- és 6 db sertésszállító kocsi.
Az első menetrend Győr és Sopron közötti napi két (vegyes) vonatpárjának Győrben közvetlen csatlakozása volt Székesfehérváron át Budapestre. A megnyitás havában a vasút a vonalon 9 373 fizetőutast és 3 387 kg árut továbbított. A vasút nyers bevétele a megnyitástól májusig napi átlag 758 forint és 46 krajcárt, júniustól átlag 582 forint 59 krajcárt tett ki.
19. A GySEV Győrben az cs. kir. szab. Osztrák Államvasúttal és a Magyar Nyugoti Vasúttal, míg Sopronban a Déli Vasúthoz csatlakozott.
20. 1885. október 1-jével települt át a GySEV üzletvezetősége Győrből Sopronba. Az üzletvezetőséget 1898-ban üzletigazgatósággá minősítették át. (MÁV Hivatalos Lap [1898]/7 1898. febr. 19.)
21. Már 1875. nov. 28.-án megtartott közgyűlésen a felügyelőbizottság javaslatára a részvényesek döntöttek a vonal továbbépítéséről Ebenfurt irányába. (UCED 6[1875]/49. 1875. dec. 5.)
22. A vasúttársaság 1879 februárjában kérelemmel fordult a közmunka és közlekedési m. kir. miniszterhez, hogy a Sopron–országhatár vonalrészt az „... *építési költség lehetőmérséklése céljából...*" az eredeti engedélyokiratban foglalatakkal ellentétben egyszerűbb kivitelben építhesse meg. A miniszter, ill. a kormány 1879. márc. 4-én a kért elvi építési engedélyt megadta.
23. A vonal közigazgatási bejárására már egy hónappal később 1879. ápr. 3-án sor kerülhetett. A Sopron–országhatár vonal és a cukorgyári szárnyvonalak bejárást követően a tényleges építési engedélyt 1879. máj. 1-jén adta meg.
24. A Sopron–Lajtaújfalu vonalon két közbenső állomás (Vulkapordány és Szárazvám) és két megállóhely (Kertes és Darufalva) létesült.
25. Az 1872. márc. 20-án megnyitott Ebenfurt–Lajtaújfalu vonal (amely a lajtaújfalusi bányavasúton keresztül került kapcsolatba az osztrák vonallal) üzemvitelét a WPB költségére 1875. jan. 1-től a Déli Vasút látta el (lóvontatás). A GySEV vonalának megnyitásával az üzemvitel a WPB vonalszakaszon a Déli Vasút költségére a GySEV látta el.
26. Ezek Vulkapordány állomásból ágaztak ki.
27. A gyár kiszolgálására „Eszterháza-gyár" kitérő állomás létesült.
28. „... *A leobersdorf–benfurth–győri vonal a legrövidebb, leggyorsabb s egyszersmind legolcsóbb út is a gazdag termésű győri és soproni vidékekről, valamint mögöttük a Duna mindkét partján messze elterülő rónákról Európa összes nyugati országaiba. A nagy szállítmányok s ezek között különösen a felsorolt magyar területekről Felső-Ausztria, Csehország, Bajorország, Svájc és Franciaországba menő óriási mennyiségű gabona- és lisztküldemények most a Bécs-Újhely és Bécsen át vezető, sok időt és költséget igénylő kerülőuton szállítatnak, minek szüksége a szóban forgó vonal kiépítése után elesenék. Ezzel Magyarország terménykereskedelme versenyképesebbé és nyereségesebbé váland s a*

soproni vidék cukoripara is sokat nyerne készítményeinek olcsóbb szállíthatása által a nyugati piacokra. ..." (Magyar Vasúti Évkönyv, 1880.)

29. 1883. okt. 15-i menetrendváltással.
30. Sopronból Bécsbe három útvonalon keresztül lehetett eljutni:
    1. Sopron–Ebenfurt–Pottendorf–Wien-Süd (A Déli vasút bécsi állomása): .....77 km;
    2. Sopron–Ebenfurt–Sollenau–Wien-EWA (A Wien–Aspang Vasút bécsi állomása): .....84 km;
    3. Sopron–Wiener Neustadt–Baden–Wien-Süd: .....85 km.
31. A vasútvonal megnyitásának napjával a GySEV a Lajtaújfalu–országhatár vonalszakaszt a lajtaújfalusi felvételi épülettel együtt haszonbérletbe vette.
32. A GySEV vonalának Győr–Bánhida–Buda irányban történő továbbépítése tárgyában Erlanger már 1872-ben előmunkálati engedélyért folyamodott a kormányhoz, amit 1872. nov. 15-én – szinte egyidejűleg a Wiener Comercialbankkal (Bécsi Kereskedelmi Bank), amaz 1872. nov. 8-án – meg is kapott. 1880-ban a GySEV ismét előmunkálati engedély kért a vonalra, de 1881-ben már kormányszintű döntés született a vonal MÁV által történő megépítéséről.
33. A GySEV vonalán át a Budapesttől az osztrák k. k. priv. Kaiserin Elisabeth Bahn (cs. kir. szab. Erzsébet Császárné Vasút) St. Pölten állomásig vezető vasútvonal mintegy 40 km volt rövidebb, mint a Bécsen keresztül St. Pöltenig vezető vonal. „... *E vonal létesítésével nemcsak Budapestnek, hanem az egész tiszai vidéknek kivitele teljesen független ... az osztrák államvasút befolyásától ...*" Magyar Vasúti Évkönyv, 1880.
34. Alakuló ülés: 1897. márc. 31., Budapest.
35. A német céget az újjászervezett Budapesti Bankegyesület Rt. képviselte, amelynek elnöke az a Szentmártoni Radó Kálmán volt vasvármegyei főispán lett, akit 1895. jún. 18-án a GySEV közgyűlése a leköszönő Erlanger Viktor helyett a részvénytársaság elnökének megválasztott.
36. A GySEV és a FHÉV a „*...fertővidéki helyi érdekű vasút kisczell–párndorfi vonala üzletének kezelése...*" tárgyában 1987. márc. 31-én megkötött megállapodását a kereskedelemügyi miniszter 1897. ápr. 13-án hagyta jóvá. Jelenleg az 1986. nov. 21-én Pamhagenben megkötött és a magyar Közlekedési Minisztérium, ill. az osztrák Államosított Ipar és Közlekedési Minisztérium által jóváhagyott Üzemviteli Szerződés szabályozza a GySEV és FHÉV kapcsolatát.
37. Az 1921. dec. 6. és 7-i győri osztrák és magyar vasúti egyeztető tárgyalások alapján.
38. Magyarország és Ausztria közötti vasúti forgalommal kapcsolatos jegyzőkönyvi megállapodást (*Jegyzőkönyvi megállapodások*), amely a két ország közötti zavartalan vasúti átmenetet volt hivatott biztosítani, 1922. jan. 19-én írták alá. Az ideiglenesnek szánt megállapodást 8 évvel később, a Budapesten 1930. jún. 30-i megtartott államközi egyeztetés (*Jegyzőkönyvi megállapodás, mely Budapesten az 1930. évi június hó 30-án a Sopron városon és vidékén át irányuló vasúti forgalom szabályozása tárgyában létesíttetett*) 1931. évi törvényerőre emelésével (1931. évi XXIII. törvény) rendezték véglegesen.
39. BGBl. Nr. 386–387/1923 (BGBl. = Szövetségi Törvénytár).
40. Az üzletvezetőség alá először csak az (Ebefurth)–Neufeld–Sopron vonal tartozott, mivel az Osztrák Szövetségi Vasutak (BBÖ) a FHÉV általa kezelt Neusiedl–Pamhagen szakaszát csak 1923. aug. 1-vel adta vissza a GySEV-nek. Az osztrák hatóságokkal való közvetlen kapcsolattartás érdekében a GySEV 1926-ban Bécsben képviseletet nyitott.
41. Ez az állapot 1996. jan. 8-val, a GySEV osztrák hitelből finanszírozott osztrák gyártmányú legújabb motorkocsijának átvételével megváltozott. Az 5047 501-1 pályaszámú motorkocsi és a szintén osztrák hitelből felújított néhány, Bécsbe is bejáró személykocsi honálomásaként Wulkaprodersdorf szerepel. Ennek inkább politikai, mint műszaki oka van, hiszen a wulkaprodersdorfi fűtőházat a gőzmozdony-trakció megszünte után, még a nyolcvanas évek elbontották.
42. A GySEV és a FHÉV vonalai mentén fekvő települések magyar (korabeli) és német neve:

A település	magyar neve	korabeli neve	német neve
	GYŐR–SOPRON–EBENFURTI VASÚT		
magyar vonal	Győr		Raab
	Ikrény		
	Rábapatona		
	Enese		
	Kóny		
	Bágyogszovát	Bágyog	
	Dör		
	Csorna		
	Farád		
	Rábatamási	Tamási	
	Szárföld		
	Veszkény		
	Kapuvár	Kapuvár + Gartha	
	Vitnyéd-Csermajor	Vitnyéd	
	Fertőendréd		
	Petőháza		
	Fertőszentmiklós	Eszterháza	
	Hegykő		
	Pinnye		
	Hidegség		
	Fertőboz		Holling
	Balf		Wolfs
	Nagycenk	Cenk	Großnkendorf
	Sopron		Ödenburg
osztrák vonal	Sopronkertes		Baumgarten
	Darufalva		Draßburg
	Vulkapordány		Wulkaprodersdorf
	Szárazvám		Müllendorf
	Lajtaújfalu		Neufeld an der Leitha
	Ebenfurt		Ebenfurth
	FERTŐVIDÉKI HELYIÉRDEKŰ VASÚT		
magyar vonal	Celldömölk	Kis Czell	Klein Zell
	Vönöck		
	Kemenespuszta		
	Kenyeri	Rábakecskéd	
	Nick		
	Répcelak		
	Répceszemere		
	Iván	Sopron-Iván	
	Pusztacsalád		
	Fertőszentmiklós	Eszterháza	
	Fertőszéplak-Fertőd	Széplak	
	Sarród		
	Fertőújlak	Mekszikópuszta, Mexikó	
osztrák vonal	Pomogy		Pamhagen
	Valla		Wallern am See
	Mosonszentandrás		St. Andrä im Burgenland
	Boldogasszony		Frauenkirchen
	Barátfalu-Féltorony	Barátudvar	Mönchhof-Halbturn
	Gálos		Gols
	Védeny		Weiden am See
	Nezsider		Neusiedl am See

43. A Sopron–Kőszegi HÉV vontatási szolgálatát 1923 és 1931. máj. 14. között szintén a GySEV látta el.
44. Szeged–Mezőhegyes–Battonya, Mezőhegyes–Kétegyháza és Kétegyháza–Elek.

45. A román területre került vonalak az azokat 1923. febr. 1. óta kezelő Román Államvasutak (CFR) tulajdonába kerültek. *„Az aradi és csanádi egyesült vasutak magyar vonalai részére a magyar és a román kormány között létrejött megállapodás alapján a folyó évi* [1927] *február hó 5-én tartott alakuló közgyűlésen külön részvénytársaság alakult, melynek címe: 'Szeged-csanádi vasút részvénytársaság' ...*" (A GySEV és az ACsEV magyarországi vonalainak hivatalos lapja (1927)6 1927. febr. 12.)
A Szeged–Csanádi Vasút részvénytársaság *[a továbbiakban: SzCsV]* működését a m. kir. ker. miniszter 1927. jún. 23-val engedélyezte. (A GySEV és az Acsev ... hivatalos lapja [1927] 1927. júl. 30.)
46. 1925. febr. 1. és júl. 21. között két 8 személyes sínautó (S1 és S2) közlekedett menetrend szerinti forgalomban Sopron és Győr között. 1925. júl. 22.-től helyettük két Ganz gyártmányú sínautóbusz (M1 és M2) közlekedett ugyanebben a viszonylatban.
47. Az alacsony üzemköltséggel járó motoros üzem sikerén felbuzdulva 1926-ban 50 férőhelyes Ganz-motorkocsikat és pótkocsikat (M11 és M12 ill. Mp111 és Mp112) szerzett be a GySEV, amelyeket 1927 és 1928-ban továbbiak követtek.
Menetrend szerinti motorkocsi közlekedés:
– 1926. máj. 25.: Sopron–Eszterháza–Celldömölk;
– 1927. aug. 1.: Sopron–Ebenfurth;
– 1928. máj. 15.: Sopron–Győr;
– 1928. okt. 1.: Eszterháza–Neusiedl–Parndorf (FHÉV osztrák vonalrésze).
48. A GySEV 1928-ban megszerezte az Ebenfurth–Eisenstadt közötti autóbusz-közlekedtetés jogát, majd 1931. okt. 15-től a Magyar kir. Posta által felhagyott Sopron–Süttör autóbuszjáratot indította be ismét. Az 1932. nov. 20-án megnyitott 20 km-es Kapuvár–Beled járattal a GySEV 8 autóbuszának járathossza 65 km-t tett ki.
A GySEV autóbuszüzemét 1948-ig tartotta fenn. A járműveket a szolnoki közlekedési vállalat vette át. Az utolsó három teherautótól a GySEV alkatrészhiány miatt 1951-ben vált meg.
49. Anschluss, 1938. március 13. Az Osztrák Szövetségi Vasútak (BBÖ) 5 nappal később, március 18-val beolvadtak a Német Birodalmi Vasutakba (DRB).
50. Lengyelország váratlanul gyors lerohanása, Anglia és Franciaország tétlenkedése (dacára az 1939. szept. 3-i hadüzenetnek) következtében szinte békebeli viszonyok jellemezték 1939/40 fordulóját. 1940. jan. 21-től (jún. 27-ig) ismét naponta két átmenőmotorkocsi járat közlekedett Sopron és Bécs között.
51. A GySEV a Sopron–Ebenfurth vonalra 1944 tavaszán 2 tehervonati, 1944. aug. 1-től egy személyvonati és 1944. nov. 7-től további két tehervonati (összesen 5 db) mozdonyt bérelt.
52. 1945. febr. 21.: 36 bomba; 1945.márc. 4.: 93 bomba.
53. A GySEV 1945. jan. 1-i 33 darabos mozdonyállagából bombatámadás, robbantás és „vonatból kilövés" következtében megsérült 14 darab mozdony. Ebből 8 darab mai szóhasználattal „totálkáros" volt; 6 darabot pedig újjá lehetett építeni.
54. A vasúti pálya és a járművek rombolására 1945. márc. 25. és 31. között került sor.
55. Megszűnt: 1949. máj. 18.
56. A GySEV főrészvényesei a részvénytársaság megalakulásától kezdődően a frankfurti Erlanger & Fiai Bankház, ill. ennek ügyfelei voltak. Az Erlanger-bankház megszünte után a részvényeket a Dresdner Bank frankfurti fiókja, ill. több berlini és frankfurti bankház vette át. Az első világháborút követően a GySEV részvényeinek nagyrésze (mintegy 25 000 db) az amszterdami Centrale Bank voor Spaarwegen (háborús jóvátétel), míg kisebb hányada német kézben volt.
A magyar állam 1945 és 1948 között a Kaposvár–Mocsoládi HÉV közvetítésével megszerezte a GySEV részvényeinek mintegy 40 %-át. Az állami részvénytöbbség biztosítása érdekében 1948 körül az állam külföldi, főleg svájci kézben lévő részvényeket vásárolt (16 %). Végül 1950-ben megvette a szovjet államtól azt a 40 % körüli részvénypakettet, amely eredetileg német

tulajdonban volt, és amelyet a Szovjetúnió jóvátétel címén szerzett meg. Ezzel a magyar állam a GySEV részvények 96 %-ának polgári jogi jogcímen lett tulajdonosa. (Szakvélemény a Győr–Sopron–Eebenfurti Vasút jogi státuszának rendezéséről és ausztriai működésének kiszélesítési lehetőségeiről. 1969. febr. 26.)

1950. szeptember 28-án ugyan bejegyezték a budapest cégbíróság 40.573 sz. lapjára, hogy a GySEV *„Állami vállalat. Átadatott a Pénzügyminisztériumnak."* A GySEV azonban csak 20 napig volt állami tulajdonban. 1951. október 19-én a 14.190/1950 sz. alatt újabb bejegyzést eszközöltek: *„A Közlekedési és Postaügyi Miniszter 1950. október 11.-én kelt 0.881/5/1950. biz. sz. határozata alapján a cégjegyzék továbbvezetését rendelte el."*

57. A GySEV 1992. szept. 1-vel saját hatáskörébe visszavette a magasépítményi, távközlési és biztosító-berendezési szakszolgálatot. A gépészeti szakszolgálatot 4 hónnappal később, 1993. jan. 1-vel vette vissza a MÁV-tól, azaz megszűnt Sopronban a MÁV Vontatási Főnökség. A kocsijavítás az egyedüli tevékenység, amit a GySEV a MÁV részére Sopronban végez. A MÁV Szombathelyi Területi Igazgatóság soproni érdekeltsége a pályafenntartási tevékenység kivételével ezzel megszűnt.
58. A Raabersped 1992. júl. 1-én „Raabersped Nemzetközi Szállítmányozási Kft." néven a GySEV Rt.-ből kivált.
59. Az utazási iroda létrejöttekor az első komoly vetélytársa volt az IBUSZ és a Coopturist utazási irodáknak. A Lokomotiv Tourist budapesti irodája „Locomotiv Travel Kft." néven 1993. okt. 1-vel a GySEV Rt.-ből kivált.
60. 1991. jan. 1-évl létrejött az önálló Raabergast Idegenforgalmi és Vendéglátó Igazgatóság.
61. A FHÉV teljes dízelesítése 1980 januárjában fejeződött be. A GySEV teljes vonalhálózatán a menetrend szerinti gőzvontatás 1982. jan. 20-án fejeződött be.
62. 1994-ben a GySEV a Fertővidéki HÉV vonalának villamosítása ügyében megkereste a burgenlandi tartományi kormányt. Az elképzelés szerint mintegy 198 millió Schillinges beruházás keretében 5 lépcsőben 1999-ig villamosítanák a FHÉV-et.
63. Míg az 1980-as évek elején éves szinten mintegy 80-90 ezer utas vette igénybe a GySEV ausztriai vonalait, addig 1993 decemberében az egymilliomodik utast köszönthette a vasúttársaság abban az évben.
64. A háborús cselekmények miatt a nyugat-európai vendégmunkások hagyományos Ausztria–Jugoszlávia–Görögország–Törökország útvonala is megváltozott. A soproni és a Sopron környéki határátkelők tehermentesítése érdekében 1993. máj. 29-től FHÉV Frauenkirchen, majd a változatlan boszniai helyzet következtében 1995. máj. 27. óta a GySEV Pinnye állomásáról indulnak kimondottan külföldi vendégmunkásokat és járműveiket szállító autós vonatok a Balkán felé.
65. A konténerterminál létrehozásában közrejátszott az a tény is, hogy az irak–iráni háború idején a GySEV 700 darab megrongált konténert tárolt.
66. Raaberfreight néven konténerszállítmányozó és Raabertrade Export–Import néven külkereskedelmi tevékenységet folytató önálló kft-k jöttek létre. 1993-ban a baseli székhelyű Intercontainer-Interfrigo (ICF) 40%, a GySEV 24 % és a MÁV 36 % részesedéssel létrehozzta a magyarországi konténerforgalom irányítására hivatott Pannoncont céget.

1993. szept. 23-tól a Hamburgi Kikötő és Raktár Rt. közreműködésével létrehozott Hansa–Hungaria–Container-Express (HHCE) felügyelete mellett hetente 2 konténervonat közlekedett Sopron és Hamburg között. 1994-ben a kontérvonatok száma heti háromra nőt. A Magyarország egész területét átfogó szolgáltatást a Budapest-Józsefvárosi terminál technológiai gondjai akadályoztatják.
67. 1992-ben a GySEV a 41. legjobb eredményt elérő magyar vállalkozás volt.
68. A kölcsön megítélésében nem kis szerepet játszott az is, hogy a soproni pályaudvarok bővítésével, modernizálásával az osztrákok saját közforgalmú utakjaikról remélték a

teherforgalom egy részét vasútra terelni, ill. a GySEV kapacitásának növelésével saját csatlakozó Wien, ill. Deutschkreuz irányú ÖBB-vonalaik forgalmát remélték növelni. (Ez volt az első alkalom, hogy az osztrák szövetségi költségvetésből tőkét helyezzenek ki külföldre.)
A „Keleti határövezet beruházási program" első üteme 1994. szept. 30-án, a részben átépített soproni állomás ünnepélyes átadásával zárult.

69. Az 1994. máj. 20-án átadott konténerterminállal a nyitott tárolókapacitás 6 ezer m^2-rel kereken 200 ezer m^2-re növekedett. Az új 480 méteres ROLA-vágányon évi 11 400 kocsi mozgatása vált lehetővé. A terminálon egyszerre 1400 konténert, ill. csereszekrényt lehet tárolni.
70. ROLA (*Ro*llende *La*ndstraße) ~ gördülő országút
71. A kombinált-, ill. a ROLA-forgalommal a GySEV éves szinten mintegy 50-70 000 t áru visszaszerzését célozta meg a közúttól. 1995 tavaszától „Magyar Expressz" néven irányvonat közlekedik a Budapest–Sopron–Rotterdam útvonalon.
72. Az M 44 sorozatú dízel-tolatómozdonyok motorikus rekonstrukciója 1995-ben kezdődött; az első új osztrák gyártmányú motorkocsi 1996. jan. 8-án érkezett.
73. 1995 tavaszán a GySEV tárgyalásokat kezdtett az osztrák Közlekedési Minisztériummal 2000-ig tartó újabb beruházások finanszírozásáról.
74. A GySEV üzemtörténeti gyűjteményében, ill. a szerző tuladonában lévő iratok nincsenek felsorolva ill. külön megemlítve. Az archív fotók a GySEV Üzemtörténeti- és a szerző magángyűjteményéből származnak.

Veszélyes üzem

Loki-téka

Horváth Ferenc:
Hazai és külföldi vasúti balesetek (1846–1975)
Vasúthistória Könyvek. Sorozatszerkesztő: Mezei István. KÖZDOK Rt., Bp., 1995. 480 o.

A vasút veszélyes üzem. Ezzel az örök érvényű figyelmeztetéssel lépten-nyomon találkozhatunk, és érvényességét, még napjainkban is, minden egyes vasúti baleset után el kell ismernünk. Ugyanakkor a bekövetkezett vasúti baleset – a személyi sérülések, a nagy anyagi kár vagy a szigorú vagy enyhe felelősségre vonás folytán – szinte minden esetben felkelti a közvélemény figyelmét. Egy-egy vasúti tragédia olyan, mint a nemzeti válogatott szereplése: egy csapásra szakértővé válik az egész ország. (Az ismertetett könyvnek és kritikánknak szomorú aktualitást nyújt a közelmúltban [1996. február 26., Kutas, 13 halott] történt szörnyű Somogy megyei szerencsétlenség...)

Horváth Ferenc elsődleges feladatnak a fogalom tisztázását tekinti, illetve a vasúti balesetek csoportosítását. (*„A vasúti fogalomhasználat szerint baleset a vasút üzemével összefüggő minden olyan rendkívüli esemény, mely személyek halálát vagy sérülését, egészség károsodását, járművek kisiklását, áru, pályaépítmények, berendezések, vasúti anyagok, rongálódását vagy megsemmisülését okozta, illetve a vasútüzem lebonyolítását akadályozta.”*) Összefoglalja a baleseti veszélyforrásokat, első helyen említve a személyi mulasztást (egyebek: műszaki hiba, szándékos cselekmény *[merénylet]*, külső, előre nem látható esemény), amely a leggyakoribb és legelszomorítóbb veszélyforrás. A baleseteket **ütközés, kisiklás**, és **egyéb** kategóriákba sorolhatjuk. Utóbbiba tartoznak – többek között – az *útátjárókban történt balesetek*, a *járművek* horzsolódása, megfutamodása, vágányzáró baknak vagy épületnek *ütközése*, a *hidakon* vagy *alagútban történt baleset*, a *kazánrobbanások, elemi események okozta balesetek* illetve a *személy- és állatgázolások*. Egyes balesetek több kategóriába is besorolhatók. A hazai és külföldi baleseteket ezen felosztás szerint, időrendi sorrendben tárgyalja a szerző.

Hogy mitől és mennyire tekinthető súlyosnak egy baleset – már eleve rendkívül összetett kérdés. A kötet elsősorban a közfeltűnést keltő baleseteket emeli ki, és sajnálatos, hogy a szerző nem is foglal állást ebben a témában. Természetesen mai felfogásunk szerint az emberélet a legdrágább; és egy baleset súlyosságát hajlamosak vagyunk aszerint meghatározni, hogy hányan haltak meg és szenvedtek maradandó sérüléseket. Ám a múlt század vasútvilága még igen kevésre becsülte a vasutas, különösen a kocsifékezők életét –, a korszerűbb fékrendszerek bevezetéséig több tízezer fékezőt ért halálos sérülés a világ vasútjain. A baleset súlyosságát, a személyi sérülésen túl, a járművek és a vasúti pálya rongálódása is meghatározza, a sérülések és a javítás anyagi kára, a forgalom szüneteléséne bevételkiesése. Nem szabad megfeledkeznünk arról sem, hogy különleges körülmények között a vasúti balesetek *sem* keltenek feltűnést. Így volt ez például a két világháború idején. A közfeltűnést azért sem tarthatjuk pontos jelzőnek, mert az elmúlt antidemokratikus rendszerek propagandája egyes baleseteket akár elhallgathatott (a hazai és megszálló hadseregekkel történt közlekedési balesetek), akár túlértékelhetett.

* * *

Tekintettel arra, hogy kedves olvasóink többsége számára valószínűleg nem túl ismertek a magyar vasút legsúlyosabb balesetei, ezeket itt és most – eredeti feladatunkat, a kötet ismerte-

tését némileg megszakítva – szükségesnek tartjuk röviden összefoglalni.

1. 1. A magyar vasút legsúlyosabb katasztrófája is vonatok összeütközése miatt következett be. *1916. december 1-jén* 0 óra 24 perkor a Bécsből érkező 3-as számú gyorsvonat Herceghalom állomáson, hibás váltóállítás következtében, összeütközött az 1308 sz. Grázba tartó személyvonattal. 72 személy meghalt, 180 volt a sebesültek száma. Az előző napon I. Ferenc József temetése miatt a hegyeshalmi vonalon lényegesen nagyobb forgalmat kellett lebonyolítani. A különvonatok közlekedtetése miatt felborult a menetrend, a katasztrófa mindkét vonata tetemes késéssel haladt. A grázi személyvonatot nem a bal oldali fővágányra fogadták Herceghalom állomáson, hanem a jobb oldalira, az állomás második vágányára. (Valószínűleg azért, mert a Győr felől áthaladó különvonat veszélyeztette a személyvonat le- és felszálló utasait a vágányok közötti mozgásban.) A kijáró személyvonat terheltsége folytán lassan gyorsított, és még nem jutott túl a kitérőn, amikor a különvonatot blokk távolságra követő gyorsvonat 76 kilométeres sebességgel oda érkezett. A gyorsvonat 301 sorozatú mozdonya ripityára törte a személyvonat két – a kitérőn haladó – favázas kocsiját, de az azok mögé besorozott kocsikat sem kímélte. Szinte minden áldozat, többségük szabadságolt katona, ennek a két kocsinak az utasa volt. Az ütközés következtében a 301-es szerkocsijának csapódott a gyorsvonat első kocsija, Thallóczy Lajos, Szerbia polgári kormányzójának, szalonkocsija. A kormányzóra álmában a fűtőkészülék zuhant, és a neves történész iszonyú sérülésekkel távozott az árnyékvilágból. A 72. áldozat, egy katonanövendék, a szalonkocsit követő I–II. osztályú kocsiban lelte halálát.

A baleset felelősségének szörnyű terhét a szolgálattevő és a gyorsvonat mozdonyvezetője viselte. A forgalmista megfeledkezett a keresztmenetről, a mozdonyvezető pedig nem vette észre a tilos jelzőt. Amikor viszont a veszélyt észlelte és fékezett, a légfék nem működött. Az állomási előjelző lámpáját pedig eloltotta a szél...

Az egész országot megdöbbentette az iszonyú tragédia. Az áldozatokat – rangjuknak megfelelően – ünnepélyes keretek között kísérték utolsó útjukra. Az állomás fölötti domboldalon minden halott emlékére egy-egy gesztenyefát ültettek, ezek még ma is láthatók.

1. 2. A legsúlyosabb balesetek szomorú dobogóján szintén – néhány évtizeddel később történt – összeütközéses katasztrófák állnak. Mindkettő az 1960-as években történt, amikor a magyar vasút hihetetlen mértékű elavultságát és a személyzet fegyelmének lanyhulását számos kisebb-nagyobb baleset igazolta. Személyi mulasztások egész sorozata előzte meg a két katasztrófát. Az összeütközések típusain belül az első az utoléréses balesetre, a második a nyílt vonalon szembeeresztett vonatok ütközésére klasszikus példa Az időben korábbi követelt több halálos áldozatot, az utóbbi több személyi sérülést.

1963. december 24-én délelőtt a Cegléd–Szolnok vonalszakaszon, Paládicspusztánál, nem sokkal azután, hogy az újszászi deltavágány elágazik, –19 fokban, nyolcvancentis hóban, a sűrű köd miatt egyébként is csak lépésben ballagó 698 sz. tehervonat megállt, mert gőzösének elfogyott a vízkészlete. A mozdonyvezető visszabandukolt az elágazás őrhelyére, és onnan telefonált Szolnokra segélymozdonyért. Már ez a „vezér" is hibát követett el, hiszen a legutolsó vízvételező állomáson pótolnia kellett volna a készletet. A jelzők annak rendje-módja szerint tilosra váltottak, így az elakadt tehervonat mögött hamarosan felsorakozott a következő, 2762/d számú tehervonat. Isten malmai lassan őröltek, a pálya csak nem szabadult fel, és 9 óra előtt pár perccel az Abony felől érkező, a sárga és piros jelzésekre fittyet hányó személyvonat (7712/b) belerohant a második tehervonatba. A zárfékező hallotta az érkező vonatot, elérohant, fütyült neki, de az csak rohant a halálba.

A Budapest–Szentes viszonylatú személyvonat reggel 6.25-kor indult a Nyugatiból. Mivel a törzsszerelvény késés miatt nem ért be a pesti főpályaudvarra, egy másik vonat kocsijaiból kellett összeállítani a szerelvényt. A muzeális értékű, de korszerű közlekedésre már kevéssé alkalmas, még az első világháború előtt épült favázas kocsikba közel hétszáz, a karácsonyra készülődő utas zsúfolódott. A Nyugati kocsirendezője, hogy a vonat menetrend szerint elindulhasson, megsértette azt a szabályt, miszerint vegyes típusú kocsikból összeállított vonat esetén az első és utolsó kocsiknak vasvázasnak kell lenniük. Az alkalmi szerelvény első kocsija vasvázas volt ugyan, de a fűtése nem működött, így inkább kisorozták a vonatból. Végül a szentesi személy úgy indult el a „Nyugiból", hogy hét kocsijából csak az utolsó volt vasvázas. *Gyerekkocsinak az első személykocsit jelölték ki.*

Ahogy az lenni szokott, a vonat Ceglédig már összeszedett némi késést. Itt a 328-as gőzösön személyzetváltás történt. Az új vezér arról volt ismert, hogy a lehetőségeken belül mindig mindent megtett a pontos közlekedésért. Erre most, induláskor a ceglédi szolgálattevő is felkérte. Így történhetett meg az a képtelenség, hogy a zord időjárási viszonyok ellenére 2,5 km-t tettek meg 54 kilométeres sebességgel a jelzések figyelembevétele nélkül, ami az irtózatos tragédiát eredményezte.

Az összecsapódáskor a személyvonat gőzöse kisiklott, a harmadik és negyedik kocsija szinte miszlikre szakította az első kettőt. 45-en haltak meg, közöttük 17 gyermek; 29-en súlyosan, 5-en könnyebben sérültek meg. Sajnos, nem csak az az ismert szabály igazolódott be, hogy a favázas kocsik baleset esetén kártyavárként omlanak össze, hanem az is, hogy a MÁV ekkor nem rendelkezett megfelelő baleseti baleseti segélyszerelvénnyel. Nem volt járműi, amellyel a hatalmas hóban a színhelyet a mentőalakulatok megközelíthették volna. A daruk bedöglöttek, a honvédségnek kellett tankokkal besegíteni. Nem szabad soha elfelejtenünk, hogy számos áldozat halálát nem a baleseti sérülés, hanem megfagyás okozta. Szemtanúk szerint még napokkal, hetekkel később is hátborzongatóan vöröslött a pálya környékén a hó.

A személyvonat mozdonyvezetőjét 11 évre, figyelő fűtőjét 3 évre, a forgalmi kocsimestert 10 havi szabadságvesztésre ítélték.

1. 3. *1968. december 22-én* délután 5 órakor a Budapest–Újszász–Szolnok vasútvonalon, Mende és Sülysáp állomások között, Pusztaszentistván megállóhelynél a Budapestről jövő békéscsabai távolsági személyvonat tehervonattal ütközött össze. 43-an meghaltak, 66-an megsebesültek.

Röviddel korábban Nagykáta állomáson kedélyes, kis ünnepség keretében adták át a korszerűsített vasúti fővonal kiépített második vágányát. A vasútvonal mindkét vágánya elkészült még az első háború előtt, de a második világháború pusztításai után az újbóli kétvágányú forgalom felvételére csak a felújítás után kerülhetett sor. A baleset szempontjából döntő jelentőségű volt az a tény, hogy bár a kétvágányú forgalomra az átállás megtörtént, erről éppen az üzemet ellátó vasutasok feledkeztek meg.

Mende állomásra háromnegyed öt után egy helyi személyvonat érkezett, ami a 4. (jobb átmenő) vágányt lefoglalta. A vonat mögött – természetesen késve – érkezett Pest felől a távolsági személy, és a forgalmista arra gondolt, hogy a magasabb rangú vonat késése ne növekedjék, ezen az állomáson a lassabb elé engedi. Erre kért és kapott is engedélyt a menetirányítótól. Az áthaladó vonat (amelynek 424-es gőzösével egyébként is bajok voltak, meg kellett volna állni kijavítani...) a 3. (bal átmenő) vágányon előzte a helyi személyt, ám – ez az automatizmus átka! – az állomás kijáratánál nem tért vissza a jobb vágányra. A forgalmista az egyvágányú forgalom „hagyománya" szerint állította be a vágányutat, a vonat elment a bal vágányon.

...És ment még vagy 3 km-t a szem-

bevágányon, anélkül hogy ez a vonatszemélyzetnek feltűnt volna! (A figyelő fűtő nem rendelkezett vonalismerettel, a mozdonyvezető a változtatásról szóló rendelkezést el sem olvasta. Őt is vitte a megszokás, a jobb oldali vágány eddig is ott volt...) Ezután következett be az iszonyú csattanás...

A gőzmozdony szerkocsija a becsapódó tömegtől a levegőbe emelkedett, majd ráborult az első Bah személykocsira. Ebben és a másodikként besorozott személykocsiban volt a legnagyobb a pusztulás. A tehervonat M 62 sorozatú mozdonyára, mint az anyacsimpánz hátára kicsinyei, másztak fel a favázas teherkocsik. A tüzelő fűtő és a vonatvezető meghalt, a két vonat többi vasutasa különböző mértékben megsérült. Az első személykocsi maradványaiban egész és fél családokra borult szemfedőként a szén- és üvegtenger... A tragédiát megörökítő mozgó- és állóképek olyanok, mint a legádázabb horrorfilm, megtekintésükhöz kötél idegzetek szükségesek.

1. 4. A legsúlyosabbakon túl még számos tragikus kimenetelű baleset következett be összeütközés következtében. Az első súlyosabb baleset is ebből adódott a frissiben átadott Sopron–Németújhely ([Wiener] Neustadt) vasútvonalon 1848. október 28-án. A két legnagyobb magyar magánvasutak sem úszták meg összeütközéses balesetek nélkül. A Déli Vasút legsúlyosabb katasztrófája a Monarchia összeomlásának napjaiban történt. 1918. november 2-án Zalaszentjakabon gyorsvonat ütközött össze egy vegyesvonattal: hatan haltak meg, harmincöten megsérültek. A Kassa–Oderbergi Vasúton egy szép nyári délutánon, 1911. augusztus 23-án utoléréses ütközés történt Poprád-Felka állomás előtt. A gyönyörű, vadonatúj Ip osztályú gőzmozdony vontatta gyorsvonat egy óvatosan vánszorgó személyvonatot ért utol és roncsolta szét annak utolsó, négytengelyű, favázas személykocsiját. Hatan hunytak el, sokan megsérültek. Mindkét szerelvény fékhibája okozta a balesetet...

Téves váltóállítás okozta a magyar főváros – következményeiben is – legsúlyosabb közlekedési balesetét. 1952. december 26-án reggel Buda-Császárfürdőn (a mai Komjádi uszoda előtt), a MÁV szükségállomásán, téves váltóállítás következtében, a Szentendréről érkező HÉV az esztergomi személyvonat 324-es mozdonyának szerkocsijába ütközött. A HÉV favázas kocsijaiban 26-an hunytak el és 57-en sebesültek meg. A vonatról még az Árpád hídnál leszállt, és munkahelyére igyekvő utast a balesetről már értesült kollégái „csodás túlélőként" üdvözölték. A baleset ügyét az ÁVH vette a kezébe, és statáriális kirakatpert kreálva, a szerencsétlen váltókezelőt még másnap halálra ítélték és kivégezték. (Az esetről *Dr. Károly Imre* vasúttörténész kimerítően tájékoztat az 1992. évi Vasúthistória Évkönyvben.)

2. 1. Kisiklásos balesetek a régebbi időkben a pályák nem megfelelő állapota vagy a járművek hibája miatt ugyanolyan gyakran előfordultak, mint az összeütközéses balesetek.

A magyar vasút addigi legsúlyosabb tragédiája 1873. május 6-án délelőtt 11.25-kor Budapesten az Osztrák Államvasút-társaság vasútvonalán következett be. Ezen a délelőttön a pályafenntartási főnök – felettesei tudta nélkül – vágányfelújítási munkálatot rendelt el a pesti indóházból Szeged–Temesvár felé futó, Ceglédig kétvágányú vonal jobb vágányán, az Állatkert mögötti ívben. A kőbányai szolgálattevő erről megfeledkezett, és a Ceglédről érkező 136 sz. vegyesvonatot nem irányította a bal vágányra, hanem elengedte azon, amelyet négy kilométerrel odébb felszedtek. A munkások a zuglói egyenesben meglátták a vesztébe rohanó vonatot, eléje futottak, de a mozdonyszemélyzet nem hallotta meg kiáltásukat. A „vezér" már későn vette észre a felbontást, a vonatot nem tudta megállítani, végül kiugrott a mozdonyból.

A – gondatlan módon – elsőként besorozott személykocsikban közel 150 boldog „krajnai" (szlovén) vasúti munkás dolgozott, akik Szatmár megyei vasútépítkezésen dolgoz-

tak. Túlélték a nehéz telet és a dühöngő kolerajárványt, most pedig kis fizetésükkel a zsebükben, hazafelé tartottak családjukhoz...

27-en már nem értek haza... A kisiklott és földbe fúródott mozdonyba ütköző kocsikban a vegyesvonat emberi és állati utasai egyaránt *„péppé zúzódtak"*. Azonnal meghalt a mozdonyon maradt két fűtő és húsz szlovén, odébb a teherkocsikban vagy kilencven juh... 7 személy a kórházban hunyt el, további 6-an életveszélyesen, valamint 10-en súlyosan sérültek meg.

A pesti törvényszék összesen 13 vasutast vádolt azzal, hogy szabályellenes cselekedetükkel előidézték a balesetet. Elsőrendű vádlott a kőbányai szolgálattevő, de az ügyészség a pályafőnökre is nagyon pipa volt, ám őt a Kir. Tábla végül felmentette. XX. századi szemmel nézve viszonylag enyhe (féltől két évig terjedő) büntetéseket kaptak a ténylegesen elítéltek. A magyar sajtó viszont hónapokig rágcsálta az esetet, hiszen a nagy „vasút-magyarosító" harc kellős közepén az addigi legsúlyosabb baleset minden vádlottja idegen származású volt...

2. 2. Két nevezetes baleset történt a századforduló idején a Cegléd–Szeged vasútvonalon, Kiskundorozsma környékén. Mindkettő arról híresedett el, hogy alig-alig sikerült a balesetek okát meggyőzően bizonyítani. Nem sokkal az államosítás után, 1893. február 25-én a Pestről jövő személyvonat első és harmadik személykocsija Szatymaz és Dorozsma között a nyílt vonalon siklott ki. Sokkal súlyosabb következményekkel járt 14 évvel később az Orsova–Szeged felől érkező gyorsvonat kisiklása. Dorozsma állomáson áthaladásakor az egyik kocsi a bejárati váltón (aláváltás következtében) kisiklott, és magával rántotta a mögötte futó kocsikat. Négyen hunytak el és harmincan megsérültek. A balesetet a nagy rejtélyek közé sorolták, nem is sikerült a kiváltó okra megnyugtató magyarázatot adni. Állítólag a hálókocsi aljáról lelógó lánc akadt a váltó rúdjába és rántotta odébb azt...

2. 3. Bár, amint említettük, súlyos kisiklások az „antik" időkben és a gyászos '50-es–'60-as–'70-es években is előfordultak, ***a legsúlyosabb*** következményekkel járó ***kisiklás*** mégis a közelmúltban történt. 1994. december 2-án 16 óra 48 perckor a 613 sz. Nyíregyháza/Mátészalka–Budapest viszonylatú gyorsvonat második kocsija Szajol állomás nem biztosított bejárati váltóján kisiklott, és az állomás szolgálati és felvételi épületébe csapódott. Ez a másodosztályú kocsi iszonyúan összetörött, míg a mögéje besorolt másodosztályú kocsira az elgázolt felsővezeték-tartó oszlop és a nagyfeszültségű felsővezeték borult, amitől kigyulladt, míg az amögötti elsőosztályú kocsi forgóváza leszakadt, és elgázolta az épület előtt várakozó személyeket. 29-en haltak meg a helyszínen, ketten később a kórházban. 21 utas nagyon súlyosan, további 30 ember könnyebben sérült. A mozdony és az első kocsi sértetlen maradt, a nyíregyházi rész mögé besorolt mátészalkai kocsik kisiklottak ugyan, de itt nem volt komolyabb sérülés. A szemtanúk vallomása szerint az első kocsiból visszarohanó vonatkísérő személyzet rendkívül felelősségteljesen viselkedett: felszólították a kocsikban rekedteket, hogy ne próbáljanak az állomás áramtalanítása előtt kikászálódni, illetve gondoskodtak arról, hogy a feszültség kikapcsolása mielőbb megtörténjen, utána pedig szervezni kezdték a mentést. Sajnos, így is volt olyan utas, akinek szörnyű halálát az okozta, hogy miközben próbált kimászni az ablakon, éppen a felsővezetékbe kapott bele...

Az ország közvéleménye feszülten figyelte a balesetről, majd a felelősségre vonásról szóló beszámolókat. A vizsgálat a gyorsvonat áthaladása előtt szabálytalan időben és módon tolatást végzett vasutasokat tette felelőssé. Pedig örök érvényű szabálynak tűnik, hogy egy vasúti baleset – szinte – *sohasem egyetlen ember egyetlen vétkéből származik*. Úgy tűnik, ezúttal is kényelmesebb volt keresni néhány bűnbakot: a tapasztalatlan váltókezelőn és a fegyelmezetlen tolatási személyzeten elverni a port, mint jobban

megvizsgálni az illető állomás „viselt dolgait", aminek révén esetleg szabálytalanságok egész sorozatára derült volna fény...

3. Az *„egyéb"* kategóriákba sorolhatunk minden más vasúti balesetet. A magyar vasút is szolgáltatott ezen belül mindegyik típusra néhány jellegzetes balesetet, ezek közül – hely hiányában – csak az útátjárókban történt balesetekkel foglalkozunk részletesebben.

(Vágányzáró bakra ütközésből mindkét pesti főpályaudvaron adódott baleset, nem is egyszer. A legsúlyosabb azonban a csepeli HÉV-vel történt 1978. április 13-án, amikor emlékezetes módon letarolta a Boráros téri végállomást, az ott várakozókkal egyetemben. 18-an haltak meg, 13-an súlyosan sérültek. A legsúlyosabb vasúti hídon történt baleset 1882. szeptember 23-án az eszéki Dráva-hídon történt: a silány faszerkezetű hídról a folyóba zuhant egy személyvonat: 26 utazó katona és 2 hídon dolgozó munkás vált a habok martalékává. Néha szélvihar, árvíz, földcsuszamlás vagy más elemi esemény okozott vasúti balesetet. Matuska Szilveszter nevezetes biatorbágyi merénylete volt a legsúlyosabb vasút elleni merénylet hazánkban, erre nézve ld. többek között ugyanebből a tollból a Belvedere '94. 3–4. számát. Végül a kazánrobbanásokkal kapcsolatban meg kell jegyeznünk, hogy ilyen esetekben a gőzmozdony személyzete – az állókazán kirobbanása, a légnyomás és a kicsapó tűz és gőz miatt szinte reménytelen helyzetbe kerül. A viszonylag kevés kazánrobbanás így majdnem mindig tragikus kimenetelű. Ezek közül talán az utolsó, az 1970. február 21-én Fonyódon 520 sor. háborús gőzössel [*„Hruscsov-dízel"*] megesett robbanás a legismertebb. A kazán és a mozdonyvezető egyaránt 70 méterre repült. A fűtő nagyon súlyosan sérült, de túlélte.)

3. 1. Sajnos, az útátjárókban történt baleseteket tipikusan magyar szerencsétlenségnek tekinthetjük. Régen is történtek balesetek az útátjárókban, de egy lovas kocsi, vagy egy-egy gyalogos elgázolása (utóbbi öngyilkolási szándékkal is a kerekek alá kerülhetett, nem csak véletlenül...) nem keltett közfeltűnést. A kommunista érában meghonosodott és azóta is a tudatalattikban ott gyökerező megdöbbentően hanyag, fegyelmezetlen munkastílus sorozatban termelte ki a tragikusabbnál tragikusabb csattanásokat. A motorizáció „fejlődésével" ma már egy személygépkocsi gázolása – profán mód kijelenthetjük – mindennapos esemény, olyan, ami csak akkor kerül be az esti híradóba, ha a stáb épp arra járt. A mozdony és személyzete számára igazából a magas, súlyos járművek veszélyesek, mint a kamionok, amelyek felső része könnyen szétzúzhatja a vezérállást. (A '80-as években Füzesabony előtt a 3-as úton volt rá halálos példa.) Az igazi katasztrófát mégis az autóbusz–vonat találkozás eredményezi. A busz általában zsúfolt, de legalábbis utaznak rajta szép számban, és a szerencsétlen utasok számára a túlélési esély igen szerény. Egy időben a leggroteszkebb kabarétréfának számított a „sorompó" végállomásig közlekedő autóbusz. A balesetek *túlnyomó többsége* a közúti jármű vezetőjének hibájából adódott, *de jó néhány esetben* a sorompóőr (vagy még többen a vasutas személyzetből) követett el mulasztást. Néha arra is volt példa, hogy „mindkét fél" figyelmetlensége hozzájárult a végeredményhez. Az útátjáróban történt balesetek elkerülésére csak két biztos megoldás képzelhető el: a szintbeli keresztezés elkerülése több százmillióba kerülő alul- vagy felüljárókkal; ill. jobb közlekedési morál kialakulása. Mindkettőtől nagyon messzire vagyunk. Helvéciától (1973), Hajdúsámsonon ('75), Siófokon ('80), Hort-Csányon ('92) és Pörbölyön ('93) át Kutasig ('96) nyomasztóan hosszú a sor, és hiú ábránd lenne, ha a jelen szabta határt véglegesnek tekintenénk.

* * *

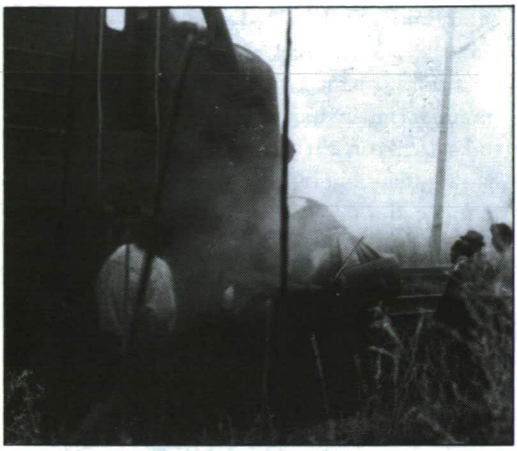

„Ha azt mondom, ugorj a kútba, te megteszed..." – mondást igazolta az 1993. február 13-án Dinnyésnél történt autógázolás. Négy délszláv utazott két autóval. Az első kocsi áthajtott a piroson, és a második –, hogy ne maradjon le – meggondolatlanul követte. A mozdonnyal való találkozást csak akkor lehet túlélni, ha az illető nincs bekötve, és az ütközés ereje kirepíti az ablakon; vagy ha a mozdony a kocsi elejét, végét kapja el, s félrelöki. Egyébként a járművet több száz méteren maga előtt tolja, és a felismerhetetlenségig szétzúzza. Az „élményt" a legharcedzettebb mozdonyvezető sem tudja megszokni. A hosszú pályakotróval bíró dízelmozdonyok (képünkön az M61, 014) begyűrik, szinte lenyelik áldozatukat. A villanymozdonyok tömör, kiemelkedő főkeretén apró darabokra szakad a személygépkocsi. Az azonnal szörnyethalt utas szerencsésebb esetben az utastérben reked, és így csak a tűzoltóknak okoz nehéz feladatot. Ha a mozdony alá kerül, a kerekek széttrancsírozzák. Ilyen esetben több vasutas hosszú, gyomrot próbáló munkája a gép alkatrészeit megtisztogatni. Soha, semmilyen körülmények között se hajtsunk a tilosba!!!
(MÁTHÉ ZOLTÁN felvétele)

A rövidke összefoglalóban a legsúlyosabb kimenetelű magyarországi vasúti baleseteket igyekeztünk bemutatni. Írásunk talán jól példázza, hogy milyen hatalmas feladat egy kötetben összefoglalni százharminc év jelentősebb vasúti baleseteit. Mindenekelőtt ezért érdemel elismerést szerzőnk. Másrészt azért, mert hiánypótló alapművet alkotott: Magyarországon soha senki sem tett még kísérletet arra, hogy akárcsak egy baleseti típus jellegzetes eseteit bemutassa.

A köteten más dicsérnivalót aligha találunk. Már a bemutatott témával és a korszakolással is problémáink vannak. Az igényesség úgy kívánta volna, hogy a külföldi és a hazai baleseteket külön-külön munkákban tárgyalja a szerző. (Terjedelem, forrásbeli, szakirodalmi különbségek, a téma „kutathatósága".) Egymástól teljesen idegen részt alkotnak a magyar és a külföldi események, és nem is indokolja semmi, hogy akár a szerző, akár az olvasó kapcsolatokat, párhuzamokat keresgéljen. Az 1975-ös zárás pedig annyira a közeli múlthoz tartozik, hogy nehezen érthető, miért nem lehetett – legalább a magyar részben – tovább, a szerzés-szerkesztés időpontjáig haladni.

A szerző szakértelmét nem lehet kétségbe vonni. Ennek ellenére az az érzésünk, hogy a „klasszikus" belföldi balesetek anyaggyűjtésénél Horváth közel sem merítette ki a szükséges mértékben a rendelkezésre álló levéltári, bírósági forrásokat. Az esetek többségében úgy tűnik, megelégedett a közlekedési közlöny és néhány más szaklap, illetve (és ez a nagyobb baj!) a napilapok tájékoztatásával. Éppen egy-egy napjainkban történő eseményt (nem is kell annak feltétlenül vasúti balesetnek lennie) jobban megvizsgálva, mérhetjük le, hogy mennyire hitelesek a napilapok szenzációhajhász beszámolói. A szerző jót, rosszat idéz ***kritika nélkül*** a korabeli lapokból, néhol, egy-egy balesetnél (Dorozsma, 1907 – 193.) nincs is semmi más adat, csak az akkori kommentár. Másutt egy-egy fennmaradt fotó végett került a baleset a kötetbe, és nem tudunk meg róla semmi egyebet, még az időpontot sem...

A baleseti helyszín leírása (különösen a pálya és az események leírása!) általában pontos. Sokkal nagyobb a baj az egyéb adatokkal. Elelmarad a sérültek száma, és a baleset utáni vizsgálat eredménye illetve a felelősségre vonás.

A szerző különösen következetlenül jár el a balesetes járművek közlésében. Viszonylag kisebb balesetnél közöl mozdony és kocsi pályaszámot, máskor viszont (és ez sokkal gyakoribb!) nincs semmi járműre vonatkozó adat, vagy ha van, az pontatlan. Legalább a nagy baleseteknél illett volna közölni a mozdonyszámot. Szintén a korabeli szóhasználatra utal a „vonat szenes- és poggyászkocsija" és a többi efféle pontatlanság.

Nem lehetünk elégedettek a szelekcióval sem. Egy-egy kisebb malőr *tanulságos volta* miatt több oldalt is kiérdemelt a szerzőtől, néhány súlyosabb balesetet viszont igen szűkszavúan tárgyal. Meg sem említi viszont (csak néhány példát mondanánk „fejből", ahol nagy volt az anyagi kár és történt személyi sérülés): egy tehervonat ütközését hajtánnyal a Kötegyán–Sarkad vonalon 1940. november 22-én 324-es gőzmozdonnyal; a Szombathely–Nagykanizsa vonal Újudvar olajrakodó állomásán tehervonat kisiklását 1957. október 17-én; vagy a szombathelyi személyvonat kisiklását Herceghalom állomáson V 55 sor. mozdonnyal 1964. december 3-án.

Sajnos, a leírásokban rengeteg az önismétlés, tévedés, pontatlan fogalmazás. A tartalmi és szedési-formai hibákat együtt kell említenünk. Egész egyszerűen az olvasónak az a sejtése támadhat, mintha a szerző kézirata mindenféle lektori, szerkesztési munka nélkül került volna a nyomdába. Rengeteg a stiláris és a mondatszerkesztési hiba. Az alkalmazott helyesírás néhol durva hibáktól hemzseg: *vasutak*at, *árú* hosszú *ú*-val írni szerző, szerkesztő, korrektor és lektor részéről egyaránt nagyfokú figyelmetlenség. Szerzőnk nagykötőjelet (és gondolatjelet) csak elvétve és hibásan használ. (A település és a hozzátartozó állomásnév kapcsolatát [*Budapest-Keleti pályaudvar*] kiskötőjellel kell írni, akkor is, ha ez város és városrész viszonyán [*Szeged-Rókus*] alapszik. Ugyanígy kell eljárni abban az esetben, ha a vasúti állomás két település határában fekszik, és ezt a név is kifejezi [*Olaszliszka-Tolcsva*]. A valahonnan valameddig tartó, földrajzi viszonyt kifejező vasútvonalat viszont nagykötőjellel [*Buda–Nagykanizsa*] illik leírni. Az ilyen alakulat, ha *-i* képzőt kap, mindkét helységnév kisbetűvel írandó [*buda–nagykanizsai*].) A többszintű fejezettagolás miatt célszerű lett volna azok címét (akár rövidítéssel) a fejlécen követni. Ám a könyv nem látott semmiféle tipográfiát, még az első sorok behúzása is hiányzik a bekezdésekben. Sajnos, számtalan esetben hibás a településnév (Oderburg *Oderberg* helyett [99.], Szepesszombati *Szepesszombat* helyett [98.], Észak *Eszék* helyett [364.] stb.); és teljes a következetlenség a korabeli és mai helynévalakok (ugyanazon az oldalon [182.] szerepel Tétény – ma *Nagytétény* – és *Szabadbattyán* – akkor Szabad-Batthyán) használatában.

Dicsérni talán a gazdag képanyagot lehet. Némelyik fotó kifejezetten jó minőségű, nagy kár , hogy nem egységes a színvonal. Szerencsés megoldás, hogy a rengeteg baleset ismertetése ellenére az utolsó fejezetben Horváth statisztikai adatokkal bizonyítja, hogy még így is *a vasút a legbiztonságosabb közlekedési eszköz*. Ezek a statisztikák és az egyes típusokat bemutató, a tapasztalatokat rögzítő részek képezik a könyv legértékesebb részét. Csak a hivatkozást hiányoljuk, de azt mindenhonnan!

Szerzőnk óriási fába vágta a fejszéjét. A vasúti és saját vasúttörténeti munkájának „balesetén" eltűnődve, egész biztos, hogy számos pozitív változtatást tesz ennek a könyvnek majdani újabb kiadásakor, esetleg egy másik mű megírása idején – addig pedig valószínűleg velünk egyetemben vallja: nem csak a vasút, hanem annak története is *veszélyes üzem*.

Nagy Tamás

Bereczki Sándor

Háztáji

A Juhász Gyula Tanárképző Főiskola múltjának rövid áttekintése 1. (1873–1928)

„Én iskolám, köszönöm most neked,
Hogy az eljött élet-csaták között
Volt mindig hozzám víg üzeneted." (Ady)

„A Paedagogiumban eltöltött 3 év egész életemre, – elsősorban mint leendő pedagógus – tevékenységemre volt nagy hatással. Mindezekért örökre hálás vagyok ennek az intézetnek."
(Greguss Pál: Életem. 1979.)

„Ifjúságomnak és energiakészletemnek egyik legszebb és legakcióképesebb idejét töltöttem el a főiskolán, ahol találtam ... egy ifjúságot, amelynél példaadóbb viseletű, szorgalmasabb és tehetségesebb társaságot pályafutásom alatt sehol sem találtam. Találtam egy tanári testületet, amellyel ... harmónikusan, megértéssel, eredménnyel és örömmel lehetett dolgozni."
(Ábrahám Ambrus: Életem a Főiskoláért. 1993.)

Egy tanárképzési feladatokat ellátó intézmény immár 122. tanévét folytató történetét szeretném röviden összefoglalni. Örömmel teszek eleget a Belvedere Meridionale című lap szerkesztőinek megtisztelő felkérésének, bár egy iskola történetének megírása, különösen egy ilyen nagy és jelentős intézményének, nem könnyű feladat. Örülök, hogy éppen a Történettudományi Tanszék hallgatóinak lapjában van módom vázlatos áttekintést adni, mivel Főiskolánk történetével kapcsolatban nagyon sok félreértés, vagy tudatos félremagyarázás fogalmazódott meg. Az is elgondolkoztató azonban, hogy milyen sokan nem ismerik Főiskolánk történetének legfontosabb változásait, legjelentősebb eseményeit.

Az iskola lényegét, funkcióját nagyon sok tudomány (politika, iskolapolitika, szociológia, történettudomány, neveléstörténet stb.) oldaláról lehet megközelíteni. Ha az iskola funcióját, szerepét objektíven akarrjuk meghatározni, akkor a Pedagógiai Lexikon (1977) sorait idézhetjük: ***„Iskola**: a közoktatási szervezet alsó és középszintjén a nevelési és oktatási feladatokat tervszerűen és folyamatosan ellátó intézménytípusok összefoglaló neve. **Főiskola**: felsőoktatási intézmény, amely valamilyen szakterületre képez gyakorlati szakembereket."* Apáczai Csere János 1656-ban jóval emberibben fogalmazza meg véleményét: *„Az iskola tanítók és tanulók rendezett társulása, akik az emberi életkörülmények szempontjából hasznos és szükséges ismereteket tanítanak és tanulnak. A bölcsesség tűzhelyei mindig az akadémiák és a főiskolák voltak."* Bárkit kérdezzünk is meg, hogy számára mit jelent, vagy mit jelentett az iskola, senki nem ad tudományos meghatározást. Az iskola minden ember számára életének jelentős, sokszor döntő színhelyét jelenti, meghatározott időszakot életének folyamatából, tele élményekkel, érzelmekkel, sikerekkel és kudarcokkal, feladatok megoldásának akarásával, baráti kapcsolatok rövid ideig tartó, vagy egy életen át megmaradó kialakulásával, vagy éppen ellenkezőleg az emberi ellentétek, veszekedések, harag keletkezésével. Az iskola tehát személyiségünk kialakulásának, fejlődésének jelentős nevelési színtere, tele apró, napi izgalmakkal, eseményekkel s egy életen át megőrzött iskolai – jó, vagy rossz – emlékekkel. Különösen érvényes ez egy felsőoktatási intézményre, ahol 18–24 éves fiatalok készülnek fel élethivatásukra. Természetesen egy tanárképző főiskola történetének megírásakor ezt a szubjektív oldalt nem lehet érvényesíteni, hiszen az elmúlt 122 év

alatt hány generáció, hány egyéni emberi élet, sors színhelye volt a tanárképzést szolgáló épület. Ady mellett idéztem azonban később két egyetemi tanár visszaemlékezését: Greguss Pálét, aki az intézmény diákja, majd tanára; s Ábrahám Ambrusét, aki az intézmény tanára, majd igazgatója lett. Jó lenne és jó lett volna, ha minél többen írták volna meg életük történetének azt az időszakát, amit főiskolai hallgatóként, tanárként, dolgozóként, igazgatóként eltöltöttek az intézmény falai között.

Mielőtt Főiskolánk történetének részleteire rátérnénk, szükségesnek látom, hogy a 122 év eseményeinek, fejlődésének néhány általános vonását kiemeljem, amelyek segítséget adnak a részletek jobb megértéséhez is.

1. Főiskolánk fejlődésének három nagy korszaka volt: 1873–1928-ig, majd 1928-tól 1947-ig, s végül 1947-től napjainkig (1996-ig).

2. 1928-ig nem egy Főiskola történetét kell vizsgálnunk, hanem kettőét: a Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézetét és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetét. Neveléstörténeti pontatlanság – és igazságtalanság –, hogy általában megfeledkezünk a Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet történetéről, jóllehet ugyanolyan önálló intézet volt – külön tanári karral, épülettel, tantervvel stb. – mint

A Pedagogium (ma: Testnevelési Egyetem) épülete Budán

a Tanárképző Intézet. Igaz, a két tanárképző intézet nagyon összehangolta tevékenységét, de nem mondhatjuk azt, hogy a vezető szerep, a pedagógia reformok mindig a Tanárképző tanári karától indultak el, sőt nagyon sok kezdeményezés, reformterv éppen a Tanárnőképző Intézet tanári karában fogalmazódott meg. Mind a két intézet tanári karában jelentős, nagynevű pedagógusok, tudósok tanítottak: pl. a Tanárnőképző Intézetben: *Zirzen Janka*, *Kasztner Janka*, *Horger Antal*, *Tolnai Vilmos*, *Berzeviczy Gizella* stb., a Tanárképző Intézetben: *Gyertyánffy István*, *Kiss Áron*, *Vángel Jenő*, *Koch Ferenc*, *Imre Sándor*, *Gyulai Ágost*, *Bartalus István* stb.

Az Erzsébet Nőiskola (ma: Teleki Blanka Gimnázium) épülete

3. Mind a két tanárképző intézet 1928-ig beletartozott egy iskolakomplexumba: a Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet az Erzsébet Nőiskolába – az elnevezést 1898-ban vette fel, a meggyilkolt Erzsébet királyné emlékére, aki budapesti tartózkodásai alkalmával többször is felkereste az Intézetet –, amely magában foglalta a Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet mellett a gyakorló polgári iskolát, valamint az elemi iskolai tanítónőképzőt is. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet pedig a Paedagogium része volt. Az elnevezést – német mintára – az Intézet első igazgatója, Gyertyánffy István (1834–1930) adta az általa vezetett iskola-egységnek, amely az 1868. XXXVIII. tc. valamennyi iskolatípusát felölelte, tehát az elemi iskolát, a polgári iskolát, a tanítóképző-intézet et, a polgári iskolai tanárképzőintézetet, majd a tanítőképzőintézeti tanárképzőt is.

4. A két tanárképző intézet sajátos helyet foglalt el a magyar közoktatásügy szervezetében. Történetüknek egyik jellemző vonása volt az, hogy a két intézet tanári kara állandó küzdelmet folytatott intézetük társadalmi, erkölcsi, jobi, anyagi elismertetéséért, a ténylegesen betöltött felsőoktatási funkciók, feladatok elfogadtatásáért. Érdemes idézni Gyertyánffy István tanévnyitó beszédét 1897. őszén: *„Ez az intézet ugyanis mindig több volt, mint amennyinek látszott s mint amennyire azt mások felbecsülni jónak látták. Azt, hogy a polgári iskolai tanítóképző tényleg főiskolai feladatokat teljesít s így tényleg ennek a jellegével bír is, letagadni ugyan semmiképpen sem lehetett, de azért intézetünk a főiskolák sorában az őt oly méltán megillető helyet elfoglalnia mindeddig még nem lehetett. Az elemi tanítóképzők sorában voltunk és vagyunk elrejtve még mind e mai napig... Az elemi iskolai tanítóképzők nem igen jó szemmel nézték ennek az intézetnek az ő sorukból a főiskolák szintjére való fölemelkedését. Más oldalról a tanárképzéssel foglalkozó egyetemek és főiskolai rangú szakiskolák úgy tekintenek le a Paedagogiumra, mint ahogy a főúri körök szoktak a fölcseperedetekre, az u.n. parvenükre. Nem*

ismerik ugyan a polgári tanítóképzőt, de amikor ennek a főiskolai jellegéről van szó, ebben nem tudnak egyebet látni üres cimkórságnál, egy mosolyra keltő nagyzási hóbortnál." Minden aktualizálás erőltetése nélkül megállapíthatjuk, hogy Főiskolánk történetének egyik fontos eleme – már létrejöttétől fogva – az egyetemekkel való szüntelen hadakozás, vita. Ennek oka alapvetően társadalmi volt. A Polgári Iskolai Tanítóképző Intézetekbe csak tanítói képesítéssel rendelkezőket vettek fel. Mivel a tanítóképző intézetekbe a magyar társadalom középrétegeinek – iparosok, parasztok – gyermekei kerültek, ezért a tanárképzőkbe is ezek a tanulók jutottak be. A tanítói képesítéssel nem lehetett egyetemre bejutni. A jó képességű tanulók továbbtanulási lehetősége csak a polgári iskolai tanárképző lehetett. Egyetemre viszont csak gimnáziumi érettségivel lehetett kerülni, a gimnáziumok s így az egyetemek és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet közötti ellentéteknek ez volt a legfőbb oka.

5. A Polgári Iskolai Tanárképzők hallgatói a társadalmi felemelkedés útján zömében első értelmiségiek voltak. Mind a két tanárképző intézet nagy gondot fordított hallgatóinak minőségi kiválogatására. Ez egy társadalmi, iskolai szelekció folyamat része is volt: az elemi iskolából a legjobbak mentek polgári iskolába, onnan a legjobbak a tanítóképzőkbe és ismét a legjobbak a polgári iskolai tanárképzőbe, s befejezésként a legjobbak a tanítóképzőintézti tanárképzőbe, az ún. Apponyi Kollégiumba. Nem véletlenül mondja tehát Ábrahám Ambrus, hogy a Főiskolán tehetséges tanulókkal találkozott. A tanárképzés minősége – kevésszámú hallgatósággal – mindig erőssége volt a Polgári Iskolai Tanárképzőnek, 1947-től kezdve a közoktatáspolitikai feladatok megváltozása miatt – a nagylétszámú hallgatóságot az általános iskola szaktanár-hiánya igényelte – a képzés minőségi színvonalának megtartása már jóval nagyobb nehézséget jelentett.

6. Főiskolánk – és jogelődjei – nemcsak a magyar közoktatásügy szervezetének voltak jelentős intézményei. Képzési céljának megfelelően természetesen a tanárképzés volt legfontosabb feladata s ezen belül is a gyakorlati képzés volt legfőbb erőssége. Ezt még az egytemek is kénytelenek voltak elismerni, amikor összehasonlították az egyetemek tanárképzési gyakorlatával. Szerepe a tanárképzésben annál inkább is kiemlendő, mivel 1947-ig az ország egyetlen polgári iskolai tanárképzője volt, s a kiegyezéstől induló dualizmus korának valamennyi polgári iskolai tanára itt kapta tanári diplomáját. E tanárképzési funkció magasszintű teljesítése mellett azonban jelentős volt az intézmény szerepe a magyar tudományos életben is. A magyar tudománytörténetnek fontos dokumentumai – a sajnos kevésbé vizsgált és elemzett – szaktudományi tantervek, programok. A tanári kar mindig fontosnak tartotta, hogy a szaktudományi képzésben lépést tartsanak az adott szaktudomány fejlődésével, legújabb eredményeivel. Az akkori – 1873–1947 – közoktatáspolitikai elveknek megfelelően a két intézet nagyfokú önállósággal rendelkezett, s így a szaktudományos tantervek, programok kidolgozása az egyes szaktanárok feladata volt, melyeket a tanári kar nagyon gondosan vitatott meg. Tudománytörténeti szempontból tanulságosak ezek a viták, tantervi és program-tervezetek, és az elfogadott tantervi anyagok. A társadalmi igényeknek megfelelően tettek javaslatot új szaktudományok, szakpárok bevezetésére s iktatták be az új tudományos ismereteket tanterveikbe. Sajnos, elgondolásaik megvalósítása sokszor évekre, sőt évtizedekre megfeneklett a minisztérium ellenállásán. Tudománytörténeti szempontból kell kiemelni azt is, hogy a tanárok jelentős tudományos tevékenységet is folytattak, s így a magyar tudománytörténet kiemelkedő egyéniségei is voltak. Méltánytalanság volna bárkit is kiemelni az egyes szaktudomány művelői közül, de a filozófia, pszichológia, pedagógia mellett valamennyi szaktudomány területén találunk nagynevű tudóst. Sajnos, nem minden tanszék foglalkozik kellő alapossággal e jelentős tanárok tudományos munkásságának elemzésével, értékelésével. Tekintettel arra, hogy e tanárok többségének útja a Főiskoláról az egyetemekre vezetett, munkásságuk feldolgozásával főleg az adott egyetemek foglalkoznak. Pedig valamennyi tanár

tudományos kutatását a Tanárképző Főiskolán kezdte meg, itt alapozta meg tudományos hírnevét s eredményei alapján lehetett egyetemi tanár.

7. Foglalkozni kell a polgári iskolai tanárképző intézetek felépítésének, képzési rendszerének struktúrájával is, mivel különleges helyet foglaltak el a magyar közoktatásügy rendszerében. Új intézmények voltak, történeti előzmények nélkül. Kidolgozásában jelentős szerepe volt Gyertyánffy Istvánnak, aki először Eötvös József (1813–1871), majd utóda, Trefort Ágoston hatékony és segítő támogatásával hozta létre a magyar tanárképzésnek ezt a fontos típusát. Az egyetemek és a két főiskola közötti kezdetektől meglévő ellentétek gyökere nemcsak a képzési célok és művelődési tartalom eltérésében voltak, hanem a képzés strukturájában is. Gyertyánffy következetesen hangsúlyozta a két tanárképzés – az egyetemi és a polgári iskolai – közötti különbségeket. 1882-ben írja: *„Az egyetem már csak azért sem képes megoldani a tanárképzés és nevelés feladatát, mert az tudvalevőleg semmit sem törődik a neveléssel. A polgári iskolai tanítóképezde pedig főleg ezáltal igyekszik elérni célját."* Öntudatosan állapítja meg: *„Nem dicsekszünk azzal, hogy ismernők egész Európa tanügyét, de abból, amit belőle ismerünk, bátrak vagyunk megkockáztatni azt az állítást: aligha létezik Európa kulturállamaiban hasonló iskola, mely az összes népoktatási intézeteket egy oly organicus egészet képező kapcsolatban mutathatná fel, mint a miénk."* Nyilvánvaló, hogy Gyertyánffy az intézetek megszervezésekor alapul vett európai tanárképzési modelleket. Több éven át tanulmányozta külföldi útja során például a svájci tanító és tanárképzés rendszerét. A Paedagogium elnevezést a német tanító- és tanárképzés elnevezéséből vette át. A képzési rendszernél azonban kétségkívül a francia École Normale Superieure szervezeti felépítését érvényesítette. Ezt azért kell hangsúlyozni, mivel a magyar felsőoktatás az 1777. évi I. Ratio Educationistól kezdve porosz modellt követett. A polgári iskolai tanárképzők a tanárképzés francia modelljét próbálták érvényesíteni, ahogyan ezt Magyarfalvy Lajos *Gyertyánffy István és a budai Pedagógium* című, 1968-ban megjelent könyvében is kiemelte. Nem véletlen tehát, hogy az egyetemek és polgári iskolai tanárképzés között kialakult ellentéteknek olyan mély elvi okai voltak. Igaz, Kovács János az intézet kiváló tanára még 1913-ban is azt fogalmazta meg, hogy az intézet „külföldi minta nélkül, egy megérett szükséglet kielégítéséül szerveztetett czelőtt 40 évvel", de a nevelési, képzési célkitűzések egyértelműen bizonyítják a francia tanárképzés hatását. Mint láttuk, Gyertyánffy a polgári iskolai tanárképzésben a szaktudományi képzés mellett nagyon fontosnak tartotta a nevelést és a gyakorlati kiképzést. Ezek érvényesítése érdekében dolgozta ki a Paedagogium iskolaszervezeti koncepcióját: *„Ha tizenöt éven keresztül élhet a növendék a tanítóképezde légkörében, annak szellemi konyhájából (4 évig a gyakorló elemi iskolában, 4 évig tovább a gyakorló polgári iskolában, innen 4 évig az elemi iskolai tanítóképezdében s innen megint 3 évig a polgári iskolai tanárképezdében), így szakadatlanul összevágó tantervek és módszerek szerint nevelhetjük itt az intézetben embereinket. Nem jobb és megfelelőbb képzés lenne-e ez, mint bármi másféle egyetemi tanfolyam? Hol az az intézet ma Európában, amely egy bizonyos tanítási-nevelési célt és rendszert az iskolák négy fokozatán keresztül ily organicus egységgel és következetességgel lenne képes érvényre emelni?"* Gyertyánffynak az az iskolarendszeri elképzelése, hogy a Paedagogium az 1868. XXXVIII. tc. valamennyi iskolatípusát egységes rendszerbe foglalja, nem valósult meg. Tanárképzési koncepciója azonban kiállta az idő próbáját. Ennek a koncepciónak lényegét még az 1928-ban végrehajtott Klebelsberg–Huszti féle átszervezés sem merte megváltoztatni. Amikor 1945 után szükségessé vált az általános iskolai tanárképzés rendszerének kidolgozása, a több évig tartó vita a tanárképzésről végül is az ország egyetlen nagymúltú tanárképzési szerkezetét fogadta el s tette általánossá az újonnan megszervezett Pedagógiai Főiskolák (Budapest, Debrecen, Pécs) számára, oly annyira, hogy Szegeden mindenféle szerkezeti átalakítás szükségtelen volt s csak a tantervi tartalmak változtak

meg. Azt hiszem, nem szükséges hangsúlyozni, hogy Főiskolánknak ezt a 122 éves hagyományát meg kell őrizni az Universitas eszméjének és gyakorlati megvalósulásának időszakában is, ha ilyen hosszú időn keresztül igazolta helyességét.

Áttekintve a Főiskola 122 éves történetének főbb fejlődési sajátosságait, térjünk rá az egyes korszakok fontosabb eseményeinek bemutatására.

I. A Polgári Iskolai Tanárnő és Tanárképző Intézetek története, 1873–1928

Mindenekelőtt arra kell utalni, hogy a két intézet elnevezésében több éven keresztül bizonytalanság mutatkozott. Kezdetben a Polgári Iskolai Tanítónő, illetve a Polgári Iskolai Tanítóképző Intézet elnevezést használták, s csak később vált általánossá a Tanárnőképző, illetve a Tanárképző cím. Az Intézet fogalmát 1918-ban váltotta fel a Főiskola elnevezés. A címzés körüli zavart az idézte elő, hogy a kezdeti években mind a két polgári iskolai tanárképző egy épületben működött az elemi népiskolai tanítókat képző intézettel. A különköltözés után vált általánossá a tanári cím használata. Az egységesség érdekében a Tanárnőképző, illetve a Tanárképző Intézet fogalmát használom.

A Polgári Iskolai Tanárnőképző és a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet létrejöttének forrása az 1868. XXXVIII. tc. által létrehozott népoktatási iskolarendszer, Eötvös József vallás- és közoktatásügyi *[a továbbiakban: VKM]* miniszter nagy alkotása. E törvény kiemelkedő jelentőségű a magyar közoktatásügy történetében, mivel rendezte a magyar népoktatásügy helyzetét, létrehozva a nép oktatására szolgáló iskolatípusokat: elemi iskolát, felsőnépiskolát, ismétlő iskolát, polgári iskolát és a tanítóképzőt. Mint látjuk, a törvény nem intézkedett a polgári iskolákban tanító tanárok képzéséről. Miért maradt ki? Többféle magyarázat is keletkezett a későbbi elemzés során. Az egyik értelmezés szerint Eötvös e törvényben a népoktatás számára meghatározónak a hat osztályos elemi iskolát és az erre épülő háromosztályos felsőnépiskolát tekintette. Ezek számára iktatták be a törvénybe a tanítóképzőket. Egyesek szerint a polgári iskolát csak a törvény készítésének utolsó fázisában sikerült bevenni az iskolatípusok közé s így a polgári iskolák tanárait képző intézmény már nem kerülhetett be a törvénybe. Így a két tanárképző intézet megszervezésének, megnyitásának története eléggé homályos, bizonytalan előzményekkel rendelkezik. Kétségtelen azonban az, hogy a két polgári iskolai tanárképző intézet történetét, fejlődését, sorsát mindvégig károsan befolyásolta az, hogy nem törvény, hanem csa miniszteri rendelet szabályozta működésüket. Ez okozta bizonytalan iskolarendszeri helyüket is a tanárképzés, illetve a magyar közoktatás rendszerében. Annak ellenére, hogy felsőoktatási képzési, oktatási feladatokat oldottak meg – éppenúgy, mint az egyetemek – mégsem tekintették őket az egyetemekkel egyenrangú felsőoktatási intézménynek. Gyertyánffy azt sérelmezi még 1897-ben is, hogy *„az elemi tanítóképzők sorában voltunk és vagyunk elrejtve még mind e mai napig."* E törvényen-kívüliség természetesen kihatott a két intézet tanárainak

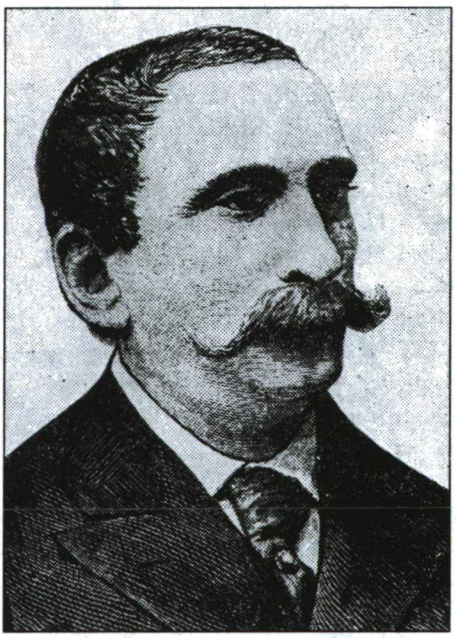

Gyertyánffy István

társadalmi, erkölcsi, anyagi megítélésére is, a tanárok fizetési fokozatának megállapítására, de befolyásolta végzett hallgatóinak, mint polgári iskolai tanárnőknek és tanároknak az értékelését is. Ez a helyzet tette lehetővé Klebelsberg Kunó (1875–1932) számára 1928-ban is azt, hogy egyszerű miniszteri rendelkezéssel helyezze le a két főiskolát Szegedre s hajtsa végre a szervezeti átalakítást. Érdemes itt megemlíteni, hogy amikor 1947-ben megszervezték az általános iskolai tanárképzés céljára létrehozott pedagógiai főiskolákat, ugyancsak mellőzték a törvényi szabályozást és csak miniszteri rendelet mondta ki e fontos képzési célokat szolgáló főiskolák működését – mind a mai napig.

Tekintettel arra, hogy nincs írásos hiteles dokumentum a két polgári iskolai tanárképző intézet megszervezésének előzményeiről, csak feltételezéseink lehetnek. Kétségtelen, hogy Gyertyánffy Istvánnak nagy szerepe volt abban, hogy felismerte az 1868. XXXVIII. tc. mulasztásából bekövetkezett közoktatásügyi problémát: a polgári iskolák tanárképző nélkül maradtak. Erre pedig annál nagyobb szükség lett, mivel a felsőnépiskolák nem váltották be a hozzájuk fűzött reményeket, egyre jobban elnéptelenedtek, a polgári iskolák viszont fokozatosan megerősödtek, népszerűkké váltak. A minisztérium úgy igyekezett megoldani a helyzetet, hogy középiskolai tanárokat helyezett a polgári iskolákba, illetve a budai tanítóképző-intézet et megbízta azzal, hogy a jelentkező tanítókat képesítő vizsgával minősítse a polgári iskolai tanárságra. Egyik megoldás sem felelt meg azonban a polgári iskola speciális képzési célkitűzésének. Egyre sürgetőbb volt tehát az önálló tanárképzés megszervezése. S ebben jelentős szerepe volt Eötvös József és Gyertyánffy István szoros kapcsolatának. E kapcsolatnak nincs irattári nyoma, azonban sok személyes beszélgetés készítette elő a polgári iskolai tanárképzés gondolatának valóraváltását. Gyertyánffy – aki korábban a székelykeresztúri tanítóképző-intézet igazgatója volt – Eötvös révén került ki svájci és németországi tanulmányútra, ahol elsősorban a tanítóképzés rendszerét vizsgálta. Székelykeresztúlról helyezik a budai tanítóképzőbe, s – Eötvös 1871-ben bekövetkezett halála után – Trefort Ágoston miniszter közvetlen, megbízható munkatársa lett. Az új miniszter hathatós támogatásával és segítségével folytatja Gyertyánffy a polgári iskolai tanárképzés szervezeti és tartalmi rendszerének előkészítését.

Zirzen Janka

Ilyen előzmények után került sor az 1873/74. tanévben a Polgári Iskolai Tanárnőképző, illetve a Polgári Iskolai Tanárképző Intézet működésének megindítására. Gyertyánffy, az Intézet első igazgatója, erről így ír: „*Az 1873/74. iskolai évben nyittatott meg épp oly csendben, mint amilyen szerény eszközökkel az ország első és egyedüli polgári iskolai tanítóképezdéje. Nevezetes kulturális esemény volt ez, melyet akkor még kevesen tudtak a maga érdeme szerint méltányolni, minek okát leginkább abban kereshetjük, hogy az új intézet a budai állami tanítóképezdéből nőtt ki.*" Az egy épületben működő tanító- és tanárképzőnek Gyertyánffy volt az igazgatója. A Pesten megnyílt Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet igazgatójának Zirzen Jankát nevezi ki a miniszter. A két intézet megnyitását elrendelő miniszteri leiratot – tehát nem törvényt – Trefort Ágoston 1873. január 15-én írta alá. Zirzen Janka azonban már 1872-ben elkészíti az intézet szervezetének tervezetét, s kiválasztja az intézet tanárait. A Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet az 1873/74. évi tanévet 10 tanárral és 9 hallgatóval kezdi meg, a

Polgári Iskolai Tanárképző Intézet pedig a felvételi hirdetésre jelentkezett 29 hallgatóból 17-et vesz fel: nyolcat a nyelv- és történettudományi szakcsoportba, hetet a mennyiségtan–természettudományi szakcsoportba, kettőt pedig a művészeti szakcsoportba. A tanári kar létszáma itt 13 volt.

Az első évek mindkét intézetben a tanárképzés szervezeti és tartalmi kérdéseinek kimunkálása voltak. A képzési idő mindkét intézetben 1873/74. tanévtől az 1881/82. tanévig kétéves volt, és két szakcsoportban nyújtott szakmai képzést: *(1.)* nyelv- és történettudományi szakcsoportban és *(2.)* a mennyiség- és természettudományi szakcsoportban. Ezekhez szervezték később a zenei–rajzi és ipari szakcsoportokat. E szakcsoportokat azonban később más intézetekhez csatolták.

Milyen szervezeti és tartalmi feladatok vártak a két intézet igazgatójára és tanáraira? Évekig nagy gondot jelentett az, hogy a polgári iskolai tanárképző közös épületben volt az elemi iskolai tanítóképzővel. Többszöri átköltözés után sikerült mindkét intézetnek önálló épületbe költözni. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézet Budán kapott helyet a jelenlegi Testnevelési Egyetem épületében. Itt ma is több dombormű, emléktábla őrzi az 1878-ig működő tanárképző intézet tevékenységét. A Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézet Pesten talált végleges otthonra, a jelenlegi Teleki Blanka Gimnázium épületében. Az iskola tanári kara ma is ápolja a nagynevű elődök emlékeit, gyakran rendeznek emlékülést, iskolatörténeti kiállítást. Sajnos, a szegedi jogutód kevés gondot fordít e hagyományok felelevenítésére, megőrzésére, nyilvánosságra hozására, állandó kiállítás megszervezésére. Gondot jelentett a két intézetnek az állandó, saját tanári kar megteremtése is. Évekig óraadók látták el az oktatómunkát. Ez tarthatatlan állapot volt; s az is, hogy a polgári iskolai tanárképzőben az elemi iskolai tanítóképző tanárai tanítsanak. Lassan sikerült jónevű tanárokból létrehozni a két intézet saját tanári karát s ezzel kiépítve az egyes szaktudományi képzést szolgáló tanszéki rendszert. Igaz, ekkor még a tanszékek oktatója az illetékes szaktanárból állt csupán, így egyszemélyes tanszékek voltak. az 1870-es évek közepétől minden évben sor került egy-egy tanszék megszervezésére. Szervezési feladatot jelentett a tanárjelöltek képzésére szolgáló gyakorló polgári iskolák létrehozása is. Nem kevésbé nehéz feladatot állított az új tantestületek elé a tartalmi anyag kimunkálása: az oktatás-képzési célok megjelölése, a két szakcsoport tantárgyi összetételének megalkotása, az egyes szaktudományok tantervi tartalmának évfolyamokra osztása, a követelményrendszer megfogalmazása, az egész évi oktatási, nevelési, képzési folyamat megtervezése. Mivel valóban egyetlen ilyen jellegű tanárképzési intézmények voltak, elismerést érdemelnek azért a gondos és szakszerű munkáért, amelyet évek hosszú során végeztek, amíg az oktatás–képzés rendszere kikristályosodott. Munkájuk értékét az is igazolhatja, hogy lényegében jelenlegi tanárképzési rendszerünk is ezeken a jól átgondolt alapokon nyugszik. Külön feladatot jelentett a képzési folyamatot lezáró képesítővizsgálati követelmények kidolgozása. Az 1868. évi XXXVIII. tc. – mint már láttuk –, nem gondoskodott a polgári iskolai tanárok képzéséről, de a 103. §-ban azonban előírta a képesítést: *„Akik felső népiskolai és polgári iskolai tanítói állásra akarják magukat képesíteni, azoknak a felső népiskola vagy polgáriiskola tantárgyaiból és azoknak tanítási módszeréből, a kormány által arra rendelt hatóság előtt, még egy szigorlatot kell kiállniok."* A képzés nélküli képesítő vizsgálatot kellett felváltania a kétéves képzési folyamatra épülő tanárképesítő vizsgálattal. A külön épületben, külön tanári karral dolgozó két polgári iskolai tanárképző intézet tanári kara sok tervezetet készített és sok közös megbeszélésen dolgozta ki mind a szaktárgyi, pedagógiai, pszichológiai, gyakorlati képzési tantervi anyagot, valamint a képesítővizsgák tartalmát és rendszerét. A tantervi anyag kimunkálásával együttjárt az egyes szaktanszékek felszerelésének, szertárainak létrehozása is. Valamennyi tanszék nagy gondot fordított arra, hogy a kor színvonalán álló könyvekkel, szemléltető eszközökkel rendelkezzék. Több tanszéknek, elsősorban a

társadalomtudományi tanszékeknek, állományában ma is megtalálhatók az egykori Paedagogium értékes könyvei.

Gyertyánffy az 1875/76. tanévvel kapcsolatban állapítja meg: *„Ez iskolai évben kezdődik tulajdonképpen intézetünk belső organikus fejlődése."* Egyre jobban külön kezd válni tevékenységük az elemi iskolai tanítóképzőtől. Az 1875. évi 21 998. számú miniszteri rendelet – felügyeleti szervként, ami eddig is létezett, de közösen az elemi iskolai tanítóképzővel –, most a polgári iskolai tanárképzők külön-külön is önálló igazgatótanácsot kapnak. Gyertyánffy ezt az intézkedést így értékeli: *„Ez intézkedés csupán a kinevezett egyének személyiségénél fogva is elegendő biztosítékul szolgálhatott arra nézve, hogy az intézet felvirágzásának egyik fő tényezője lehessen."* A nevelési feladatok hatékonysága érdekében nagy hangsúlyt fektettek az internátus megszervezésére. Gyertyánffy ezzel kapcsolatban ezt jegyzi meg: *„Eddigi reform-törekvéseink legnagyobb részben a tanítási gépezet fokozatos javítására voltak irányozva. De a nevelés nemcsak a tanításban áll. A fiatal emberek jó tanítókká egyáltalában nem annyira taníttatnak, mint inkább neveltetnek. A nevelési eszközök között első helyen kell megemlítenünk a jó házias élelmezéssel ún. köztartással egybekapcsolt benlakást, mely egy gyakorlati pedagógus vezetése alatt, egy családdá fűzze össze az egy cél felé törekvő növendékeket."* Ilyen nevelési megfontolás alapján is szorgalmazzák a házi ipari szakcsoport megszervezését. Ezzel Trefort közoktatáspolitikai célkitűzését is támogatni igyekeztek, mivel a miniszter a népnevelés egyik fontos eszközének tekintette a munkára nevelést, az ipari fejlődést szolgáló iparos szakemberek képzését. Gyertyánffy nagy meggyőződéssel írja az ipari szakcsoport kimunkálásának időszakában: *„Az iparoktatásnak nézetünk szerint először és mindenek felett a polgári iskolákban kellene megszerezni a biztos talajt, mert csa innen fog ez mint megannyi gócpontokból szétterjedni a polgári életkörökbe, sőt a népiskolákba is."* Ennek megfelelően már az 1876/77. tanévben kidolgozzák az iparoktatás tantervi anyagát. Az ipari szakcsoport megszervezésére azonban csak az 1881/82. tanévtől kerül sor, amikor a polgári iskolai 1879. tantervébe is felvették az iparoktatást tantárgyként.

Az egyes szaktanszékek kialakulásával kapcsolatban a kezdeti lépések az 1875/76. tanévben történnek. Ekkor nevezik ki a meghirdetett pályázat alapján a magyar nyelv és pedagógia tanárát (ugyanazon személy), a természettudományok (természetrajz és vegytan) tanárát. A földrajz és a történelem tanszékre meghirdetett pályázat nem vezetett eredményre. A háziipar tanárát az 1876/77. tanévben nevezik ki. Az 1877/78. tanévben töltik be a földrajz és a történelem tanszék tanári állásait, az 1879/80. tanévben pedig a matematikai tanszék tanára nyer kinevezést.

A tanári képesítővizsgálat szabályrendeletét – többszöri átdolgozás után – a miniszter 1877-ben fogadja el, a gyakorló polgári iskola pedig 1879 szeptemberében kezdte meg működését.

Az első évek ilyen szervezési munkálatai során – elismerve a két tanárképző intézet eredményes nevelő és oktatómunkáját –, jelent meg a miniszter 1879. évi 16 014 számú rendelete az intézetek továbbfejlesztéséről, melyet Gyertyánffy a tanárképző intézetek „magna chartájának a genesisének" nevezett. A rendeletben a következőket olvashatjuk: *„A budai polgári iskolai tanítóképezde mostani állapotában legalább egyelőre továbbra is meghagyatik. Erre nézve azonban meghagyom Nagyságodnak, hogy jövőre az ide belépő tanítványok számát 45-50-nél többre szaporodni ne engedje, s a szám oszoljék meg a szakcsoportok első és második osztályaiban. Meghagyom továbbá, hogy a nyelv-történelmi, valamint a mennyiség-természettudományi és a művészeti szakcsoportokba leendő felvételeknél a legszigorúbb körültekintéssel járjon el. Nevezetesen főképpen tartsa szem előtt, hogy az elemi tanítóképezdét végzett s már tanítói oklevéllel bíró egyének közül csak kiváló jeles tehetségűek és jól készültek vétessenek fel."* Bár a miniszteri rendelet csak a budai intézetről szólt, természetes, hogy intézkedései a Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézetre is vonatkoznak.

A két intézet és az egész magyar közoktatásügy története szempontjából jelentős volt az az elgondolás, amelyet a két intézet az 1877/78. évi tanévben fogalmazott meg. Ez pedig a tanítóképző-intézeti tanárok képzésének gondolata. Kialakult gyakorlat volt, hogy egy-egy kiemelkedőbb hallgatót az internátusban tanárként alkalmaztak. Ezzel kapcsolatban Gyertyánffy ezeket írja: *„Erős meggyőződésem, hogy ez a legjobb előkészítések egyike a tanítóképezdei tanári pályára. Adassanak meg csak ez eszme továbbfejlesztéséhez szükséges tényezők, és intézetünk a tanítóképezdei tanárok képzésének kérdését is egy igen jelentékeny lépéssel fogja elébbre vinni. Polgári iskolai tanítóképezdénk növendékei közül eddigelé már mintegy 6-an alkalmaztattak állami tanítóképezdei segédtanárokul."* Így született meg – ismét az École Normale Superieure mintájára – a magyar közoktatásügy egy kiemelkedő tanárképző intézménye: a tanítóképző intézeti tanárképzés, a később Apponyi Kollégiumként emlegetett tanárképzési rendszer. Neveléstörténeti igazságtalanság, hogy az Apponyi Kollégium értékelése elmarad az Eötvös Kollégium mögött. Az 1976-ban megjelent Pedagógiai Lexikon is ezeket írja: *„A régi Eötvös Kollégiumot Eötvös Lóránd javaslatára a párizsi École Normale Superieur mintájára 1895-ben alapították."* Mint láttuk Gyertyánffy István 1882-ben megjelent munkájában e tanárképzési modellről már 1877-ben említést tesz – mint meglevő gyakorlatról. Igaz, az Eötvös Kollégium és az Apponyi Kollégium között szervezeti formákban, tartalmakban, képzési folyamatban voltak lényeges eltérések, azonban a történeti elsőség Gyertyánffyék érdeme.

A szervezeti keretek kialakulása után a két intézet tanári karának legfontosabb feladatai közé tartozott a képzés tartalmának reformálása. A tantervek anyagának módosítása, a legújabb tudományos eredmények beiktatása, az oktatási tapasztalatok alapján átcsoportosítása az egyes tanszékeknek és a tanárikar üléseinek állandó napirendi pontja volt. Az oktatás és képzés minőségi megjavítása érdekében a tanárikar javaslatot tesz az addigi kétéves képzésnek háromévessé tevésére. Ezt több okkal is alátámasztják:

1. a hallgatóknak a két év csak arra elég, hogy a sok tananyagot elsajátítsák, de a megtanult tárgyak feldolgozására nincs idejük; **2.** a két év alatt a hallgatóknak nincs módjukban a főváros kulturális intézményeinek megismerése; **3.** a két év alatt a gyakorló iskolában csak egy-két alkalommal taníthatnak, mert többre a sok tanulás miatt nincs idejük; **4.** az ipari szakcsoport hallgatói két év alatt nem tudják megszerezni a szükséges kézügyességet. Ezekhez hozzájárult még az is, hogy 1879-ben a minisztérium az addig hároméves elemi iskolai tanítóképzést négy évre emeli fel, s így a tanári kar indokoltnak látja a polgári iskolai tanárképzés idejének a felemelését is. A minisztérium a tanári kar érveit elfogadja s így az 1881/82. tanévben megindul a hároméves képzés. A szakcsoportok összetételét nem változtatják meg, de jelentős átalakítást hajtanak végre valamennyi szaktudomány tartalmában.

Azzal, hogy a társadalomtudományokat, illetve a természettudományokat két szakcsoportba fogták össze, nehéz feladat elé állították a szaktanárokat is, és természetesen a hallgatókat is. A nyelv- és történettudományi szakcsoport az alábbi tárgyakat ölelte fel: *1.* nevelés- és tanítástan, pszichológia, tanítási gyakorlatok; *2.* magyar nyelvtan, irálytan, irodalomtörténet; *3.* német nyelvtan és irodalom; *4.* földrajz; *5.* történelem; *6.* statisztika és jogi tantárgyak. Érdekes, hogy a heti órák száma nem volt magas: az első tanterv időszakában (1873–74-től 1876–77-ig) az I. évfolyamon 15; a II. évfolyamon 24. A második tanterv időszakában (1877–78-tól 1880–81-ig) az I. évfolyamon 20, a II. évfolyamon 22. A hároméves képzésre történő átállásnál (1881–82-től 1920–21-ig) az I. évfolyamon 15, a II. évfolyamon 18, a III. évfolyamon 11. A mennyiség- és természettudományi szakcsoport tantárgyai voltak: *1.* nevelés- és tanítástan, pszichológia, tanítási gyakorlatok; *2.* mennyiségtan: – betűszámtan és mértan; – politikai számtan; – ábrázoló geometria; *3.* könyvvitel; *4.* természettudo-

mány: – természetrajz; – természettan; – vegytan; – mezei gazdaságtan. E szakcsoport óraszámai így alakultak: a kétéves képzés első tantervében, az I. évfolyamon 21, a II. évfolyamon 26. A második tantervben az I. évfolyamon 24, a II. évfolyamon 29. A hároméves képzés tantervében az I. évfolyamon 26, a II. évfolyamon 25, míg a III. évfolyamon 9. Látható, hogy a legnehezebb dolguk a mennyiség- és természettudományi szakcsoport hallgatóinak volt.

1895-ben tantervi módosítást hajtottak végre, amely azonban nem érintette a két fő szakcsoportot. Megszervezték azonban a rajzi szakcsoportot, a zenei szakcsoportot és a tornászati szakcsoportot. E szakcsoportok közül a hallgatók egyet mint mellékszakcsoportot a főszakjuk mellé vehettek fel. Ettől kezdve a polgári iskolai tanárképzésnek jellegzetes tantervi vonása volt a főszak mellé felvehető mellékszakcsoport, amelyek a történeti fejlődés során gyakran változtak.

Az évtizedek oktatási tapasztalata alapján azonban egyre jobban megérett a helyzet a mennyiség-természettudományi szakcsoport differenciálására. Az 1920-ban kiadott miniszteri rendeletet hosszú évekig tartó tantervelméleti viták, tanterv-tervezeti javaslatok elkészítése előzte meg. Felsőoktatáspedagógiai szempontból is nagyon értékes az a vitaanyag, amelyet a tanári testület 1913-ban készített el, s adott ki: *„Vélemények az állami polgári iskolai tanítóképző-intézet hallgatóinak úgynevezett tanulmányi túlterheléséről."* Kovács János, az intézet tanára már 1899-ben megállapította: *„A legnagyobb bajt a nagy szakcsoportok jelentik. A hallgatók a legteljesebb mértékben túl vannak terhelve, a követelményeknek eleget tenni teljes lehetetlenség. Szükséges a nagy szakcsoportok különválasztása s több új tanszék létrehozása."* Azonban még 1905-ben – külső szakemberek is – azt voltak kénytelenek megállapítani: *„A szakcsoportok nagyon sok tárgyat ölelnek fel, s ha kevesebb tárggyal foglalkozik a jelölt, akkor szaktárgyaiban alaposabb és mélyebb ismereteket szerezhet. A tanterv a budai Pedagógiumban - különösen a nyelvi szakon - páratlan a kulturállamokban."* 1918-ban ismét nem az intézet tanára állapítja meg a Pedagogium reformjával kapcsolatban: *„A mai kor a differenciálódás és a specialisták kora, mely elől a tanárképzésnek sem lehet kitérni. Merő abszurdum szaktudást nyújtani ott, ahol egymáshoz nem illő studiumok egész halmaza nehezedik a hallgatóra és megemésztett tudás helyett konfuziót eredményez a tanítás."*

• Imre Sándor

Ezért látja szükségesnek a tanári kar, hogy alapos elemzéssel vizsgálja meg a túlterhelés problémáját. Az 1913-ban megtartott vita egyedülálló az akkori felsőoktatási pedagógiában, és a magyar neveléstörténetben. Tisztelettel adózhatunk a tanári kar pedagógiai, pszichológiai felkészültségének, felelősségtudatának, nagy tanárképzési tapasztalatának. A legmodernebb szaktudományi, pedagógiai, pszichológiai elvekkel vizsgálják a szakcsoportok összetételének, illetve differenciálásának indokait és lehetőségeit. A vita során nagyon sok tantervelméleti, oktatáspszichológiai- és pedagógiai kérdés, a tanári hivatásra nevelés célkitűzése, tantárgypedagógiai-módszertani probléma vetődött fel. Érdemes e vita anyagából néhányat kiemelni. Imre Sándor például megállapította: *„A polgáriskolai tanárképzőknek főiskolai volta a tudományos munkának nem az egyetemi oktatás teljességét jelenti. Itt a polgári iskolai tanárnevelés a feladat, amelynek ugyan csupán tudományos alapon tehetünk eleget, de magunk külön tanulmányait mindnyájunk közös feladatának elébe tennünk, csupán intézetünk céljának veszélyeztetésével lehet."* Goldzieher Károly szögezi le: *„Hallgatóinkat egész neveltetésük és a pedagógiai munkára való*

selectiójuk vezeti abban, hogy a tudományos megalapozás mellett érdeklődésük különösen a metodikai kérdések iránt fejeződik ki. Míg az egyetemi hallgató alig törődik azzal, hogy a nyert anyagot milyen módon fogja később tanításaiban értékesíteni, addig a Pedagógium hallgatóiban ez a szempont erősen domináló." Kovács János így fogalmazza meg a szakcsoportok differenciálásának szükségességét: *„Ha a felnőtt, egészséges fiatalember hivatásszerű tanulmányaira naponként 6 órát, sőt ha naponként 10 órát fordít is, az nem túlságot. Sőt szükséges ennyi, hogy tanulmányaiba kellően beledolgozza magát. De naponkénti 10, vagy akár 12 órai munkával sem érheti el azt az elmélyedő beledolgozást, mert tanulmányainak sokfélesége, sőt heterogén volta ezt lehetetlenné teszi, akkor előáll a szellemi túlterhelés olyan alakja, amelyen a tanulmányi időnek se intenzív, sem extenzív kiterjesztésével segíteni nem lehet. Intézetünk tanulmányi rendszerében a két szakcsoport mindegyiket sokféle és részben heterogén tárgyat ölel fel."* Vangel Jenő így vélekedik: *„A hallgató éjjel-nappal küszköd, siet, izgatódik, s azután csodálkozik, hogy az agyveleje nem veszi fel a tanult anyagot. Nem képes megérteni az illető tárgy tartalmát, mert mindig csakis egyes kisebb, legfrissebben tanult részek lebegnek emlékezete előtt, a többi pedig gyorsan elröpül és mire lekollokvált, vagy vizsgázott volna, akárhányszor ismereteivel ott van, ahol a kollokvium, illetőleg a vizsgálat előtt volt, vagyis lelke fáradt, sorvadozó és minden szellemi munkától irtózó, testileg és szellemileg kimerült."* Gyulai Ágost más oldalról közelíti meg a kérdést: *„Végzetes tévedésnek, állhumanizmuson alapuló hamis jelszónak tartom azt a frázist, mely folyton a tanulók túlterheléséről beszél. Az élet halálosan komoly dolog, s nagy és kitartó munkát igényel; ahhoz szokni kell, meg kell tanulni megfeszíteni az erőket; nagy feladatokat betölteni, nagy célokat elérni, kemény munka nélkül nem lehet. Ilyen tanítókat kell nevelni nekünk is. Ezt pedig tanulmánybeli becézgetéssel, a túlterhelés fantomja fölött kelleténél jobban aggodalmaskodva el nem érhetjük."*

A vita során többek között felvetődött még a polgári iskolai tanárképzés céljaira írt tankönyvek hiánya, a hallgatókkal szemben támasztott követelményrendszer eltérő értelmezése, egyes tanszékek, egyes tanárok túlzott, indokolatlan követelményei, a tanszékek munkájának össze nem hangolt volta, a hallgatók eltérő képességeinek megléte. Gyulai Ágost a felsőoktatási pedagógia ma is érvényes gondolatát fogalmazza meg: *„A tudományos képzésnél ma már világszerte nem egyedül az előadások hallgatásában, s az ott hallottak egyszerű megtanulásában van a munka súlypontja, hanem az ezeket az előadásokat kísérő laboratóriumi és szemináriumi gyakorlatok végzésében, melyek gondolkozni, vizsgálódni, kutatni, erejét nemesen megfeszíteni késztik a tanulóságot, s a leghatékonyabb befolyással vannak arra, hogy a tudás praktikussá, invenziózussá váljék az ifjakban."*

E vitát követően is, 1913-tól a tanári testület sok tanterv-módosító javaslatot terjesztett fel a minisztériumba, azonban a mennyiség- és természettudományi szakcsoport differenciálását a minisztérium csak az 1920-ban kiadott 39.445/VI. számú rendeletével engedélyezi, s így térhet át a két tanárképző intézet az 1920/21. tanévtől a háromszakcsoportos képzésre.

Ezt megelőzően azonban néhány lényeges eseményre kell kitérni. A két intézet vezetésében 1873-tól személyi változások történtek. A Polgári Iskolai Tanárképző Intézetben az 1873-tól igazgató Gyertyánffy Istvánt 1897-ben Kiss Áron váltja fel, akit 1907-ben Vangel Jenő követ. 1917-ben Vangelt Imre Sándor váltja fel, aki 1919-ben először államtitkár, majd rövid időre miniszter lesz, s így őt Gyulai Ágost követi. A Polgári Iskolai Tanárnőképző Intézetnél 1873-tól Zirzen Janka látta el az igazgatói feladatokat 1896-ig, s helyébe Kasztner Janka lépett. 1911-ben utóda Berta Ilona lett. 1919-ben, a Tanácsköztársaság időszakában, Berzeviczy Gizellát bízták meg az intézet vezetésével, majd eltávolítása után ismét Berta Ilona veszi át az intézet igazgatását. 1920-ban Berta Ilonát

Horger Antal követi, őt néhány hónapig Tolnai Vilmos, majd egy évig Solymossy Sándor váltja fel. 1923-tól az intézet igazgatója 1928-ig Barkáts Mária lett.

A két intézet szervezeti életének alakulásához hozzátartozik, hogy 1893-ban a minisztérium létrehozza az Országos felső-, nép- és polgári iskolai tanító-, tanítónő-vizsgálóbizottságot, amelynek tagjai a magyar tudomány kiemelkedő szakemberei voltak, s melynek tagjait ötévi időtartamra bízták meg. Ugyancsak jelentős szervezeti intézkedés volt az, hogy a két intézet felügyeleti feladatait addig ellátó királyi tanfelügyelőséget a kurátor váltja fel 1898-ban. 1906-ban a kurátor tevékenységét megszüntetik, és attól kezdve a két intézet közvetlenül a minisztérium fennhatósága alá kerül.

A két intézet történetének 1873-tól két fontos oktatáspolitikai, iskolarendszertani problémája volt. Ez a két lényeges kérdés 1928-ig végigkísérte az intézetek életét, sok vitával kísérve, sok energiát lekötve, sok ellentétet létrehozva, sok szenvedélyes megfogalmazást eredményezve. Ezek egyike a polgári iskolai tanárképző intézetek főiskolai jellegének és címének elismertetéséért folytatott harc, a másik pedig a két polgári iskolai tanárképző intézet és az egyetemek közötti kapcsolat, viszony rendezése.

Mindkét probléma gyökere – mint már utaltam rá – az volt, hogy a két intézet működését nem törvény szabályozta, működésük nem törvényi alapon nyugodott. Mivel az 1868. évi XXXVIII. tc. a polgári iskolát és a tanítóképzőt a népoktatási intézmények közé sorolta, természetesnek vették, hogy a polgári iskolai tanárokat képző intézetek – törvényi szabályozás híján – szintén népoktatási intézetek. Ezt a felfogást elsősorban az egyetemek hangoztatták. Az intézetek tanári kara ezzel szemben – jogosan – azt a véleményüket szerették volna elfogadtatni, hogy az intézetükben folyó tanárképzési célnak, az oktatás, képzés követelményeinek, hallgatóinak az egyetemi hallgatókkal megegyező életkorának, az oktatás–képzés színvonalának, intézetük egész szervezési rendszere, az École Normale Superieure-nek mintájára berendezett szervezeti keretének megfelelően felsőoktatási feladatokat old meg, s így a két intézet helye a főiskolák sorában van. A két tanári kar nagyon sok alkalommal készíti el szervezeti szabályzatát, hogy megfeleljen a főiskolai cím elnyerésének. Javaslataikat azonban a minisztérium következetesen elutasítja, hivatkozva az 1868. XXXVIII. tc-re. A főiskolai cím elnyerése nemcsak cím kérdése volt, mivel ettől függött a két intézet tanári karának társadalmi rangja, fizetési fokozata, erkölcsi elismertsége. Nem véletlen tehát, hogy olyan elszántan és következetesen küzdöttek a főiskolai cím elnyeréséért, megnyerve nemcsak a minisztérium, de a magyar közvélemény támogatását is. Így a vita nemcsak a tanári karban folyt, hanem országos fórumokon, tanári kongresszusokon is. Eredménye azonban csak 1918-ban lett. Az előzményekből csak néhány momentumot szeretnék kiemelni. Kovács János 1913-ban az Országos Polgáriskolai Egyesület közgyűlésén így érvel: *„Sem az anyaintézet, sem működésének eredménye nem részesül az őt jogosan megillető megbecsülésben. Szervezett társadalomban minden intézménynek megvan a maga helye és amelyik nem juthat az őt megillető helyre, az folyamatosan érzi a hibás elhelyezés nyomását, többékevésbé súlyos társadalmi hátrányok alakjában. Polgári iskolai tanárképző intézeteink kétségtelenül főiskolai feladatot teljesítenek és még sem elismert főiskolák. Aki elfogulatlan szemmel nézi ezen intézetek felvételi feltételét, tanulmányi rendszerét, főiskolai tanításra qualifikált tanári testületét, az előtt a napnál világosabban kell látnia, hogy főiskolákat lát maga előtt."* 1917-ben még határozottabban fogalmaznak: *„Főiskolánk kérdésének haladéktalan rendezése ma már nemcsak a mi elodázhatatlan kérésünk, hanem a munkás középosztálynak is elsőrangú joga és érdeke."* Gyakran hivatkoznak arra, hogy a polgári iskolai tanárképző intézeteknél később szervezett és hozzájuk hasonlóan főiskolai, vagy náluk kevésbé főiskolai szintű oktatómunkát végző intézetek hamar főiskolai címet és rangot

kaptak, ugyanakkor azonban a *„polgári iskolai tanítóképző 30 év óta ugyanabban az állapotban van, amiben volt"*, írják 1912-ben.

A főiskolai cím elnyerése végül is két történeti változásnak köszönhető. Az egyik tényező ezek közül szubjektív, sőt mondhatnánk véletlen tényező. A történeti változás objektív tényezőjét az 1918-ban lezajlott polgári demokratikus forradalom jelentette, amikor Imre Sándor, aki a Polgári Iskolai Tanárképző Intézetnek több évtizeden át tanára, majd 1918 márciusában igazgatója lett, a VKM-ben 1918 őszén államtitkári megbízást kapott, sőt a Tanácsköztársaságot követő kormányban néhány napig miniszter, majd újra VKM államtitkár lett. Ezután vette át újra 1919 áprilisától 1919 augusztusáig az intézet igazgatását. Államtitkári működésének egyik első intézkedése volt, hogy a polgári iskolai tanárképző intézeteknek megadta a régen óhajtott főiskolai címet és rangot. Imre Sándornak minisztériumi funkciója megadta azt a lehetőséget, hogy az egyetemek véleményét figyelmen kívül hagyva kiadja 1918. december 6-án kelt 20.406. számú rendeletét: *„A vallás- és közoktatásügyi magyar miniszter az állami polgári iskolai tanító- és tanítónőképző intézetet »Polgári Iskolai Tanárképző Főiskolákká« átszervezte és felkérte az egyházi főhatóságokat, hogy a vezetésük alá tartozó polgári iskolai tanítóképző intézeteket akként szervezzék át, és egészítsék ki, hogy a főiskolai jelleg ezekre az intézetekre is kiterjeszthető legyen."* Hosszú évtizedek törekvése teljesült ezzel a rendelkezéssel, tisztázva a tanító és tanár elnevezése közötti eddigi bizonytalankodát, a társadalmi el nem ismertséget, rendezve a tanári kar nyugdíj és fizetési fokozati ügyét, s az intézetek helyét a magyar felsőoktatás rendszerében. Ma már történelmi a kérdés: mi lett volna, ha abban a történelmi változásban nem a polgári iskolai tanárképző intézet tanára, igazgatója, a pedagógia országos hírű, nagytekintélyű tudósa lesz – ha rövid időre is – a VKM államtitkára, minisztere? Főiskolánk történetében ezért van Imre Sándornak – szaktudományi, tanári tevékenysége mellett – kiemelkedő érdeme: neki köszönhetjük intézetünk főiskolai rangra való emelését.

Főiskolánk történetének másik lényeges problémája volt, amelyik megszervezésétől a mai napig különböző formában és eltérő hangsúllyal felvetődött, az egyetem és a Főiskola kapcsolatának kérdése. E látszólag egyszerű probléma mögött nagyon bonyolult, rendkívül összetett tényezők sora húzódik meg. Az egyetemmel való kapcsolat lehetősége, bármilyen formában fogalmazódott meg, mindig a védekezést váltotta ki a tanári karból, mindig a két intézet önállóságának veszélyesztetettségét látták benne. Azok részéről, akik az egyetem bekapcsolását javasolták a polgári iskolai tanárképzésbe, mindig az oktatás színvonalának emelése volt a fő indok. De e kérdés mögött nagyon sok társadalmi, közoktatáspolitikai, felsőoktatás-pedagógiai, gazdasági probléma is meghúzódott. E kérdés vitája az 1880-as évektől kezdődően egészen 1928-ig tartott, s rendkívül széles mederben, nagyon szenvedélyes hangon folyt. Az egyetemek tanárain kívül elmondták véleményüket a polgári iskolai tanárok, társadalmi, tanári egyesületek s természetesen kidolgozta álláspontját a két polgári iskolai tanárképzést végző intézet is. A meg-megújuló vitában nem tudtak megoldást találni, egyik álláspont sem ért el eredményt, a minisztérium nem módosította a polgári iskolai tanárképzés szervezetét. Sőt, Wlassich Gyula 1899-ben úgy foglalt állást: *„Vajjon a polgári iskolai tanárok az egyetemen képeztessenek-e ki, vagy külön intézetben? Ezek nem lényeges kérdések. A főkérdés az, hogy jó képzést nyerjenek helyes szervezetű intézményekben, és hogy becsüljük meg azt a polgári iskolai tanárt s kellő dotációban részesítsük."* E miniszteri állásfoglalás ellenére a viták ismételten fellángoltak, hiszen éppen azért követelték többen is az egyetemmel való kapcsolat megteremtését, mivel ettől remélték a polgári iskolai tanárképzés és a polgári iskolai tanár társadalmi státuszának emelkedését.

A polgári iskolai tanárképzés és az egyetem összekapcsolódásának formájával több tervezet, javaslat foglalkozott. Alapvetően két álláspont alakult ki, de e két álláspontón belül is több eltérés

tarkította az elképzeléseket. Az egyik változat szerint a két tanárképző főiskola megmaradna bizonyos tanárképzői feladatok ellátására, a szaktárgyi oktatást pedig az egyetem végezné. Ezt a variációt azok dolgozták ki, akik elismerték a két tanárképző intézet gyakorlati képzési, tanárképzési eredményeit és erősségét, de alacsony színvonalúnak ítélték meg a szaktudományi képzést az egyetemmel szemben. Ugyanakkor azonban gyengének látták az egyetemek tanárképzési rendszerét és eredményét. A másik elképzelés szerint a két tanárképző intézet megszüntetésével a képzést teljes egészében az egyetemre kell bízni. Ez utóbbi javaslat támogatói az egységes tanárképzés megvalósításának szükségességére hivatkoztak. 1898-ban így érveltek: *„Közoktatásügyünk szervi hibája, hogy nincs meg a kapocs, mely az egy pályán működőket szorosabban összekötné. Iskolafajok szerint külön-külön válva idegenek vagyunk egymáshoz. Természetellenes ellentétet támaszt ezáltal közöttünk a torzsalkodás, lenézés és irigység magvait hinti el a rokon-hivatás betöltők között. Közoktatásügyünk újjászervezője és megteremtője lesz az, aki az ellentéteket az egységes tanárképzés által eltünteti."* Az egységes tanárképzés gondolatát azonban az egyetemek is elutasították. Heinrich Géza egyetemi tanár így fogalmazta meg az egyetemek álláspontját: *„Az egyetem elsősorban tudományos intézet, mely tudósokat nevel, férfiakat, kik a tudományok legnagyobb problémáival foglalkoznak, és utóbb maguk is mint tudósok e problémák megoldásán fáradozni kívánnak. Erre a polgári iskolai tanároknak semmi szükségük nincsen."* Imre Sándor (1820–1900) is hasonlóan ítéli meg a helyzetet: *„Hol lehet jobban előkészülni a polgári iskolai tanárságra: az egyetem bölcsészeti karán-e, mely nem tartozik, de nem is tudhat törődni a hallgatók már kiválasztott életpályájának szükségleteivel, vagy az erre a célra szervezett külön főiskolán, melynek minden tanárát ez a közös gondolat vezeti?"* Érdekes momentumként kell megemlíteni, hogy 1905-ben a Polgári Iskolai Tanáregyesület széleskörű felmérést végzett a polgári iskolai tanárok körében az átszervezés kérdésében. A következő eredmény született: 50 polgári iskolai tanári testület a képzést az egyetemmel kapcsolt tanárképzőn; 52 testület az önálló tanárképzőn, vagyis a meglevőn; és 19 tanári testület csak az egyetemen óhajtotta volna megvalósítani. Az átszervezéssel kapcsolatos különböző tervezetek, memorandumok is visszhang nélkül maradtak, így a képzés a régi keretek között maradt. A bekövetkezett történelmi események – az I. világháború, a polgári demokratikus forradalom, a Tanácsköztársaság – több évre háttérbe szorították e kérdés további folytatását. Újra felvetődik azonban – más feltételek és más elgondolások között – az 1920-as évek közepétől s a megoldást Klebelsberg Kuno VKM miniszter intézkedései hozzák meg.

Az 1928-as átszervezést megelőzően a két tanárképző főiskola képzési rendszerében még jelentős változások történtek. Már utaltam az előzőekben arra, hogy milyen nagy gondot jelentett a két nagy szakcsoport differenciálatlansága. A tanári kar állandóan tantervi reformokat dolgozott ki a helyzet megváltozása érdekében. A minisztérium azonban csak az 1920-ban kiadott 39.445. VI. számú rendeletével engedélyezte a legtöbb problémát jelentő mennyiség- és természettudományi szakcsoport megbontását. Ennek megfelelően az 1920/21. tanévtől kezdődően már három szakcsoportban folyt a polgári iskolai tanárok képzése. A humán szakcsoportot változatlanul hagyták, s így az megmaradt *A)* szakcsoportnak *magyar nyelv, irodalom és történelem* címen. A *B)* szakcsoport tárgyai lettek: *földrajz, természetrajz és vegytan*, míg a *C)* szakcsoporté: *mennyiségtan, természettan és vegytan.*

E fő szakcsoportok mellé szervezték meg a kiegészítő szakköröket: *1) német nyelv és irodalom; 2) ének; 3) testgyakorlás.*

A heti óraszámok az átszervezéssel így alakultak: *A)* szakcsoport: I. éven 26; II. éven 28; III. éven 27. S ezekhez jöttek a kiegészítő szakkörök órái (heti 4, ill. 5 óra és a fakultatív tárgyak órái).

A *B)* szakcsoportnál: I. éven 29; II. éven 32; III. éven 32. Ugyanúgy a mellékszakok órái, mint a humán szakcsoportnál.

A *C)* szakcsoportnál: I. éven 29; II. éven 28; III. éven 29, s a kiegészítő szakkörök órái.

Az 1925/26. tanévtől átszervezik az *A)* szakcsoportot is. Önálló szakcsoportként hozzák létre a magyar–német (*D)* szakcsoportként szerepeltetve) csoportot, ezzel a német nyelv és irodalom tantárgyakat kiemelték az *A)* szakcsoport tárgyai közül, amely eddig, 1873-tól e szakcsoport tárgyai között szerepelt. Utóbbi szakcsoportoknál a heti órák száma így alakult: I. éven 26; II. éven 32; III. éven 22.

1921-ben a meglévő kiegészítő szakkörök mellé még megszervezik a kézimunka (szlöjd) szakkört is.

Hosszú évtizedek után bekövetkezett tehát a szakcsoportok differenciálása, amelyet mind a képzési színvonal, mind pedig a tudományok fejlődése szükségessé tett. Felvetődött a képzés idejének négy évre történő felemelése is, ez azonban akkor még nem valósult meg.

A két főiskolán végzett oktató–nevelőmunka látszólag nyugodt mederben folyt. A mélyben azonban már érlelődtek a nagy átalakítás, átszervezés szükségletei és feltételei. S ez az 1928/29. tanévben be is következett. E nagy átszervezésnek azonban több éven át tartó előkészítő munkálatok adták meg előzményeit.

1923-ban még látszólag nagyon rendben mentek a dolgok a két főiskolán. Megnyugtatta a tanári karokat a VKM 1922/23. tanév költségvetési jelentésében megfogalmazott értékelés munkájukról, amelyet az országgyűlés elé terjesztettek: *„A polgári iskolai tanárképző főiskoláknak köznevelési intézeteink között elfoglalt helyét feladatuk nagy jelentősége szabja meg. Működésük kifogástalanságán múlik, hogy polgári iskoláink betöltik-e nemzetnevelő feladatukat. Éppen ezért ez intézmények zavartalan működésének biztosítása a kormányzat legelső feladatai közé tartozik."* A két tanári testület felhasználva a minisztérium kedvező értékelését s ugyanakkor a két tanárképző főiskola fennállásának 50. évfordulóját (1873–1923), alkalmasnak látta az időpontot arra, hogy küldöttség útján kérje Klebelsberg Kuno minisztertől a két intézet rendezetlen jogi vizsonyainak tisztázását. Felterjesztésükben megfogalmazták: *„Az 50 éves fejlődés betetőzéseképpen építse ki véglegesen a két főiskola intézményét azzal, hogy adja ki és szankcionálja a néhány év óta készen álló, teljesen kidolgozott szervezeti szabályzatot, mely minden részletre kiterjedően megállapítja a főiskolák helyzetét a magyar oktatásügy szervezetében."* A két főiskola közös küldöttségét az a szándék is vezette, hogy megnyugtató választ kapjanak azokra a hírekre, melyek a tanügyi körökben terjedtek el a két főiskolának takarékossági okokból való megszüntetéséről. Klebelsberg válaszában kifejtette: a két főiskola fenntartása és munkájuk zavartalan folytatása szükséges, sőt e két főiskolát a magyar közoktatásügy elit intézeteinek nevezte, melyeket az állam pénzügyeinek legnagyobb hullámzásai közepette is „minden áron át kell menteni a boldogabb jövő partjaira". A tanári karok megnyugvással fogadták e biztató mondatokat. A két intézet megszüntetésével kapcsolatos hírek azonban egyre komolyabb formában fogalmazódtak meg. S amit a miniszter 1923-ban még cáfolt, azt 1926-ban saját maga hozta nyilvánosságra. 1926-ban bejelentette, hogy félig elkészült a polgári iskolai tanárképzés reformtervezetével. A miniszter felvázolta elképzeléseit, a részletkérdésekről azonban akkor nem döntött. Bejelentése azonban alkalmas volt arra, hogy nyugtalanságot keltsen és újra elkezdődjenek a viták a tanárképzés szervezeti formájával, az egyetemmel való kapcsolattal összefüggésben. Klebelsberg 1926 áprilisában tette közzé tervét: a két főiskolát teljesen megszünteti, s a polgári iskolai tanárképzést a vidéki egyetemeken szervezi meg úgy, hogy minden egyetemre egy-egy szakcsoportot helyez. A részletek kidolgozására bizottságot neveztek ki, ez azonban érdemi munkát nem tudott végezni. Nemcsak a két polgári

iskolai tanárképző főiskola tiltakozott a terve ellen, hanem valamennyi egyetem is megfogalmazta álláspontját, hogy nem tudják vállalni a polgári iskolai tanárképzés feladatait. Klebelsberg maga is belátta tervének helytelenségét. S így került egyre határozottabban előtérbe az az elképzelés, hogy a polgári iskolai tanárképzést csupán egyetlen egyetemmel hozzák összefüggésbe. 1926 júliusában a miniszter véglegesen Szeged mellett döntött, s ezért Szegedre küldte miniszteri tanácsosát, aki Somogyi Szilveszter polgármesterrel meg is kezdte tárgyalásait. Ekkor elsősorban a főiskola elhelyezését beszélték meg, valamint a kollégium és a gyakorló polgári iskola létesítésének szükségességét és lehetőségét. A minisztérium 1926 szeptemberében elvileg elfogadta a polgári iskolai tanárképzés tanulmányi idejének négy évre történő felemelését, hogy így meg lehessen teremteni az együttműködést a négy éves egyetemi képzéssel.

A polgári iskolai tanárképzés régóta vitatott problémáját Klebelsberg energikusan oldotta meg. 1926 őszétől 1928 őszéig ennek érdekében érvel, vitatkozik, száll szembe a terv ellenzőivel.

A két főiskola szükséges átszervezését Klebelsberg több okkal is magyarázza. Egyik fő érve az volt, hogy ezzel az intézkedésével a kulturális decentrációt szolgálja. Budapesttel szemben a vidéki nagyvárosok szellemi, kulturális életét kívánta fellendíteni. A polgári iskolai tanárképző főiskola tanári kara „megerősítené a járási székhelyek amúgy is gyér intelligenciáját", mivel végzett tanítványai ott helyezkednek el.

A Polgári Iskolai Tanáregyesület a miniszter tervét örömmel fogadja. Az egyetemmel kapcsolt képzés előnyeit a következőkben látták:

1. Végleg és tökéletesen megoldódik a főiskola címének és jellegének régóta óhajtott kérdése;
2. Egységessé válik a középfokú iskolák tanárainak képzése;
3. A polgári iskolai tanárok egyetemi képzettségével megszűnik az őket eddig ért anyagi, erkölcsi sérelem;
4. Mind az elméleti, mind a gyakorlati kiképzés magasabb szintre emelkedik.

Később kiderült, hogy ezek közül az elképzelések közül csak a 4. pont első része valósult meg.

A szegedi egyetem tanárainak 1926 októberében megtartott konferenciáján elfogadják a miniszter tervét, s a négyéves polgári iskolai tanárképzés mellett foglalnak állást, vállalva az egyetemük szerepét ebben a képzési formában.

A budapesti, debreceni és pécsi egyetem tanárai is megfogalmazzák véleményüket az átszervezéssel kapcsolatban. Az egységes tanárképzés ilyen formában történő megalósulásától azt várták, hogy az egyetem adja meg a polgári iskolai tanárnak a tudományos munkába való bevezetést, s így járuljon hozzá a tanári műveltség tudományos színvonalának emeléséhez, ugyanakkor pedig a polgári iskolai tanárképzés nagy értéke: a gyakorlati kiképzés, a didaktikai, a módszertani felkészítés tegye tökéletesebbé a középiskolai tanárképzés munkáját.

Felvetődnek azonban részletkérdések is: a polgári iskolai tanárképző hallgatói kaphatnak-e egyetemi tanulmányaik révén jogot a doktorálásra is? Tekintettel arra, hogy ők csak tanítóképző-intézeti képesítéssel és nem gimnáziumi érettségivel rendelkeznek. Másik fontos kérdés volt: a polgári iskolai tanárképző hallgatói az egyetemen rendes, vagy rendkívüli hallgatók lesznek-e, ismét tekintettel a középiskolai előzményeikre?

Klebelsbergnek nem volt könnyű dolga a két nagy tradícióval rendelkező főiskola áttelepítésekor, vidékre helyezésekor. Ezért jogi alapot teremtett ahhoz, hogy elképzelését végrehajthassa. Ennek érdekében fogadtatt el 1927-ben a XII. törvénycikket a polgári iskoláról. Eme cikk 9. §-a kimondja: *„A m. kir. vallás- és közoktatásügyi miniszter felhatalmazást nyer arra, hogy a polgári iskolai tanárképzést és képesítést ... a tanügyi közoktatásügy újjászervezéséig az érvényben lévő törvényektől*

eltérően ... rendeletileg szabályozhassa." Ismét hiányzott tehát az a törvény, amely a polgári iskolai tanárképzés munkáját meghatározza.

A miniszter elképzelése ellen az országgyűlés képviselőházának 1927. március 8-án és 9-én megtartott ülésén Petrovácz Gyula képviselő szólalt fel és mondta el észrevételeit. Petrovácz egyik meglátása az volt, hogy Klebelsberg azért határozta el az átszervezést, hogy így felszámolja a felekezeti tanárképzést. Az átszervezés következtében valóban ez történt, a Budapesten működő „Angolkisasszonyok" intézetének kivételével. Nem fogadja el Petrovácz azt az érvet sem, hogy a vidékre helyezésre azért van szükség, hogy így megakadályozzák a végzett hallgatók törekvését budapesti állások után. A képviselő vitatja azt az indokot is, hogy az áthelyezésre költségvetési okok miatt van szükség. Klebelsberg ugyanis pénzügyi okok miatt pazarlásnak látta a két különálló főiskola működését, annál is inkább, mivel e két főiskolát a miniszter csökevényes filozófiai karoknak tekintette a négy egyetem filozófiai fakultásai mellett. Jól látta meg Petrovácz az átszervezés egyik fontos okát is: a miniszter a két főiskola Szegedre helyezésével fel akarja duzzasztani a szegedi egyetem bölcsészeti fakultásán erősen megfogyatkozott hallgatói létszámot.

Klebelsberg cáfolja ezeket az ellenvetéseket. Ismételten kifejti, hogy a polgári iskolai tanárképzést nem tartja Budapestre valónak, mivel a hallgatók többsége oklevelük megszerzése után Budapesten kíván elhelyezkedni. Elmondja azt is, hogy azért döntött a szegedi egyetem mellett, mivel a budapesti egyetem befogadóképessége teljesen ki van használva, a debreceni és a pécsi egyetemeknek pedig nincs természettudományi fakultása. Újra aláhúzza, hogy szándéka Budapest kultuárlis centrum jellegének csökkentése és vidéki kulturális centrumok létrehozása. Kitér a költségvetési oldalra is. Rámutat arra, hogy amíg a három vidéki egyetem bölcsészeti fakultásán összesen 50 tanár működik, addig a két polgári iskolai tanárképző főiskolán 55 tanár van. Ez komoly költségvetési kihatással jár. Hozzáteszi azonban: *„De nemcsak ennek az 55 tanerő munkaerejének célszerű kihasználása szempontjából akarom Szegedre vinni a polgári iskolai tanárképzést, hanem azért is, hogy a tanárképzés magasabb fokra emelkedjen."*

A polgári iskolai tanárképzés átszervezése és Szegedre helyezése kétségtelenül több ok miatt történt. Egyik fontos ok feltétlenül a gazdasági ok volt. A takarékosságra, Magyarország akkor is nehéz gazdasági helyzetére Klebelsberg több más kultúrpolitikai intézkedéseivel kapcsolatban is gyakran hivatkozott. Vitatható azonban az, hogy ezt leghatározottabban éppen a polgári iskolai tanárképzéssel összefüggésben hajtotta végre, amikor más közoktatás-politikai terveinek megvalósításában nem volt ilyen szűkmarkú. 1929-ben megjelent könyvében Klebelsberg ezeket írja: *„Alapeszmém az, hogy ilyen szegény országban minimális áldozattal maximális eredményeket kell elérni. Nemcsak a gazdasági életben van szükség racionalizálásra, hanem kulturpolitikánk terén is meg kell ezt valósítani".*

Klebelsberg 1929-ben már nyíltan bevallja, hogy a két főiskolával kapcsolatos intézkedéseinél a takarékosságot tartotta legfontosabbnak. *„Mi más az, amire szükségünk van, mint kulturpolitikai racionalizálása? Most vagyok éppen egy ilyen munka után. A budai Pedagógiumot és a budapesti Erzsébet Nőiskola polgári iskolai tanárképzőjét egyesítettem és hozzákapcsoltam a szegedi egyetem bölcsészeti karához".* Az így felszabadult összegek sorsáról ezeket írja: *„Az államkincstár további megterhelése nélkül a debreceni egyetemen megszervezhetjük a matematikai, az ásványtani, a földtani, a növénytani, továbbá az állattani tanszékeket, amelyekkel a debreceni egyetem bölcsészeti karának a természettudományokkal való kiegészítése megtörténik. Egy milliónál sokkal nagyobb értékkel dotáltuk az állandó testnevelési létesítményeket, mert az áttelepítés következtében felszabadult ez intézmények palotája, melyet a testnevelési főiskola céljaira adtunk át".* Huszti József Klebelsbergről írt könyvében

pontos összeget is megnevez: az átszervezés 800 000 pengő évi megtakarítsát jelentett. Az áthelyezés a szegedi egyetem számára is előnyös volt. Az 1928/29. tanévben ugyanis 500 fővel nőtt a szegedi egyetem hallgatóinak száma. A Szegedi Új Nemzedék 1928 szeptember 13-i száma írja: *„E szokatlan emelkedés oka: a két főiskola Szegedre helyezése. A filozófiai fakultáson az I. éven 130 hallgató lesz az új tanévben, míg tavaly a négy évfolyamon összesen 103 hallgató volt. Ide kell számítani a Pestről jövő II., III., és IV. éves főiskolai hallgatókat is"*.

Ezenkívül lehetővé vált a szegedi egyetemnek is új tanszékek megszervezése, s ezzel az egyetem fejlesztése.

Az eddig említett gazdasági, kulturális és pedagógiai okok mellett fontos szerepet játszott az áthelyezésnél az is, hogy 1927-ben Klebelsberg Szeged képviselője lett. Huszti József a főiskola Szegedre történő helyezését úgy értékeli, hogy Klebelsberg „ezzel az intézkedésével nemcsak Szegedet akarta egy virágzó főiskolával gyarapítani, hanem egyéb célokat is szolgált".

Klebelsberg 1928. október 21-én Szegeden járt, s akkor így nyilatkozott: *„Másfél év óta, mióta Szeged mandátumát viselem, ezért a városért becsületesen megdolgoztam."* Ez a kijelentése nyilvánvalóan a főiskolák áthelyezésére vonatkozott, mivel a nagy építkezések (klinikai, iskolai) ekkor még nem indultak meg.

Amíg a főiskola és az egyetem kapcsolatának elvi kérdéseit vitatták, és döntöttek a Szegedre történő áthelyezés mellett, aközben intenzíven folytak az újrendszerű tanárképzés részletkérdéseinek kidolgozásai is. Amikor Klebelsberg 1926-ban a szegedi egyetem mellett döntött, ennek bölcsészeti fakultásának javaslatára bizottságot küldött ki a végrehajtás részleteinek és módjának kidolgozására. A bizottság elnöke Kornis Gyula lett, előadója pedig Huszti József, a szegedi egyetem nagynevű tanára, akire a részletkérdések kidolgozásának feladata várt. Ő dolgozta ki az egyetemmel kooperált tanárképzés rendszerét. 1942-ben megjelent könyvében Huszti kiemeli azt, hogy az átszervezésnél a legnagyobb gonddal vigyáztak arra, hogy a főiskolák oktató–nevelőmunkájának értékes hagyományaiból semmi se menjen veszendőbe, sőt arra törekedtek, hogy az újjászervezett intézmény a régi nyomokon fejlődjön tovább. Ezért hagyták meg változatlanul a régebbi szakcsoportokat, a gyakorlati kiképzés rendszerét. Az egyetemi kooperáció érdekében 1928-ban négy évre emelték a főiskolai tanulmányok idejét is.

Weszely Ödön egyetemi tanár 1927-ben helyesen látta meg, hogy a két főiskola áthelyezésekor nem egyszerű helycseréről van szó, hanem olyan rendszerváltozásról, amelynek következményei kihatnak a polgári iskolai tanárság egész szellemi életére, képzettségére, tudományos felfogására, társadalmi helyzetére, megbecsülésére.

(folytatása következik)

Benda Kálmán

Eperjessy Kálmán – művei tükrében *

Száz éve, 1893. február 11-én született az erdélyi örmények egyik központjában, Erzsébetvárosban Eperjessy Kálmán történész, szegedi főiskolai és egyetemi tanár. Elemi iskoláit itt, a szülőföldjén (Kis-Küküllő vármegyében) végezte. Középiskolába már a székelyudvarhelyi római katolikus főgimnáziumba járt. Itt tett érettségi vizsgát 1911-ben.

Erdély múltja már kis diákként is érdekelte. Talán ez is szerepet játszott abban, hogy 1911-ben a budapesti híres Eötvös Kollégium tagjaként a Pázmány Péter Tudományegyetem történelem–latin szakán folytatta tanulmányait. Az első világháború kitörésekor, 1914 augusztusában meg kellett szakítania tanulmányait. Ettől kezdve négy éven át katona volt. Így egyetemi tanulmányait 1918 június-augusztusában tartott katonai félévében fejezte be. A proletárdiktatúra és a román megszállás miatt középiskolai tanári oklevelét 1920. május 25-én szerezte meg.

Tanári pályáját 1919 januárjában kezdte Makón az Állami Főgimnáziumban mint helyettes oktató, majd 1920 decemberétől mint rendes tanár. A gimnáziumban latint és történelmet tanított. Két éven keresztül (1920–1922-ig) osztályfőnöke volt József Attilának. Ő írta a diákköltőről 1921-ben a bizonyítványába: *„Tehetséges, kötelességtudó, bátor fellépésű. A versíráshoz nagy hajlama van."* Visszaemlékezve később négyszer is írt összefoglaló munkát makói tanári éveiről. (Pl. *József Attila makói diákévei* címmel, A Makói Múzeum Füzetei 16. Makó, 1975.)

A tudós tanár a házasság kötelékével is Makóhoz kapcsolta magát. 1920-ban feleségül vette az Espersit János oldalán jeleskedő Bittó Gyula (1856–1921) kalaposmester Ilona nevű leányát.

Tudományos munkásságát is Makón kezdte. Doktori fokozatát 1922. március 4-én Budapesten nyerte el magyar történelem–filozófiából. Doktori értekezésének tárgya Báthory István erdélyi fejedelem viszonya a török portához. (*Báthori István és a Porta*. Bp., 1922.) Tudományos hajlamainak kibontakozásához valószínűleg hozzájárult a híres „bőkényi Attila-láz" és Móra Ferenc ottani ásatása 1924-ben. Ezt Eperjessy nagy érdeklődéssel tekintette meg, sőt ennek tanulmányozásából írta meg első helytörténeti – egyben első és utolsó régészeti dolgozatát *A bőkényi őstelepről* címmel a gimnázium 1926. évi nyomtatott értesítőjében.

---

* Első tanszékvezetőnk, Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán, 1993. február 11-én az emlékére rendezett konferenciánk előadója volt a tanszék egykori vendégelőadója, Benda Kálmán akadémikus. Már az emlékkötetet szerkesztettük, amikor 1994 márciusában Benda Kálmán elhunyt. Így a Kiskönyvtárban kényszerűségből a Századokban megjelent „Eperjessy-nekrológot" közöltük. Másfél év elteltével Benda Kálmán íróasztalából előkerült a néhány nappal halála előtt írásba foglalt előadás, amelyet most – a tanszék régi oktatóinak emléke előtt tisztelegve – olvasóink elé tárunk. A szerk.

Móra Ferenccel közben támadt félreértéseket levelekben és személyes megbeszélésekkel tisztázták, amint erről *Találkozásom Móra Ferenccel a régésszel* című visszaemlékezésében és forrásközlésében a Szegedi Pedagógiai Főiskola 1957. évi évkönyvében beszámolt.

Kutatásai elsősorban az egykori Csanád és a jelenlegi Csongrád megyéhez kötődtek. Hamarosan valóra vált törekvése a helytörténeti kiadványsorozat megindítására. A Csanádvármegyei Könyvtár, melyet hol egyedül, hol Barna Jánossal vagy Árva Jánossal szerkesztett. 1926 és 1947 között 42 kötetet ért meg, és vidéki viszonylatban ritka tudományos teljesítményt képvisel. E sorozatban jelent meg magának Eperjessynek is két dolgozata: *A kopáncsi éremlelet* (1926); *A Maros szabályozása Makónál 1754-ben* (1927).

Kiadta Szirbik Miklós református lelkésznek 1835–1836-ban írott kéziratos munkáját a makói református egyházról (1926). A munka tele van a város történetére és a földesúrral, a csanádi püspökséggel folytatott harcra való utalással. Maga pedig a város régibb történetének számos részletét dolgozta fel újságcikkekben, majd összegyűjtve kötetben *Írások a régi Makóról* címmel (1928).

Történészi munkájában a fordulatot az 1927–1928-as bécsi ösztöndíjas évei hozták. A bécsi Collégium Hungaricum tagjaként az ottani levéltárakban végzett kutatásainak eredménye lett, és szinte felfedezésszámba menő siker *Kézirati térképek Magyarországról a bécsi levéltárakban* című műve (Szeged, 1928), ezt követte *A bécsi hadilevéltár magyar vonatkozású térképeiről* írt forráskiadványa (Szeged, 1929). A bécsi tanulmányai és felfedezései új irányt adtak a hazai leíró és település-földrajzi kutatásoknak, ugyanakkor új irányba fordították Eperjessy Kálmán érdeklődését.

1928 novemberében Bécsből hazatérvén a szegedi Állami Polgári iskolai Tanárképző Főiskola Történelmi Tanszékére rendes tanárrá nevezték ki. A főiskolán magyar és egyetemes történelmet, valamint a történelmi segédtudományokat adta elő. Egyetemi magántanári fokozatát a szegedi egyetemen 1929. október 24-én *Magyarország történeti földrajza különös tekintettel a XVII. és XVIII. századra* tárgykörből. Így párhuzamosan tanított az egyetemen, hol a történelmi földrajz, a település és népiségtörténet témakör előadója volt. Majd az 1938/39 és az 1939/40-es tanévben művelődéstörténetet is tanított.

Kutatási területe a hazai társadalom-, település-, és gazdaságtörténet. Magyar falu és várostörténet. A település-népiség- és a nemzetiségtörténelemre vonatkozott, különös tekintettel az Alföldre és a Délvidékre. Tanulmányait, melyet kisebb-nagyobb keretben az ember és a földrajzi környezet viszonyát, egymásra hatását vizsgálják egy-egy település fejlődésében. Elsősorban Makó és a Tisza–Maros közének története érdekelte. Elsőnek foglalkozott irodalmunkban a makói hagymatermelés múltjával (1928), mint ahogy elsők közt ismertette a Maros XVIII. századi szabályozásának következményeit a táj és népe életére (1927). Horizontja egyre szélesedett és befogadta az egész Alföldet. A falvak után bevonta kutatásaiba a városokat is. Az 1930-as évek második felében már általános eredményeket tudott közölni és módszertani, kutatási szempontokat adott. Tanulmányt írt *Településtörténetünk időszerű kérdéseiről* (Bp., 1938). Elkészítette a magyar falu településtörténetének első átfogó feldolgozását: *A magyar falu településtörténete.* (Bp., 1940)

A falvak után az alföldi városok települési típusait foglalta össze: *Az alföldi város* (Szeged, 1946). Jellemezte városképük sajátos vonásait: *Az alföldi városkép* (Tiszatáj, 1948). Kéziratban elkészítette a magyar város életrajzának még vázlatos, de már összefoglaló áttekintését.

1946 júliusában a főiskola vezetésével Dr. Eperjessy Kálmánt, a történelem tanszék vezetőjét bízták meg. A főiskola tanácsülésén 1945 júliusában a következőkben jelölte meg önmaga és a főiskola egésze előtt álló feladatait: *„Programom a 72 éves főiskola hagyományainak becsülete és hű szolgálata, érdekeinek oltalmazása és értékeinek a demokratikus Magyarország számára való minél teljesebb gyümölcsöztetése."*[1]

Kiváló tanár volt. Ezt bizonyították az általa írott tankönyvek és módszertani munkák: *A történelemtudomány és a történelemtanítás* (Szeged, 1934); *Előadások a magyar történelemből* (Jegyzet). (Szeged, 1938).

Érdemei közé tartozik a szegedi főiskola történeti intézetének kifejlesztése, könyvtárának megteremtése, működésének kiterjesztése a növendékek között. Az ő vezetése alatt állították helyre a háborús károktól sújtott intézetet. A Köznevelési Tanács reformtervezetét 1946. július 10-én vitatta meg a főiskola tanári kara. Eperjessy Kálmán ekkor elmondott beszédének egy részlete ismét jól mutatta a főiskola elvi álláspontját. *„Nem tudjuk, hogy mi lesz a főiskola sorsa a nevelőképzés küszöbön álló reformja során. Amennyiben a készülő reform tanulmányi rendünket érinteni fogja, az legyen a kötelességünk, hogy a hét- és félévtizedes tanárképzésünk megbecsült hagyományait és országosan elismert értékeit maradéktalanul átvigyük az új szervezetbe."*[2]

1949 februárjában az igazgatói teendőktől saját kérésére megvált. Ettől kezdve teljes erejét tanszékére fordította. Elsősorban magyar történelmet tanított, a pedagógus nemzedékek hosszú sorát nevelve annak szeretetére és megértésére, a helytörténet, a magyar Alföld múltjának kutatására. A tanárjelöltek szívesen vállalták szülőföldjük történetének feldolgozását, és ezzel a honismereti munkát nevelő és oktató munkájukban érvényesítették. (*Csongrád Megye helytörténeti kutatásainak feladatai. Útmutató a megye helytörténeti kutatásaihoz.* [Csongrád Megyei Füzetek 13. sz. Szeged, 1955.]) ebben a munkájában kezdő helytörténeti kutatók számára készített eligazítást. A felszabadulás előtti Csongrád megye fontosabb helyismereti forrásait, dokumentumait közli. Mint gyakorlott levéltári kutató felhívja a kezdő történész kutatók figyelmét az Országos Levéltár kamarai osztályán található dica és a dézsmajegyzékek, urbáriumok és összeírások igen helyes és fontos voltára. Figyelmeztet, hogy az úrbérrendezés, az első általános tagosítás, a robotok, a kisajátítás, XVIII. századi paraszti földhasználatok, földközösség, irtásföldek, stb. kérdéseire igen jól használható tömegadatokat nyújtanak az Országos Levéltár Helytartótanácsi Osztályán az egyes falvak úrébri tabellái mellett őrzött *Feleletek a kilenc kezdőpontra* című források és az úrbérrendezés előtti állapotot rögzítő úrbéri összeírások. A kutatóknak továbbá fontos átnézni a megyei levéltárakat is az egyes Feleletek szempontjából. A forrásanyagok útmutatójának elkészítését javasolta a szegedi és a szentesi levéltárnak. A főiskolai munka ráirányította figyelmét a török kori történetünk egyes kiadatlan, vagy nem megfelelően kiadott, helytörténeti szempontból is fontos, latin nyelvű forrására. *Szemelvények a magyar történelem latin nyelvű kútfőiből* (1935) című gyűjteménye egyaránt szolgálta a tudományt és a főiskolai oktatást. Korszerű jegyzetekkel és filológiai apparátussal közreadta Juhász Lászlóval közösen Oláh Miklós érsek országleírását. (*Hungária, Attila.*

1938), továbbá Verancsis Antal leírását Erdélyről *Expeditionis Solymani in Moldaviam et Transsylvaniam libri duo* címmel (1944).

Lelkes tagja volt a Magyar Történelmi Társulatnak, több lustrumon át választmányi tagja. Továbbá tagja volt az Országos Középiskolai Tanárvizsgáló Bizottságnak, a Polgári Iskolai Tanárképző Főiskola Igazgatótanácsának, a Tanítóképző-intézeti Tanárjelöltek Apponyi Kollégiumának szakvezető tanára volt, a Csanádvármegyei Történelmi és Régészeti Társulat alapító és választmányi tagja, a szegedi Dugonics Társaság rendes tagja, a Délalföldi Történelmi Társulat és az Urbanisztikai Társaság tagja, a Csanádvármegyei Könvtárnak 1928-1945-ig szerkesztője, a Délvidéki Szemle szerkesztőbizottságának tagja, 1930 óta a Turul Szövetségbe tartozó Botond Bajtársi Egyesület magisztere, a Szegedi Alföldkutató Bizottság, Honismereti Szövetség egyesületének választmányi ill. rendes tagja, az Országos Helytörténeti Bizottság tagja.

1957-ben nyugdíjba vonult. A hosszú évtizedeken át folytatott kutató munka, az oktatástól való visszavonulás után, a nyugdíjas korban érett szintetikus összefoglalássá. Kiadásra készítette elő és előzetesen ismertette is az Agrártörténeti Szemlében 1961-ben a II. József kori katonai térképekkel együtt készült országleírást, az ún. *Landesbeschreibung*ot és belőlük az említett Csanád megyein kívül, Bács-Kiskun, Baranya, Békés, Fehér, Győr, Hajdú-Bihar, Heves, Nógrád, Somogy, Sopron, Tolna, Vas, Veszprém megyeit közzé is tette.

1966-ban jelent meg *A magyar falu története* című nagy munkája, mely egyrészt összegzi és rendszerezi az eddigi eredményeket, másrészt a további kutatásokat bibliográfiai és módszertani útmutatással segíti. 1971-ben adta ki a *Városaink múltja és jelene*, amely a történeti országhatárok közötti magyar várostörténet összegzését nyújtja, nagy felkészültséggel. Mindig korát meghazudtoló módon és lendülettel dolgozott. Kísérletet tett az 1780-as években készült, falvankénti részleteséggel országleírások feldolgozására. Megyénként haladt. Közülük – mint már fentebb említettem – néhány meg is jelent. Elsőnek kszült el Csanád megye leírása: *Csanád megye az első katonai felvétel idején*. (Makó, 1971). Ezen a munkán dolgozott, mikor balesete következtében Budapesten 1976. november 16-án meghalt. 1976. december 18-án hamvait a szegedi Dugonics temetőben örök nyugalomra helyezték.

Benda Kálmán az Eperjessy-konferencián 1993 februárjában

Eperjessy Kálmán rendkívül jelentős, aprólékos kutató munkájával nagyban hozzájárult, hogy a regionális történet kutatás egyre fontosabb helyet foglal el a magyar történettudományi kutatásokban.

Egykori és mai tanáraink

Polányi Imre

A Történettudományi Intézet portása el akarta küldeni: „Nem hagy itt senkit?"

„Nagy idők nagy tanúja" a ma is aktív Polányi Imre professzor, a pécsi Janus Pannonius Tudományegyetem nyugalmazott egyetemi tanára. 1957-ben Eperjessy Kálmán nyugdíjaztatása után ő lett tanszékünk második vezetője. Aligha érdektelen a véleménye, hogy milyennek látta a múlt eseményeit, azokat az időket, amelyeknek szereplője volt.

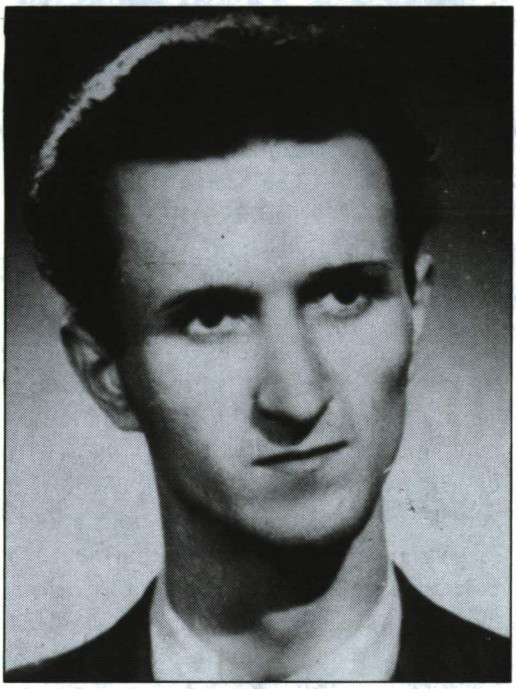

A professzor úr – ifjú szegedi oktatóként

Belvedere Meridionale: – *Tisztelt Professzor Úr! Bevezetésül arra kérem Önt, szóljon néhány szót gyermekkoráról, tanulmányairól!*

Polányi Imre: – Felvidéki vagyok, Zemplén megyében születtem, ott, ahol Kossuth és Rákóczi. Az iskoláimat Kassán végeztem, először a kassai magyar gimnáziumban, majd 1938 után a kassai II. Rákóczi Ferenc premontrei gimnáziumban. Ez a gimnázium sajnos 1945-ben megszűnt létezni – a csehek nem engedték újra indítani – és azóta nincs is premontrei gimnázium Kassán. No, nem ott érettségiztem, ugyanis közben 1944-ben bezárták az oskolát a front közeledtével és engem a Szovjetunióba invitáltak. Két évet töltöttem a GULÁG-on.

B. M.: – *Miért hurcolták el a Professzor Urat?*

P. M.: – Sokan tudják, hogy Kárpátaljáról 1944-ben elhurcolták a magyar férfiakat. De azt nemigen szokták hozzátenni, hogy ez átterjedt Kelet-Szlovákiára, tehát a zempléni-, abaúji részekre is. Onnan is vittek el szép számal embereket. Munkaerő kellett nekik. Bár nekem ott nem sok hasznomat vették. Lebetegedtem, aztán ott maradtam a kórházban ápolónak.

B. M.: – *Hol történt mindez?*

P. M.: – A Donyec-medencében. Szénbánya helyreállításra vittek minket. Hát én nem sok szenet láttam.

B. M.: – *Amikor onnan visszatért:...*

P. I.: – Amikor onnan visszatértem, 1946 őszén először Kassán kerestem az iskolát, azután kiderült, hogy annak nyoma sincs. Elkezdtem keresni a volt tanáraimat, osztályfőnökömet. Miskolcon találtam meg őket, a Fráter György Gimnáziumban, oda mentem érettségizni. Csehszlovákiából szökve jártam át, aztán visszamentem a szülőföldemre. Akkor kezdődött, 1946 őszén a csehországi deportálás. Engem is el akartak vinni Csehországba. Nekem egyszer már elég volt a GULÁG-ból, nem akartam még egy cseh GULÁG-ra is elmenni, 1947 elején egy szál ruhában átszöktem Magyarországra. Pestre

mentem, ott beíratkoztam az egyetemre, így kezdődött a magyarországi pályafutásom.

B. M.: – *Éltek rokonai a trianoni Magyarországon?*

P. M.: – Magyarországi rokonaimmal nem volt kapcsolatom, gyakorlatilag nem volt kire támaszkodni. Volt két idős néni ismerősöm, ők fogadtak be addig amíg el nem tudtam helyezkedni kollégiumban. Kerestem olyan egyetemet, amelyikbe keresztfélévvel lehetett beíratkozni. Februártól a második félévet kezdtem a Közgazdasági Egyetemen. Következett szeptembertől az első félév, tehát keresztbe csináltam, de aztán onnan eltanácsoltak, mert mindig tönkretettem azokat a vállalatokat, amelyekkel elméletben foglalkoznom kellett. Még ma sem tudom megkülönböztetni, mi az, hogy „tartozik" és „követel". Onnan átvettek a jogi karra. Ott elvégeztem két félévet, de azután rájöttem, hogy a jogászi pálya nem nekem való, akkor mentem át a bölcsész karra. Azon fölvettem a történelem, filozófia és szociológia szakot. A szociológiát mint burzsoá tudományt törölték, a Szalay Sándorékat becsukták. A filozófiáról én mondtam le, mert nem volt ilyen agyközpontom, maradt a történelem, azt végeztem el.

B. M.: – *Mikor végzett egyetemi tanulmányaival?*

P. M.: – 1951-ben fejeztem be és 1952-ben volt a képesítő vizsga. A mostani torz államvizsga származik az akkori kiváló képesítő vizsgából.

B. M.: – *Kik voltak azok a tanárai, akikre szívesen emlékezik?*

P. M.: – Nézze ez nehéz kérdés, mert akkor voltak azok a zavaros időszakok, amikor leváltották a régieket, újak jöttek akik még fiatalok voltak. Mérey Gyula akkor volt kezdő tanár. Nehéz találni olyat, aki akkor hatással lett volna rám. Talán a téma miatt, amivel foglalkozott, és amivel én is kezdem foglalkozni, az Arató Endrét említhetem. A nemzetiségi kérdéssel foglalkozott, igaz én nem hallgattam nála órákat.

B. M.: – *Pályakezdőként hol helyezkedett el?*

P. M.: – Bent maradtam az egyetemen, Mérey mellett vezettem egy szemináriumot, itt indult meg a pályafutásom.

B. M.: – *Hogy vetődött a professzor úr Szegedre?*

P. M.: – Közben megnősültem, született már Pesten két gyerek is, de lakásom nem volt. Egy megszűnt kis cukorkagyár drazsékeverő termében laktunk. Még a drazsékeverő üstök is megvoltak bent. Ott éltünk két gyerekkel. Akkor kínálkozott egy lehetőség. Baróti Dezső volt akkor a szegedi bölcsészkar dékánja, ő keresett valakit a Tanulmányi Osztály vezetésére és engem talált meg. Miért pont engem? Nem tudom. Mondtam, ha lakást adnak, azonnal megyek. Megígérte a lakást. Ha nem is azonnal, de 1953 januárjában megkaptam a lakást Szegeden. Akkor költöztünk le oda.

B. M.: – *Az oktató munkába is bekapcsolódott?*

P. M.: – Igen. Akkor indult meg az egyetemeken a Kelet-Európa-oktatás. Csak Pesten alakult külön tanszék. Szegeden én kezdtem el a Kelet-Európa-oktatást, amit aztán 1957-ben Gulya Károly vett át tőlem, amikor engem '56 miatt kipasszoltak az egyetemről. Akkor kerültem át a főiskolára.

B. M.: – *Milyen „bűnöket" követett el 1956-ban?*

P. M.: – Azt mondták rám, hogy nacionalista vagyok. Ez azt jelentette, hogy én örültem a címer visszaállításnak, meg hogy nem kell szégyellni azt, hogy magyarok vagyunk és lehetett kicsit szidni a Szovjetuniót is. Én

mindegyikben benne voltam, föl is jelentettek jó néhányszor. Házkutatást is tartottak fegyver- és lőszerrejtegetés címén. Még a parázsló kályhába is megnézték, nincs-e ott lőszer. Ettől függetlenül az egyetemről el kellett mennem. Akkor én már 1956 szeptembere óta fél állásban tanítottam a főiskolán. Lerner Károly volt akkor az igazgató, ő vett át teljes állásba. Egy pártfunkcionárius az elbocsátásomat itt is követelte, de Lerner Károly nem volt hajlandó arra. Azóta is tisztelem őt, sajnos, már meghalt, hiszen egy gyáva igazgató azonnal elbocsátott volna.

B. M.: – *Kik tanítottak akkoriban a főiskola Történettudományi Tanszékén?*

P. I.: – Akit mindenki ismer, az Eperjessy Kálmán. Ő volt a tanszékvezető. Azután őt kényszernyugdíjazták, elküldték. Végh Joachim is itt volt, de őt a Szovjetunióba internálták. Nem is jött vissza a tanszékre oktatni. Egy hölgy volt még, ő elment Kanadába, „disszidált". Volt még egy fiatalember, ő elköltözött Pestre, így a tanszéken gyakorlatilag egyedül maradtam. Akkor áttették még az egyetemről, a Párttörténeti Tanszékről – amely megszűnt –Nagy Istvánt.

B. M.: – *Professzor úr volt a tanszékvezető?*

P. I.: – Igen. Ketten voltunk, aztán lassan felfejlődtünk, sikerült újabb oktatókat a tanszékre hozni. Addig is ketten csinálgattuk. Én az egyetemes történetet, Nagy István a magyar történetet. Képzelheti! Igaz, hogy akkor még csak hároméves volt a főiskolán a képzés.

B. M.: – *Kiket hívott meg a tanszékre oktatni?*

P. I.: – Nézze, van akit nem hívtam, hanem kaptuk. Görög Józsefet például, akinek nem volt semmilyen előképzettsége, csak szakérettségije, azután mint munkásgyereket kiemelték és az egyetem orosz–történelem szakának elvégzése után elhelyezték. Nem volt rossz ember, a történelmet megtanulta, (úgy ahogy), de rengeteg hiánya volt. A kulturális hiányokat nem tudta pótolni. Három évet töltött a tanszéken Pestről Mucsi Feri, kitűnő ember és kitűnő történész. „Nála ez csak átmeneti állapot volt."

B. M.: – *Meddig tartott ez a kritikus időszak?*

P. I.: – Körülbelül két évig tartott. Akkor került oda, akit legtöbben ismernek, Kováts Zoli. Kerestem embereket, akik szakmailag jók. Nagyon sokra tartottam Szabó István professzort. Hozzá mentem, hogy javasoljon valakit a volt tanítványai közül, aki alkalmas főiskolai oktatásra. Ő javasolta a Kováts Zolit, aki akkor Csurgón tengődött, szintén ötvenhatos büntetés következtében. Utána Kávássy Sándort sikerült oda hívni, szintén Szabó István javaslatára. Már ő figyelmeztetett, hogy nehéz természetű fiú. Igaza volt, de a szakmában azért kitűnő volt. Még oda vittük az Olajos Terikét az ókor oktatására. Huszka Laci bácsi is akkor került oda. Ő a tanítóképzőben volt korábban, majd amikor a tanítóképző összeolvadt a főiskolával, akkor került hozzánk metodikusnak. Nem is volt rossz tanszék. Egyrészt fiatal tanszék volt, Huszka Laci bácsi volt a legidősebb, és jól fejlődő tanszéknek látszott, alakuló hazai és külföldi kapcsolatokkal. Aztán jöttek a problémák, éppen azért mert fiatal tanszék volt. Emiatt meg kellett válni a Kávássy Sanyitól... Tőle meg kellett válni, én pedig hozzá kötöttem a Görög Jóskát is.

B. M.: – *Meddig vezette a tanszéket a professzor Úr?*

P. I.: – 1969-ig. Utána a Nagy Pista lett a tanszékvezető.

B. M.: – *Professzor úr hol folytatta a pályafutását?*

P. I.: – Tudja, egy csomó probléma volt. Volt közben egy hatvannyolcas esemény is.

Én ott jártam. 1968 nyarán, ott ért a szovjet „felszabadítás", a szovjet és magyar csapatok bevonulása.

P. I.: – *Mely városokban szerzett tapasztalatokat a prágai tavasz elfojtásáról?*

P. I.: – Nyitrán és Pozsonyban voltam.

B. M.: – *Hogy fogadta a lakosság a beavatkozást?*

P. I. – Nagyon elkeseredtek. A magyar lakosság is elkeseredetten fogadta. Pedig volt annyi eszük, hogy a nemzetiségi területekre ugyanolyan nemzetiségű katonaságot küldtek. Magyar területekre magyar hadsereget, a volt szudéta területre, – ez volt benne a cinizmus – oda pedig a volt NDK hadseregét, északra meg a lengyel hadsereget. Nem fogadták szívélyesen őket. Sokkal hosszabb ideig tartott ott a konszolidáció, mint Magyarországon 1956 után. Igaz, hogy nem is volt olyan kegyetlen. Családostól voltam ott. Kapcsolatunk volt a nyitrai főiskolával, ott volt a támaszpontom, onnan utazgattam egyrészt kirándulni, másrészt levéltárakba. Aztán elég gyorsan haza is jöttem onnan, nem vették jó néven az ott tartózkodásom.

B. M.: – *Amikor hazatért, akkor lett ennek valamilyen következménye?*

P. I.: – Igen, hát nézze, meg is rendeltek tőlem annak idején egy tanulmányt, a Tiszatájban, hogy a tapasztalataimat írjam meg. Én olyan tanulmányt írtam, hogy nem látom nyomát sem az ellenforradalomnak, hanem egy demokráciára való törekvést látok. A párt demokratizálására, a társadalom demokratizálására stb. és a többpártrendszer kialakítására való törekvést tapasztaltam. Ha ez ellenforradalom, akkor az. Persze nem közölték ezt a tanulmányt. Meg aztán.... hogy mondjam, hangot adtam a nemtetszésemnek. Ezt a város politikai vezetése nem vette jó néven. Meg aztán közbejöttek családi problémák, fiam, lányom halála stb. Elmentem a minisztériumba, hogy helyezzenek el valahová.

B. M.: – *Hová került ezt követően?*

B. M.: – Akkor Nyíregyházán adódott egy állás, a Hársfalvy Péter mellett. Őt nagyon szerettem, bár voltak vitáink, de nekem azóta is hiányzik a Hársfalvy. Nincs kivel vitatkozni úgy, mint ahogy vele tudtunk vitatkozni, mert időközben meghalt. Nyíregyháza nem az én világom volt. Eléggé lokális érdekcsoportokra bomlott ott az értelmiség, maga a főiskolai oktatói kar is. Mindegyeik érdekcsoport be akart vonni a maga érdekkörébe, én meg elhatároztam, hogy nem csatlakozom egyikhez sem. Emiatt aztán minden érdekcsoporttal összeütközésbe kerültem.

B. M.: – *Ekkor következett Pécs?*

P. I.: – Igen, amikor a Vass Károly bácsi elment nyugdíjba, akkor hívtak ide Pécsre, 1972-ben. Amikor 1981/82-ben a főiskolát egyetemi rangra emelték, egy egyetemi tanszéknek másként kellett kinézni, mint egy főiskolainak, neves embereket akartunk idehozni. Én voltam a tanszékvezető, gyakorlatilag mindenkit én hívtam ide. Ormos Máriát, Katus Lászlót, Barta Gábort, Tilkovszkyt és másokat. Annak idején, amikor az MTA Történettudományi Intézetében meglátott a portás, már el akart küldeni, mert azt mondta: „Nem hagy itt senkit?" Az egyetemek nem adtak embereket, pedig akkor még többet fizettünk mint más egyetemek. Ma már kevesebbet, de már kialakult itt egy „garnitúra". A képzési struktúra és a személyi állomány kiépítése nem volt könnyű. Hát, hogy mondjam? Mondjam azt, hogy ezt én csináltam? Mert én csináltam. Miért legyek szerény? Voltam eleget.

B. M.: – *Milyennek tartja most a pécsi egyetem színvonalát, a történeti tanszékek színvonalát?*

P. I.: – Az Eötvössel nem lehet összemérni, mert az egy vízfej. Össze lehet mérni a három vidéki egyetemet. Én merném állítani, hogy nem előz meg minket egyik sem. Van amiben mi jobbak vagyunk, van amiben ők a jobbak.

B. M.: – *Befejezésül arra kérem, szóljon néhány szót kutatásairól, további terveiről!*

P. I.: – Már említettem, hogy Arató Endrét tekintem olyannak, aki vonzáskörébe vont. Ő a nemzetiségi kérdéssel és elsősorban Csehszlovákiával foglalkozott. Már az egyetemi szakdolgozatomat is ebből a témából írtam. A nemzetiségi kérdés, mint olyan, mindig érdekelt, ezt tekintem fő területemnek. Legtöbbször, amikor ezt a kifejezést meghalljuk: „nemzetiség" például a magyarországi szlovákokra vagy a szlovákiai magyarokra gondolunk. A XIX. századi szlovák nemzetiség története azonban a szlovák nemzet történetét is jelentette, az egész nemzet Magyarország keretén belül élt. Nekik is ez a fő problémájuk: hogy nincs államtörténetük, nincs nemzettörténetük. Próbálják megírni és kitalálni, mert kitalálják. Nos, a tanulmányaim és a könyveim is főleg ilyen kérdésekről szóltak. Meg jó néhány jegyzetet, tankönyvet is írtam. Nagyon szerettem az ókor történetét is, de sohasem kutattam. Az oktatási és a kutatási témák nem mindig estek egybe. Én a XIX–XX. század nemzetiségi problémáival foglalkoztam és a XX. századi Közép-Európa történetét tanítottam, így a kutatásaimnak is át kellett nyúlni a XX. századra. A XX. század kitelepítéseivel, genocídiumaival is foglalkoztam ebben a térségben.

Jelenleg négy történeti tanszékünk van, múlt év júliusáig én voltam a Modernkori Történeti Tanszék vezetője. Most mentem nyugdíjba 70 évesen, de az órákat változatlanul tartom, az egyetem megszavazta nekem az „emeritus" címet. Hát ez van.

B. M.: – *Gratulálunk és további jó munkát, jó egészséget kívánunk a Professzor Úrnak!*

Zakar Péter

Publikációk

Könyvek

📖 *A szlovák társadalom és polgári nemzeti mozgalom a századfordulón (1895–1905).; Gazdaság–társadalom–politika.* Akadémiai Kiadó, Bp., 1987.

📖 *A szlovákiai magyarok helyzete 1944–1948. Dokumentumok. (Bevezető tanulmányok.)* Specimina nova, Pécs, 1992.

📖 *Spoločný osud-spoločná cesta. I.* Tanulmánykötet (szerk.). Tankönyvkiadó, Bp. 1980.

📖 *Spoločný osud-spoločná cesta. II.* Tankönyvkiadó, Bp., 1984.

📖 *Szigetvári konferenciák 1980–1983.* Tanulmánykötet. Pécs, 1984.

📖 *Szigetvári konferenciák 1984–1986.* Tanulmánykötet. Pécs, 1987.

Tankönyvek, jegyzetek, segédanyagok

📖 *Az ókori világ története.* Tankönyv. Tankönyvkiadó, Bp., 1972.

📖 *Egyetemes történelem, legújabbkor (1917–1945).* Jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1988.

📖 *Szöveggyűjtemény az egyetemes történelem tanulmányozásához 1789-ig.* Jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1973.

📖 *Szöveggyűjtemény az egyetemes történelem tanulmányozásához (1789–1966).* Jegyzet. Tankönyvkiadó, Bp., 1973.

Tanulmányok, cikkek

– *A szlovák szociáldemokrácia nacionalizmusának és szeparatista törekvéseinek gyökereiről.* In: A

Szegedi Tanárképző Főiskola Tudományos Közleményei, Series Historica, 1963. 23.

– *A szlovák politikai csoportok a századforduló idején.* Uo. 1965.

– *A idegen megszállástól a gazdasági válságig (1920–1929).* In: Makó, az első felszabadult magyar város (1918–1945). Szerk.: *Tamási Mihály.* Kossuth, Bp.,1969. 102–139.

– *Makó a világháború éveiben. 1939–1944).* Uo. 231–243.

– *Natinalitätenpolitische Aufgaben bei der Ausbildung von Geschichtslehrer für Grundschulen.* Neue Zeitung 1974. X. 19.

– *Tomaš Garigue Masaryk.* Sigetvári konferenciák, 1980–1983. Pécs, 1984. 17.

– *T. G. Masaryk (Professor–Politiker–President).* Specimina nova, 1988. Pécs, P. secunda. 12.

– *Die Lage der Ungarn in der Slovekei. Ethnos-Nation.* Eine Europäische Zeitschrift. Köln, 3. 1994.

Kora május

Kora május. Néhány lelkes bennfentes újra vállalja a szombat délelőtti koránkelést, hogy olcsó, ám színes piaci virágokkal kidíszítse az előadótermet. Egy újabb évfolyam búcsúzik a történelem tanszéktől, egy újabb évfolyamot búcsúztat a Belvedere. A végzős hallgatók többsége most elköszön a diákélettől, amely hosszú évek laza, nyugodt nagyvonalúságából egyre nehezebben és egyre kevesebbeknek elviselhető pénztemetővé vált.

A könnyed éra utolsó évfolyama búcsúzik most. Biztosan sokan közülük – közülünk – visszagondoltak már a lassan a múltba húzódó diákemlékekre. Talán közösen eszméltünk rá, hogy az első jó átlagú ösztöndíj – és még sokáig az azt követők – nem csak értékében, de összegében is verték az utóbbi év sovány jussát. Három (... négy... öt) éve pedig egy Tóth-beli rántott bordát, bablevest vagy egy „békés" fröccsöt, korsó sört, lányoknak esetleg vodka-dzsúszt fele/harmadaannyiért mértek, mint manapság.

Már nincsen Tóth, nincs „békés" fröccs. Csak a mellékutcai por. A diákváros Szeged kiégett, kiégették, kiégettük – vagy magunk égtünk ki? Olajszőkítő gennygócok, benzinfuvaros nullagyurkák, higgadt kultúrmaffiózók mennek a mennybe; az egyszeri oldaltáskás, hátizsákos diák pedig a Feketesas utcában – mondjuk, a körúti antikváriumba menetében – jobb, ha Stirlitzként oldalaz, nehogy a nyakába robbanjon egy hatszázas Mercedes.

A júniusban megszerzendő diploma D1 kategóriájú közalkalmazotti fizetés „élvezetére" jogosít, amely jelenleg bruttó 21 250 Ft –, a levonások után talán tizennégyezret lehet kézhez kapni. Elismerés és szánalom illet minden boldogtalan tanárjelöltet, aki ennyiért tud, képes, kénytelen szeptembertől tanítani. Papolhat mindenki, aki akar; szép, de felesleges luxusnak tűnik tanulni, tanítani és taníttatni.

Kora május. Minden zöldell, pedig három hete még havazott. Két évszakú világ. Elviseléséhez különleges adottságok szükségesek. Ehhez kívánunk a végzősöknek és az utódoknak – *jó szerencsét!*

A szerk.

(A Belvedere Meridionale szerkesztősége a lap most alapított vándordíját Kósa Kinga *és* Tóth Andrea *negyedéves tanárjelölteknek ajánlotta fel többéves, kiemelkedő szerkesztői munkájukért.)*

Háztáji

Antik

T. Horváth Ágnes

Lucullusi gazdagság: Róma ismerős és ismeretlen ízei

Ajánlom szeretettel ezt a cikket Mrs. Penelope Kosztolnyiknak, aki megajándékozott azzal a könyvvel, amelyből az ihletet és a latin receptek nagy részét merítettem.

A római konyháról mindenkinek megvan a maga elképzelése *„ab ovo usque ad Lucullum"*. A mai modern konyha minden kívánalmának eleget tevő római tálakban készült ételek ízharmóniái pedig úgy hisszük, antik ízeket varázsolnak a kései utódok szájába. De mit tudunk valóban az antik Róma ételeiről? Most nem a nagy lakomák megrendezését, a fogások sorrendjét és elrendezését, tehát nem az étkezés ceremóniáját értem ez alatt, hanem magukat az ételeket, azokat az ízeket, amelyeket felidézni sokkal nehezebb, mintha ugyanennek a kornak színeit vagy fényeit kívánnánk elénkbe varázsolni. Pedig ha a múlt ízeire vagyunk kíváncsiak, elég csak végigennünk az olasz konyha egynémely fogását, hiszen Európa konyhái közül az olasz őrzött meg legtöbbet a régi idők szakácsművészetéből. Tegyünk hát egy kis gasztronómiai utazást az antik Róma és a mai olasz konyha ízei között, hogy ne csak szemléljük, hanem meg is ízleljük a múltat!

Történetíróink nem nyújtanak sok használható támpontot ínyesmesteri kalandozásunkhoz. Mert mit lehet megtudni tőlük? Közhelyszámba menő pletykákat arról, hogy a csalódott Lucullus mesés vagyonokat költött lakomákra, hogy Cicero emésztési zavarokkal küzdött, vagy hogy a szinte aszketikusan puritán M. Cato *„30 asnál többért soha nem vásárolt a piacon vacsorájához élelmiszereket"*[1]. Magukról az ételekről és elkészítési módjukról csak elszórt forrásokból értesülhetünk. Így a köztársasági konyhának a pun háborúkig jellemző igen egyszerű étkeiről Cato és Columella, a császárkor hatalmas lakomáinak fogásairól és magukról a lakomákról Petronius tudósít bennünket[2]. További információkat szerezhetünk Martialis, Juvenalis, Cicero vagy az idősb Plinius munkáiból. Igazi gasztronómiai szakíró azonban csak egyetlen maradt fenn a töredékeknél teljesebb állapotban a rómaiaknál: Apicius. E néven három személyt is ismerünk, s úgy látszik, a név kötelez, mert mindhárom híres ínyenc volt. Hármuk közül az „igazi" M. Gavius Apicius, a dőzsöléseiről közmondásossá vált híres gourmand volt. Neki tulajdonítjuk a *De opsoniis et condimentis sive de arte coquinaria II.* c. munkát. Ez az igen becses értekezés a római konyhaművészetről már azért is egyedülálló és felbecsülhetetlen értékű forrás, mert mintegy 500 receptet is tartalmaz. Pusztán belelapozva e gyűjteménybe mindjárt néhány érdekes vonással gazdagíthatjuk a római történelem egynémely nagyjának jellemrajzát. Megtudhatjuk például, hogy a mindenben puritán Didius Julianus, a katonacsászár kedvelte a zabkását (Ap. 179.)[3]; a szónok M. C. Fronto a jó fűszeres csirkét (Ap. 248.); Heliogabalus specialitása egy különös mártásban főtt és még különösebb mártással nyakonöntött csirke volt (Ap. 247.); a nagy ínyencnek tartott Terentiusról elneveztek egy igen népszerű desszertet, a „Terentinont" (Ap. 166.) és különleges specialitásként töltött vaddisznólábat készített (Ap. 339.); a rövid ideig uralkodó Vitellius császár pedig szeretett új ételeket kreálni, amelyek fő alapanyaga a borsó és a disznóbab volt (Ap. 190., 194.).

Nos, ezek az ételek már közelebb hozzák hozzánk a római zamatokat, hiszen a zabkása vagy a borsópüré többnyire előfordult már mindenki asztalán. Nézzük, milyen ismerős ízekkel találkozhatunk ezekben a régi receptekben! Vegyük először az ételek alapanyagait. A római

étkezések *„ab ovo"*, tojással kezdődtek. Ez volt a legnépszerűbb előétel: lágyra vagy keményre főzve, sütve, zöldségekkel keverve salátának. Ez a szokás nem őrződött meg a mai olasz konyhában, mert az olaszok tojásételei egyáltalán nem különlegesek, és nem is nagyon jók. Az étkezés *„usque ad mala"* tartott, s a rómaiak valóban az almát kedvelték leginkább. Jobb híján almának hívtak más, idegen földről Rómába került gömbölyded gyümölcsöt is, mint pl. *„malum Medicum"* (méd alma) volt a Nagy Sándorral keletről Görögországba érkezett citrom; *„malum Armenicum"* (arméniai alma) volt az őszibarack, a sárgabarackot pedig *„malum Persicum"*-nak (perzsa alma) nevezték. Ugyancsak messzi földről származott Rómába a cseresznye, amit Lucullus hozott magával a mithridateszi háborúból a Fekete-tenger partjáról, valamint a datolya, amit Palesztinából vagy Etiópiából importáltak. Az Itáliában honos gyümölcsök természetesen gyakrabban kerültek asztalra, így a körte, a gránátalma, a szőlő, a füge, az áfonya és a különböző bogyósok, mint pl. a fekete ribizli. Ezeket nyersen és tartósítva (leginkább mézben eltéve), egyaránt fogyasztották.

Zöldségféléket gyakran tálaltak előételként, s rendkívül széles választékukban ma is ismerősöket fedezhetünk fel: a spárgát, retket, káposztát, sárgarépát, hagymát, tököt, uborkát, vagy a különlegesebb, Magyarországon ugyan nem nagyon használt, de egyébként előszeretettel fogyasztott vízitormát, cikóriát, endíviát, articsókát vagy a mályvát. Igen kedveltek voltak a különböző hüvelyesek, a babok, a borsó, a lencse, amikből leginkább leveseket készítettek. A zöldségfélék királya árban és ízben egyaránt akkor is és ma is a gomba, különösen a szarvasgomba volt. Ezek a zöldségfélék ma is szerepelnek az olasz étlapokon, s a különlegesebbek nagy része innen került át a francia konyhába. Csak amíg a franciák valóban „zöldségevőknek" tűnnek, az olasz konyha sokkal inkább laktatós ételeiről nevezetes. A ma hagyományosan köretnek számító, s különösen Lombardjában kedvelt rizs Indiából érkezett az antik Rómába, s ritka, drága csemegének számított.

Sajtokban ugyanúgy bővelkedtek, akárcsak napjainkban. A kecske és juhtej fő táplálékuk volt a köztársaság korában. Martialisnál fennmaradt néhány sajt neve is: a Vestinóban, a Trebulában készített sajt, vagy az etruszkoktól származó Luni, a füstölt valabruni mind a Róma környéki sajtkészítők gyümölcse volt. Úgy tűnik, a trebulait valamilyen edényben felmelegítve ették (ld. fondü), s gyakran volt alapanyaga süteményeknek, vagy csak egyszerűen különböző fűszerekkel (menta, ruta, koriander, ánizs, bors, garum, méz és ecet) ízesítve került az asztalra (Ap. 41.). Az itáliaiak sajtszeretete a mai napig megmaradt, hiszen se pasta, se pizza, de még egy tisztességes olasz leves sem képzelhető el nélküle. A mai olasz sajtok is, akár az ókoriak, változatos alapanyagokból készülnek, tehén, bivaly, juh, kecske tejéből, vagy mint a *„Caciotta"*, ezek keverékéből.

Ugyancsak a római időkből maradt ránk a polenta (patina), ami apuliai specialitás, bár manapság kukorica és nem gabonalisztből készül.

A főételek alapanyagát a húsok és halak adják. Itália szarvasmarhában való gazdagsága már Heraklészt is meglepte, de receptjeink között mégis meglepően kevés esetben fordulnak elő. Minden valószínűség szerint ezeket az állatokat a mezőn dolgoztatták, s nem étkezési célból tenyésztették őket. S ha így van, aligha fogyasztották el szívesen a mezőről kiöregedett példányokat, tekintve, hogy igen rágósak lehettek. A mai olasz Délen ugyancsak vigyázni kell a marhahússal, mert őseik eme szokását követve leginkább öreg ökröket tálalnak fel, ha valóban jó rostélyost akarunk enni, akkor Firenzét kell felkeresni érte. Disznó, és különböző szárnyasok jócskán szerepelnek Apicius receptjei között. Apicius szerint a sertésből harminckét különböző

ételt lehet a legkülönfélébb módon készíteni. Már az ókorban is igen kedvelték a kolbász- és a hurkaféléket, amiket a leglehetetlenebb dolgokból kevertek és szokatlan fűszerekkel fűszereztek: került a hús mellé velő és tojás, fenyőmag, bors, garum, de tehettek bele borsfüvet, rutát, petrezselymet és természetesen köményt. A kolbászok legkiválóbbika a Martialis által is megénekelt lucaniai volt (Ap. 61.). Az olasz konyha jelszava ma is ez: jóllakni, s Róma kései unokái szalámiféléinek összetevői ma is elődeikhez hasonló gazdagságot mutatnak.

A háziállatok mellett gyakran fogyasztottak különböző vadakat: nyulat, vaddisznót, fácánt, őzet és szarvast. Ez ma is így van, nem ritka az énekesmadár sem a kínálatban, de mivel ezek nem túl jó ízűek, nehezen lehet megérteni, miért kell inkább megenni, mint hallgatni őket. Varro hosszasan értekezik a rigótenyésztésről, ami oly jövedelmező foglalkozásnak tűnik, hogy többet lehetett vele keresni mint kétszáz iugerumnyi jó földdel. A rómaiak a rigó mellett a fügemadarat kedvelték leginkább, ez is kiváló ízlésüket dicséri, mert az énekesmadarakat tekintve e kettőnek húsa az, ami élvezhető. Ha dicsértem remek ízlésüket, el kell mondanom ennek ellenkezőjét is. Talán a húsételek azok, amelyek terén a legtöbb római extrémitás fellelhető. A flamingó és fülemüle nyelven keresztül a teve sarkán át a sült struccig vagy a töltött kocacsecsig bármit képesek voltak megenni. A béka és a csiga akkor is népszerű volt, a csiga inkább a rómaiak körében, a béka pedig Galliában tartozott a kedvelt csemegék közé. Ma Lombardia a békák hazája, az éti csiga pedig a francia konyhához kötődik, ugyanúgy, mint a libamáj, amit pedig nem a gallok fedeztek fel, hanem a görögök és innen került ínycsiklandozó előételként Rómába.

A Mediterraneum sokkal gazdagabb volt halakban mint manapság. Minden elképzelhető fajtáját megették, gyakran mesterséges halastavakban is tenyésztették őket (ld. Cassiodorus). A császárság korának nagy attrakciói közé tartozott, hogy távoli vidékek halfajtáit hordókban elszállították a birodalom különböző részeibe is. Voltak ínyencek, akik esküdtek rá, hogy folyójuk hala nem olyan jó ízű, mint a több ezer mérföldre lévő másik folyóé, s képesek voltak sestertius ezreket költeni ezek beszerzéséért. A tenger minden lehető és lehetetlen gyümölcsét, akár a mai olaszok, szívesen fogyasztották, s halimádatuk meghatározó volt a fűszerezésükben is (ld. garum). Alapfűszerük a só, általában a tengeri – kissé kesernyés – só. Az élelmiszerek tartósítása a szárítás mellett csak sózással történhetett, ezért van az, hogy az antik római konyha előszeretettel használta a sós íz ellensúlyozására a mézet. Cukor természetesen még nem volt, a mai olasz konyha „édesszájúsága" azonban nem a rómaiak édességeire vezethető vissza, hiszen a túlzott mézhasználat nem annyira édességszeretetből mint inkább ízkiegyensúlyozó törekvésekből fakadt, hanem akkor váltak igazán édességkedvelőkké, amikor a velencei kereskedők a Távol-Keletről behozták a nádcukrot. A méhészet Rómában és Görögországban egyaránt nagy becsben állt, a görögöknél az attikai, a rómaiaknál a tarentumi állt a „toplista" élén. Egyéb fűszereik közül már Cato is tárgyalja az ánizs, a kapor, a kakukkfű és a koriander termesztésével kapcsolatos teendőket, de népszerű volt a hagyma, a bors, a kömény, a majoránna és vad változata, az oreganum, a gyömbér, a ruta stb. Ezeknek a fűszereknek egy része akkor került be a birodalomba, amikor a rómaiak meghódították a keleti tartományokat, s megismerkedtek az ottani ízekkel. Ettől kezdve, különösen a tehetősek, valósággal tobzódtak a fűszerekben. Legjellemzőbb vonása fűszerezésüknek, hogy több fűszerből álló, gyakran igen merész fűszerkeverékeket használtak. Az ókori szakácsok és mai le-

származottaik lényegében ugyanazokat a fűszereket használják, de a mai ízlés sokkal visszafogottabb, beéri ételenként egy-két karaktert adó fűszerrel.

Ételeik ízesítésének további lehetőségét adják a mártások. A mai konyhával való párhuzam pl. az agrodolce, az édes-savanyú mártás, amelynek antik előzményeként pl. Apicius 100., a karórépa elkészítéséről szóló receptjét említhetnénk. De nem csak olyan szószok, mártások léteznek, amelyek a mai olasz konyhával párhuzamba állíthatók. Természetesen az antik Róma nem ismerte a mai olasz konyhára leginkább jellemző paradicsomot. A mai rómaiak pedig már nem használják az egykor legnépszerűbb mártást, és fűszeralapanyagként is használatos *„garum"*-ot. Ez pedig olyannyira meghatározza az antik Róma ízeit, hogy külön kell foglalkoznunk vele. A garum a görögöktől ered, s kezdetben a luxuslakomák része volt. A római korra azonban olyannyira elterjedt, hogy az egész Mediterraneum gasztronómiájának közös vonásává lett. Garumkészítő manufaktúrák sokaságával találkozunk a Földközi-tenger egész partvidékén, mindenhol, ahol sófőzéssel, halászattal és haltartósítással foglalkoztak. Ennek megfelelően, mint az élelmiszereknek általában, a garumnak sokféle minőségű fajtája létezett. Legelőkelőbb és legdrágább változata a *„garum sociorum"* volt, amit Hispania déli részén készítettek kizárólag makrélából. De ette mindenki, császártól a rabszolgáig, s ez a halszósz olyan jellegzetes összetevője volt ételeiknek, mint mondjuk a szójaszósz a keleti konyhának. Antik forrásaink számtalan elkészítési módját ismertetik, nevezték *muriá*nak és *liquamen*nek is, készülhetett pl. apró tengeri halaknak, leginkább a tintahalnak tisztított zsigereiből és véréből (Martialis, 13., 82.), de volt más lehetőség is. A garum elkészítésének legteljesebb receptje érdekes módon egy III. századi író, Gargilius Martialis egyébként csak töredékekben fennmaradt munkájában olvasható. Lássuk mi is ezt az ominózus receptet !

> *„Használj zsíros halat, mint pl. szardíniát és egy jól szigetelt 26-35 liter űrtartalmú edényt. Rakjunk az edénybe először szárított, aromás fűszereket, amelyeknek erős íze van, mint pl. kapor, koriander, édes kömény, zeller, menta, oreganum és mások. Aztán fektessük rá a halat, ha aprók, egészben, ha nagyok, felszeletelve. Ezután 2 ujjnyi sót tegyünk rá. Ezt a három összetevőt addig rakjuk, míg meg nem telik az edény. Hagyjuk ezután hét napig a napon, majd további húsz napon keresztül kevergessük meg. Ezután az idő után folyékonnyá válik."* (Gargilius Martialis, De medicina et de virtute herbarum, 62.)

Ez a hallé minden bizonnyal nagyon markáns ízű valami lehetett, ami, nem tudom, nem veszi-e el a mai halkedvelők kedvét a halevéstől. A garumot amforákban, előre elkészítve árulták, s utólag keverték hozzá az ételekhez. Használhatták csak úgy magában, de keverték borral *(oenogarum)*, vízzel *(hydrogarum)* és ecettel *(oxygarum)* is. Ezeknek íze, tekintve, hogy nem eszem meg a halat, meghaladja nyelvem ízlelőbimbóinak fantáziáját. Pedig népszerűsége, ha nem is feltétlenül az olasz konyhában, de túlélte a századokat. A fenti recepthez hasonló halkivonatot *„nouc mam"* néven külföldön kaphatunk akármelyik nagyobb szupermarketben, vagy keleti árukat kínáló boltban.

A garumtól való idegenkedésem igazi oka azonban nem az, hogy halból van, de még az sem igazán, hogy erjesztéssel készült. A hal kiváló étel, az erjesztés pedig mint élelmiszertechnikai eljárás a legnagyszerűbb dolgokat (pl. bor) eredményezheti. A tenger gyümölcseit mindenki azzal öntözheti nyakon, amivel akarja, feltéve, hogy nekem nem kell megennem. A rómaiak azonban ezt a nemes nedűt a szó legszorosabb értelmében mindenhez hozzáöntötték. Használták húsokhoz, zöldségekhez, pástétomokhoz, sajtokhoz, de még

gyümölcsökhöz és édességekhez is. Ez az az ízkeverék: halat mindenhez, ami számomra teljesen elfogadhatatlan, s Pliniusszal értek egyet, aki szintén nem kedvelte ezt a halszószt. Kissé hosszúra nyúlt kalandozásunk természetesen nem merítette ki a római konyha minden rejtelmét. Aki kedvet kapott egy kis antik főzőcskéhez, ne rettenjen vissza az ízek szokatlan voltától, de mielőtt megenni vagy megetetni kívánnánk az általunk, gyakorlatlan szakácsok által elkészített, századok előtti, porladó szakácsok remekműveit, egy dolgot tartsunk mindig szem előtt:

„Fames est optimus coquus"[4]

Jegyzetek

1. Plutarkhosz: M. Cato, 4.
2. M. P. Cato: A földművelésről; Petronius: Trimalchio lakomája.
3. A rövidítés és a számok az Apicius szakácskönyv receptjeire utalnak.
4. „Az éhség a legjobb szakács"

Bibliográfia

- An Economic Survey of Ancient Rome, I–IV. Ed. *T. Frank.* Baltimore, 1959.
- *Cato, M. P.*: A földművelésről. (Görög és latin írók, 11.) Ford. Kun J. Bp., 1966.
- *Cicero, M. T.*: Válogatott művei. Bp., 1975.
- *Columella, L. I. M.*: De re rustica. (A mezei gazdaságról.) Bp., 1819.
- De scriptorum rei rusticae libris deperditis. Ed. Reitzenstein. Berlin, 1884.
- *Gazzini Giacosa, I.*: A Taste of Ancient Rome. The University of Chicago Press, 1992.
- Iuvenalis Szatirái. Bp., 1964.
- *Martialis, M.V.*: Epigrammáinak 14 könyve a Látványosságok könyvével, Bp., 1942.
- *Petronius:* Trimalchio lakomája. Ford. Révay J. Bp., 1977.
- *Plinius, G. Secundus:* Historia naturalis.
- *Plutarchosz:* Párhuzamos életrajzok, I–II. Ford. Máthé E. Bp., Helikon, 1978.
- Scriptores rei rusticae Lat. IV. Ed. Schneider. Lipsiae, 1794–1797.
- *Varro, M. T.*: A mezőgazdaságról. (Görög és latin írók, 14.) Ford. Kun J. Bp., 1971.

Zala

Hazánk délnyugat-dunántúli vármegyéje, a Zrínyiek, Festetichek, Deák Ferenc és Csányi László hazája.

A történelmi Zala vármegye északi határai Veszprém megyével a Balaton-felvidéken húzódtak. Északkeleti végpontja vala Alsó- és Felsőörs. Innen mezsgyéje a Bakony nyúlványai mentén, Sümegtől és Ukktól északra húzódott, és Jánosháza mentén váltotta szomszédját Veszprémről Vasra. A Zala folyótól a Valickapatakon át a Kerkáig terjedő rész a *Göcsej*. Ahol határai délnyugat felé húzódván, elérik a Murát, Ausztria stájer tartományával kerül szomszédságba; a Dráva folyó mentén pedig a horvátországi Varasd és Belovár-Kőrös megyékkel. Ez a Murától az országhatáron át a Dráva folyóig húzódó, történelmünkben oly problematikus territórium neveztetik *Muraköz*nek. A Drávától (Légrád) határai Somogy mentén már északkeleti irányban futnak a Kis-Balatonig.

Az öt híján 6000 km^2-es régi területén igen kies tájakat találunk. A Göcsej hullámos dombjai a Balaton-felvidéken magasabb hegyvidékkel, a tó mentén a Badacsonyék gyönyörű vulkanikus hegyformáival és a Tihanyi-félszigettel, nyugatabbra tágas folyóvölgyekkel és termékeny rónákkal váltakozik. Legmagasabb pontja a Tapolca feletti Agártető (513 méter). Vizekben gazdag, ezek a Drávába vagy a Balatonba ömlenek. A Balaton vízgyűjtőjéből a legjelentősebb folyó a különleges folyást leíró Zala. Vasban ered, Zalalövőnél ér a megyébe, Egerszegig kelet, onnan északkelet felé fut, majd Zalabérnél váratlanul délnek fordul, és igen csinos völgyben Szentgrót, Kehida és Apáti mentén fut a Kis-Balatonba.

A zalai föld első kultúrhordozói a rómaiak voltak. Pannónia belsejébe vezető útjaik (így a Borostyán út is) Zalán keresztül vezettek, a kőburkolat és a távolságjelző kövek több helyen – így Tapolca környékén – századunkig szépen megmaradtak. A Murán túli Perlak, Keszthely és Sümeg környékéről nagy számban kerültek elő a földből a rómaiak mindennapjairól valló leletek. A terület katonai központja *Halicanum* (Alsólendva) lehetett, a kulturális élet centruma pedig a püspöki hely, *Stridó* (Sümeg és Tapolca környékén), ahol Kr. után 342-ben, II. Constantinus uralkodásakor született Szent Jeromos, a Vulgata alkotója. A Sala és a Pelso (Balaton) partján a rómaiak kezdek el Bacchus venyigéivel foglalatoskodni, hogy jó szokásukat évezredekre átmentsék, a maguk és leszármazottaik nagynagy gyönyörűségére.

Amit a rómaiak építettek, azt a népvándorló gótok és hunok elpusztították. Stridó eltűnt a föld színéről. Attila hunjainak még halódó porában is szépséget adott e vidék; legalábbis a hagyomány szerint a Kerka Attila itt fürdőző első felelségéről, Ellák anyjáról, *Kerká*ról kapta a nevét, aki még nem tanulta tornaórán az úszást kötelező jelleggel, mert a könnyed pancsolás végzetesnek bizonyult számára.

A kereszténység újbóli terjedése Nagy Károly frankjainak volt köszönhető. A korábban mindenki szolgájaként nyűglődő

szláv törzseket a 840-es években Német Lajos által hercegi rangra emelt morva Pribina és utóda, Kocel fogta össze egy fél évszázados államalakulat erejéig. Központjuk, a Kis-Balaton menti Mocsárvár (*Mosapurc*) a magyarok korában is jelentőséget kap még. Kocel vendége volt Cirill és Metód is, ám a herceg halála után Szvatopluk és Árpád hadai elsöpörték a dunántúli szláv állam maradványait.

A bajorok legyőzése után, 907-ben honfoglaló őseink Zalát is birtokba veszik. A Vérbulcsú (vagy Lád) nemzetség szállásterülete e vidék, ám fejük 955-ben Augsburgnál ismert módon elvesztette addigi biztos állását – a nyakán. Így a föld szabadon az Árpádok kezébe kerülhetett – egyesek így gondolják –, akik a nyugati területet a somogyi Koppány körbezárására használták fel. A veszprémi püspökség 1009. évi oklevelében harmadik helyen *Colon* vára és megyéje említtetik. Ez a helység – ma már csak dűlőnévként szerepel – a Kis-Balatontól délre, Balatonmogyoród és Zalakomár között feküdt. Sokan sokfélét gondoltak róla, de csak annyi biztos, hogy Zala megye elődje volt, és legkorábbi (1000 táján alapított) megyéink között jegyezhetjük.

Szent István 1019-ben Szent Adorján tiszteletére bencés monostort emelt Zalavárott. I. Béla idején épült új erősség, ami a XI. század végén, Szent László időszakában felváltotta a hozzá közel eső, kis Kolont a székhelyi funkcióban. Főesperessége 1227 óta ismert, és területe majdnem teljesen megegyezett a megyéével: az az egyetlen különbség, hogy a megye délnyugaton a Dráván túlra, nyugaton a későbbi Vasba (Felsőlendva) is átnyúlt.

A még elég ritkásan lakott Zala a XII–XIII. században az „alkotmányjogi fejlődés" útján nagy szerepet játszott. A főnemesek oligarchiáját sem a főispán, sem a köznemesség, sem az alávetettek nem tudták ellensúlyozni. II. András idején a helyzet tűrhetetlenné vált. 1232-ben Kehidán a Zalán innen és túl lakozó összes szerviensek önálló ítéletlevelet adtak ki. A nemesi megye – az országban itt a legkorábban – az 1260–80-as évekre valósággá vált.

Itt éltek a türingiai eredetű Hahótok, Csáktornya környékén 1271-től a Csákok, utóbb a Cilleiek majd Zrínyiek. A tatárjárás után Favus pannonhalmi apát a szigligeti hegyen emelt várat, a vadregényes Tátika vára szomszédságába. 1247-ben jelentkezik először az írásban *Egurscug* – „a Zala folyótól átkarolt, égerfával benőtt szeg" – Zalaegerszeg. I. Károly hűségéért (vagy inkább a Kőszegiek elárulásáért) az Osli nemből származó Lőrincnek adta azok korábbi várát, Kanizsát, akitől a földesúr nevét vette, amit új földesura felfejlesztett. A Muraköz – amely az interregnum idején Stájerországhoz tartozott –, a Hahótok és Lackfiak közötti marakodás tárgya.

A megye lakossága a török 1480. évi muraközi megjelenéséig békességben élt. Mohácson elvérzett a megye nemesi kara is. Szigetvár elestével Somogy a töröké lett, maradékát 1596-ban Zalához csatolták. Így Zala megye egész déli, kelet vonala határvidékké vált. Ez a szerep és a török állandó becsapásai tették szükségessé a zalai végvárak megerősítését. Igaz, 1587-ben a hős Zrínyi György jó időre elvette a zsákmányolástól a török kedvét az egyik „szabadcsapat" tökéletes megsemmisítésével. A tizenöt éves háború idején (1600. október 21.) Georg Paradeiser reménytelen helyzetében kénytelen volt feladni Kanizsát, amiért szigorú uralkodója, Rudolf, kivégeztette. A bástyája nélkül maradt megyében Zalavárt és Egerszeget erősítgették. A Zrínyiek büszkesége, Miklós hiába

forgatott merész terveket agyában, 1664-ben a török lerombolta a Mura–Dráva torkolatánál lévő Új-Zrínyivárat, és még ennek az évnek az őszén a költő-katona *elindult* csáktornyai várából arra a vadászatra, amelyről már csak kivérzett nyakkal *hozták* vissza... Kanizsa és ezzel Zala megye csak negyedszázaddal halála után, 1690-ben szabadult fel. Kisebb jelentőségű, történelmi várait az alapos I. Lipót lerombolta.

Így is tűzre kapott a felkelés parazsa. Rákóczi katonái Légrádnál elpáholták a labanc Jellačić Gábor hadait, sőt, vezérüket főbelőtték. 1707-ben Csobánc védői Szász Márton vezetésével hatvanadmagukkal kiállták Kreutz császári tábornok 1500 fős seregének attakját. 1708 után a kurucoktól távol eső Zala nemesei megbékéltek Béccsel.

A hosszú háború után a XVIII–XIX. század a békés építkezésé lehetett. Festetich György Keszthelyen emeli szép Helikonját, de a politikában is, ameddig tudja, védi a magyar érdekeket. A megye nagy alakja a főjegyző később alispán Spissich János, aki már II. József trónraléptekor lemondott, és szervezni kezdte a nemesi ellenzéket. A legádázabb abszolutizmus idején sem adta fel, Napóleon 1809. évi ittlétekor „a zalamegyeiek készebbek kezet fogni a franciákkal, mint az eddigi kormányzás alatt élni". A szép zalai földről származott a XIX. század jogi-politikai bajnoka, Deák Ferenc (itt is buktatták meg a bocskoros nemesek 1843-ban a köztehervisélésért) –, és a szabadságharc feledhetetlen hősei, Csányi László és Noszlopy Gáspár.

Jellačić 1848. szeptember 11-én kelt át a Dráván. A Csáktornya–Kanizsa–Sárd vonalon végigpusztította a megyét, a fél Dunántúlt, mire Pákozdnál sikerült útját állni. Perczel Mór a Muraközben aratta első győzelmeit. Az önvédelmi harcban muraközi horvátok vállvetve harcoltak a magyar honvédekkel. (Gasparić Marek honvédőrnagyot Perlakon végezték ki az osztrákok.)

Deák Ferenc 1854-ben adta el zalai birtokait Széchenyi magára maradt nejének, az örökszép Seilern Crescence-nak, hogy a bevételből kényelmesen megélhessen Pesten, ahol a baráti körökre művelődési-kulturális alapon szervezgetni kezdte a magyar ellenzéket. Hűséges kollégája, '48 egyetlen túlélő zalai hőse, Királyi Pál. 1855-ben (majd 1885-ben) a megyében pusztít a kolera: majdnem húszezren megbetegednek, és 8746-an (a lakosság 5 %-a) elhalálozik.

A dualizmus korába lépő Zala megye közigazgatási központja a kissé elmaradott Egerszeg (*1850*: 3876 lakos; *1869*: 5850; *1891*: 7811; *1910*: 10 844). Kereskedelmi, ipari szempontból és a város csinosítása terén Kanizsa magyar *mértföld*ekkel jár előtte (*1891*: 20 619; *1910*: 26 524). Ehhez az is hozzájárult, hogy a megye első vasútvonala, a Déli Vasút adriai vonala (1860–61) Kanizsán át vezetett Budára, és a második ([Sopron–] Szombathely–Nagykanizsa) 1865. szeptemberi kiépülésével a dél-zalai város a magyar közlekedési csomópontok mintájául szolgált. A vasút felgyorsította a város távolsági kereskedelmét (1868-tól Barcs felé a Dráván is), meghonosította a vasúti közlekedést nagy mértékben igénylő textil- és bútoripart, valamint a jónevű sörgyárat. Egerszeg lemaradása a vasút számlájára *is* írható. A rossz terepviszonyok miatt a szombathelyi vasút keletre elkerülte a várost, amelynek csatlakozó vonala Zalaszentiványról – az Ukk–Csáktornya HÉV részeként csak 1890-ben épült meg. A HÉV-ek korszakában (1880–1914) tovább gyarapodott Zala vasúthálózata, 1914-ben 486 km-ével az ország legfejlet-

tebb vasúti hálózattal bíró területei közé tartozott.

A megye – az ismétlődő járványok ellenére is – szépen fejlődő népességének (*1870*: 333 237 fő; *1891*: 404 699; *1910*: 466 333 – 78 fő/km^2-ével a legsűrűbben lakott területek közé tartozott) hagyományosan mintegy 3/4-e volt magyar nemzetiségű. Figyelemre méltó viszont, hogy a lakosság iskoláztatottsága, különösen a nemzetiségi területeken csak nagyon lassan fejlődött.

A XX. században a megye mai területe többszöri változtatás nyomán alakult ki. Az első világháború négyéves vérzivatarát lezáró, a versailles-i Trianon-palotában 1920. június 4-én aláírt békeszerződés Zala megyét is érintette. A Csáktornyai, Perlaki járás egésze, az Alsólendvai járás 48 községe és a Letenyei ill. Nagykanizsai járás egy-egy községe túlnyomórészt horvát- és szlovénajkú lakosságával új déli szomszédunkhoz, az SzHSz Királysághoz került (1118 km^2, 130 509 lakos 154 községben). A megye területe 4871 km^2-re, lakossága 346 965 főre (71 fő/km^2) csökkent.

A Jugoszlávia első felbomlása utáni osztozkodásban, az 1941. április 11-én kezdődött magyar katonai akció révén, – többek között – az első háború után elvesztett zalai területeket is sikerült visszacsatolni az országhoz. (Közismert tény, hogy – mivel a második világháborúból is a vesztesek oldalán vergődtünk ki –, minden 1938 utáni területgyarapodást elveszítettünk.)

1946-ban először a Balaton-felvidéken végignyúló Balatonfüredi járást csatolták Veszprém megyéhez; ezt 1950-ben még a Keszthelyi, Sümegi és Tapolcai járás követte. Az ily módon megtépázott megye területén (3285 km^2) 1973-ban már csak 261 200 (79 fő/km^2) személy lakott. Az „átkos" érában egyre erősödött az elvándorlás Zalából a fővárosba és a kedvezőbb megélhetési lehetőséget nyújtó vidéki városokba. A népesség – és ezen belül különösen a falusi népesség – már 1960 óta csökkenő tendenciát mutat. Sűrű falurendszeréből mára számos kisközség és majorság elnéptelendett. A megye nyugati fekvése, kedvezőtlen ipari adottságai (a két világháború között feltárt olajmezők kimerülőben) – talán a két nagyvárost leszámítva – nem késztették a szocialista tervgazdálkodókat nagyobb mérvű beruházásokra Zalában. A romló viszonyokat csak „hangulatjelentésekből" ismerő, magát urbánusnak tartó félművelt álértelmiség Somogy után Zala megyét is a *sötét* degradáló jelzővel illette.

1979. január 1-jén a Minisztertanács elrendelte a Keszthely város és a Keszthelyi járás visszacsatolását Zala megyéhez (kb. 500 km^2 és 44 000 lakos). A döntés nyilvánvalóan azért született, hogy az egyre növekvő balatoni üdülő-, (keszthelyi idegen- és hévízi fürdő-) -forgalom bevételeiből még egy megye részesedhessék. 1980-ban Zala 3784 km^2 területén 313 000 lakos (82 fő/km^2) élt.

Nagy Tamás

Forró Lajos

„Rekoh sebi moj bože koliko demagogije...*

Stjepan Radić (a magyar történetírás előszeretettel magyarosította nevét Radics Istvánra) a horvát történelem ellentmondásos figurája, akit függetlenségi törekvései miatt be is börtönöztek.

A politikai pályafutása kezdetén még a délszláv egység eszméit hirdette, de 1918 őszén már számára is világossá vált, mit hozhat számára a Belgrád központú állam. Síkra szállt a horvát köztársaság megteremtéséért, sőt a pártja nevébe is bevette a köztársasági jelzőt. Üldöztetése és letartóztatása ellenére népszerűsége hatalmasra nőtt a szabadságra és önálló állam megalakítására vágyó horvátok körében. A cél érdekében időnként kompromisszumra hajló Radićot 1928-ban egy szerb radikális képviselő a parlamentben meggyilkolta (a részleteket lásd alább).

A létrejött új államalakulatot az SzHSz Királyság 12,6 milliónyi népességét 81,3 %-ban a délszláv nemzetek tagjai alkották. A szerbek 4,5, a horvátok 2,9, a szlovének 1,2 millióan voltak. A szerb nép régi álma vált valóra azzal, hogy az új államban sikerült a szerbség 98,5 %-át egyesíteni. Az egyesítés egyetlen szépséghibája azonban az lett, hogy a szerb irányítású államban a nem szerbek aránya 4,5 %-ról 62,2 %-ra nőtt.

Az új állam a nevében szereplő három nemzet mellett nem ismerte el egyetlen más nemzet létezését sem. Tudomást sem vett többi szláv (crnagorai, szlovák stb.), és a nem szláv népek (macedón, albán, német, román, magyar, stb.) létezéséről sem.

Az elszerbesítő politika gyakorlatilag az első perctől elkezdődött. Az idegen etnikai területek megbontásának érdekében – az 1919 februárjában megtartott földreform keretében – tízezer számra kaptak földet szerb telepesek az új államhatároktól többnyire 40 km-es övezetbe. Ebben az időben telepítették legnagyobb tömegben a szerbeket a politikailag leglabilisabbnak tekintett Koszovóba, Macedóniába, Baranyába, Bácskába, Bánátba. Ezeken a területeken úgynevezett telepesfalvakat létesítettek, amelyek az etnikai

* *Mondom magamnak Istenem mennyi ámítás.* (AZRA: Kad fazani lete...)

térszerkezetet nem tudták átformálni, csupán lokális, főként városokra vonatkozó szerb etnikai sikereket eredményeztek.

A földreform során legnagyobb részt a szerb nemzethez tartozó parasztok kaptak földet. A többi nemzet képviselőjét kisemmizték a földosztás során.

A király 1919. január 7-i rendeletével megszüntette a nemzeti kormányokat és egy egységes központi parlamentet hozott létre. A királyságot Szerbia, Crna Gora, Vajdaság, Macedónia, Bosznia–Hercegovina, Dalmácia, Horvátország és Szlovénia tartományokra osztotta.

Az 1918 decemberétől 1923 januárjáig tartó pénzreform során az új állam egységes pénznemeként a szerb dinárt vezették be. A reform hibája, hogy a korábbi Osztrák–Magyar Monarchiához tartozó területeken a régi pénzt úgy váltották be a szerb dinárra, hogy négy osztrák koronáért adtak egy dinárt, holott a dinár vásárlóértéke a koronáénál is kisebb volt. Súlyos csapás volt és a fejlettebb Szlovénia és Horvátország egyes részeire.

Az SzHSz Királyság külpolitikai helyzete kiéleződött. 1919 szeptemberében egy olasz különítmény *Gabriele d' Annunzio* vezetésével elfoglalta Rijekát. A katonai összeütközés elkerülhetetlennek látszott. A konfliktust ideiglenesen az 1920-as rappallói egyezmény oldotta meg, azzal, hogy Rijekát „szabad várossá" nyilvánították. A másik sarkalatos pont Karintia hovatartozásának kérdése volt. Ezt az 1920 október 10-én megtartott népszavazás oldotta meg, amelyen a lakosság többsége az Ausztriához csatlakozásra adta szavazatát.

A gazdasági élet rohamos romlása miatt a kormány az inflációs politika útjára lépett. (Később a második Jugoszláviában is előszeretettel alkalmazták a „pénzrontást", egészen a közelmúltig, az ország széthullásáig.)

Annak érdekében, hogy az új államiságot parlamentáris úton is megerősítsék *Sándor* régens összehívta a királyság Ideiglenes Nemzetgyűlését, amely elfogadta a választási törvényt. A választásokat 1920. november 28-án tartották meg, amelyen 16 párt kapott mandátumot.

A nagyobb pártok közül a (szerb) Demokrata Párt 92, a (szerb) Radikális Párt 91, a Kommunista Párt 58, a Horvát Köztársasági Parasztpárt 50, a (szerb) Földművelők Szövetsége 39, az Egyesült Katolikusok – más néven a Jugoszláv Klub (Szlovén Néppárt, Horvát Néppárt és a Bunyevác-sokác Párt) 27 képviselői mandátumhoz jutott.
A kormány élére a radikális párti Nikola Pašić került.

Az új kormány hozzálátott az alkotmány kidolgozásához. Hiába bojkottálta az ellenzék az üléseket, az alkotmányt 1921. június 28-án Szent Vid napján szentesítették (a Rigómezőn 1389-ben a törökökkel vívott csata évfordulóján). A vidovdáni alkotmány teljesen a szerb és a centralista szellem alkotása volt, amely egy király, egy állam, egy törvényhozás elvén épült. Megszüntette a horvát szábort, a szlovének tartománygyűléseket, az újvidéki nemzeti tanácsot. Az országot alkotmányos örökletes parlamentáris monarchiává alakította. Nem törődött a különböző szláv törzsek történeti tradícióival. Tételesen biztosította a szerb felsőbbséget és egy szóval sem emlékezett meg a nemzetiségi kisebbségekről.

A szentesítés napján (június 28.) a parlamentből távozó Sándor régens ellen merényletet kíséreltek meg. *Stajić Spasoje*

cipészsegéd egy épülő ház állványzatáról bombát dobott a kíséretre. Sándor megmenekült, de a kíséret többi tagja halálosan megsebesült.

Stajić az orosz hadifoglyokból mint a moszkvai agitátor iskola növendéke tért haza. Nagyszerű alkalom volt ez a kommunisták elleni leszámolásra. Meg is született Obznana, az állam védelméről szóló törvény, amelynek alapján megszüntették a kommunista pártot és megsemmisítették az 58 kommunista mandátumot is.

Külpolitikai téren az SzHSz Királyság Franciaország felé orientálódott. (A kisantant megalakulásában igen aktív szerep jutott a franciáknak.)

Az 1923-as választásokon a Horvát Köztársasági Parasztpárt felhagyott a parlament bojkottjával és az ellenzékkel együttműködve megbuktatta a Pašić-kormányt, akit a kettészakadt Demokrata Párt egyik felét képviselő ***Ljubomir Davidović*** váltott fel. (Davidović létrehozta a Független Demokrata Pártot, míg a Demokrata Párt másik szárnya ***Pribičević*** vezetésével ellenzékbe vonult.) Ez az időszak azonban nem tartott sokáig. 1924 novemberében a miniszterelnök ismét Pašić lett. Az 1925-ben megtartott parlamenti választásokon (minden terror ellenére) a radikálisok a szavazatok 34 %-át tudták megszerezni. Koalíciós kormány alakult, melyben a Horvát Köztársasági Parasztpárt is részt vett, azonban nevéből elhagyta a köztársasági jelzőt. 1925 júliusában megalakuló új Pašić-kormányban Stjepan Radić közoktatásügyi miniszter lett. Pašićot később ***Uzunović Nikola*** váltotta fel.

A Horvát Parasztpárt 1927-ben kilépett a koalícióból, ahol helyét a Szlovén Néppárt vette át. A közös ellenzéki sors összehozta és kibékítette egymással Stjepan Radižot és Pribičevićet. A két párt Parasztdemokrata Koalíció néven működött együtt a politikai életben, bár a pártkeretek változatlanul megmaradtak.

A kormánykoalíció és az ellenzék közötti viták ismét a Netturo-egyezmény ratifikálása körül éleződtek ki. (Az 1925. július 20-án megkötött Netturo-egyezmény az olasz területfoglalások mellett újabb engedményeket tett az olaszoknak.)

A Horvát Parasztpárt nem volt hajlandó elfogadni az egyezmény ratifikálását, és egyenesen azzal vádolta a kormányt, hogy pénzt kapott a szerződés elfogadásáért. Stjepan Radić pedig marhacsordásnak titulálta a radikális klub képviselőit. ***Perić Ninkót***, a parlament elnökét pedig tehénpásztornak.

A „birkózásig" fajuló vitában Puniša Račić ezt kiáltotta: „Nem tűrjük tovább a disznóságait, meg kell venni Radićot." Ezenkívül Račić indítványt nyújtott be, amelyben követelte, hogy Stjepan Radićot vessék orvosi vizsgálat alá, hogy megállapítást nyerjen normális-e vagy nem. Amennyiben nem őrült, a parlament a legnagyobb szigorral büntesse meg.

Másnap Radić élénken tiltakozott Račić vádjai ellen, és közben a szinten horvát parasztpárti ***Ivan Pernar*** a bégek kifosztásával vádolta meg Račićot.

A montenegrói származású Račić ekkor előrántotta revolverét és közvetlen közelről rálőtt Ivan Pernarra, aki összeesett. Ezután Basariček képviselőre tüzelt. Račić ekkor teljesen nyugodtan Stjepan Radić felé fordult és lőtt. A golyó a Horvát Parasztpárt vezérét a hasán találta el. ***Pavle***

Radić testvére segítségére sietett, de őt is találat érte.

Puniša Račić ekkor egészen egykedvűen lelépett a szónoki emelvényről, és az általános zűrzavarban elhagyta az üléstermet. Pavle Radić és Basariček gyakorlatilag azonnal meghalt.

Ivan Pernart és Stjepan Radićot szanatóriumba szállították, ahol a király azonnal meglátogatta őket. Ekkor az örök ellenzéki Radić azt suttogta Sándor felé: „Éljen a király!"

A Parasztpárt vezére hamarosan belehalt sérüléseibe...

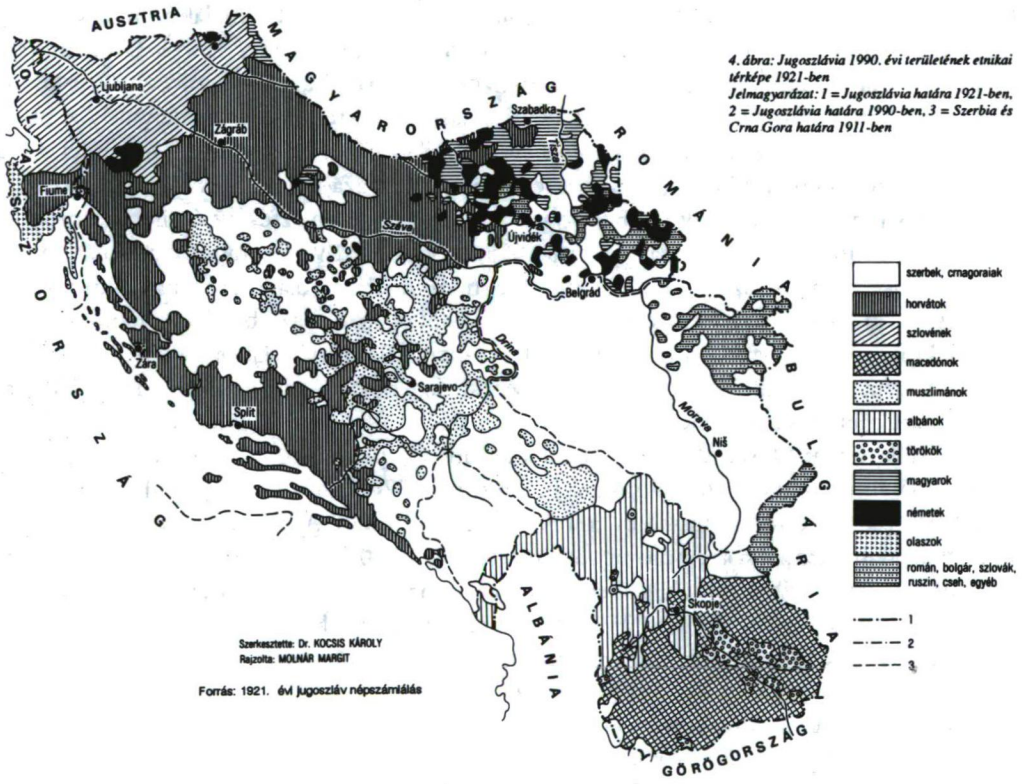

4. ábra: Jugoszlávia 1990. évi területének etnikai térképe 1921-ben
Jelmagyarázat: 1 = Jugoszlávia határa 1921-ben, 2 = Jugoszlávia határa 1990-ben, 3 = Szerbia és Crna Gora határa 1911-ben

Siket Zoltán

Parthiscum

A kiszombori körtemplom

Kiszombor Szegedtől 25 km-re keletre, a Maros bal partján található. Évszázadok óta fontos folyami átkelőhely, ugyanis az Erdélybe vezető hadiút mellett helyezkedik el. Az út a kereskedelemben is fontos szerepet töltött be: sót, aranyat, épületfát szállítottak a Maroson Szegedig, amely országos elosztó központként működött. Nem véletlen, hogy Ajtony az ezredfordulón ezen a környéken hozta létre központját, Marosvárt, a későbbi Csanádvárt. Innen van félnapi járóföldre Kiszombor, középkori nevén Zombor.

A falu és a templom története

Zombor ősidők óta lakott hely, ezt támasztja alá az a 426 őskori sir, 28 zsugorított fekvésű csontvázzal, melyet Móra Ferenc talált itt 1928-ban. A falu lakói az átkelőhely biztosítása, őrzése mellett halászattal, földműveléssel foglalkoztak. Első írásos említése 1247-ből származik, Zombort a Csanád nemzetség birtokolta, előtte valószínűleg királyi birtok lehetett, említett stratégiai fontossága miatt. A körtemplom – amely a középkori Csanád vármegye egyetlen, gyakorlatilag eredeti állapotában fennmaradt műemléke – a XI. század közepén épülhetett, de elképzelhető a XII. századi datálás is. Annyi bizonyos, a tatárjárás után új, koragótikus, hatosztatú kupoladobot helyeztek az épületre, amely az egresi cisztercita műhely hatását mutatja. Zsigmond mezővárosi rangot adományozott Zombornak, a lakók száma ennek ellenére nem nőtt: a kisméretű templomot nem bővítették ki. Az 1596-ben elkezdődő törökdúlás következtében a település lakói elmenekültek, elhagyták otthonaikat, 1609-ben Báthori Gábor puszta faluként adományozta a települést a hadházi hajdúknak. A török kiűzése után a terület katonai határőrvidék lett, s ez újratelepítésnek nem kedvezett, a behívott német telepesek földjeit elárverezték, a falu Oexel Mátyás birtokába került. Ő épített a körtemplomhoz kápolnát, melyet hatalmas barokk templommá bővítettek 1776-ban. A templomhoz plébánia tartozott, iskolamesteri lakással és kéttantermes iskolával. A falufejlesztő földbirtokos 1803-ban halt meg, a körtemplomban temették el. 1910-ben a barokk templom helyére nagyméretű hajórészt építettek, a szentélyként használt körtemplomot leválasztották róla.

A körtemplom restaurálása 1939-ben kezdődött el, ekkor kerültek elő a bevakolt ablakok, a török korban lemeszelt freskók. A műemléki és régészeti kutatás 1975-ben folytatódott, a teljes rekonstrukció 1981-83 között valósulhatott meg. Azóta viszonylagos ismertséget szerzett a templom és a település, de a környék szegényes turisztikai lehetőségei miatt csak kevesen keresik fel.

A körtemplom mai arca

Az építmény kívülről kör, belülről hatkaréjos alaprajzú, a külső fal fehérre meszelt. A nyugati oldal karéja előtt a középkorban kapuépítmény állt, a kapu emeleti részéből a karzatra juthattunk, innen egy falba épített lépcső vezetett a boltozat feletti térbe, ahol a

lőrések voltak. Ez az oldal a bejárat most is. A körtemplom közepén újkori oltár állt, a keleti karéjban ikerablak töri meg az egyforma karéjok monotomiáját. Ennek két oldala között életfát jelképező, kidomborodó díszítés fut végig, ez ma is látható.

A templom legértékesebb részének mindenképpen a középkori falképek tekinthetők. Ezek a padlótól két méterre kezdődnek és végigfutnak az öt karéjon (a hatodik a bejárat). Balról az első Veronika kendője, a második kép Mária Salomás gyermekével, a harmadik antiochiai Szent Margit a kezében tartott sárkánnyal, a megfékezett ördög jelképével. A negyedik kép a trónon ülő Szent Anna, egyik térdén a kis Máriával, a másikon a gyermek Jézussal. Az ötödik a legrejtélyesebb: egy karosszékben ülő férfi szent bal kezében íróvesszőt tart, jobbjával fölfelé mutat. A freskók valószínűleg Telegdi Tamás püspök megrendelésére, a XIV. század közepén készültek, s cseh mintákat követnek. A boltozatot barokk freskók díszítik.

A Kiszombor–Karcsa–Gerény csoport

A középkori Magyarország területén a román korban nagy számban épültek centrális egyházak: kerek plébániatemplomok, karnerek (halotti kápolnák), karéjos templomok. Ezek közül három nagyon eltér a többitől: Kiszombor, Karcsa (a Bodrogközben), és Gerény (a Kárpátalján, Ungvár mellett). Közép-Európában hasonló nem található, határozottan egységes csoport képét mutatják.

Mindhárom rotunda kívülről kerek alaprajzú. Belső, hatszögletes középterükhöz hat boltozott, félköríves fülke csatlakozik, melyek közül a keleti nagyobb a többinél. A középtér eredetileg hatszögletes, tamburos kupolában folytatódott, a kupoladobot ablaknyílások törhették át, melyek a templom megvilágítására is szolgáltak. A templomok méretben is hasonlítanak egymáshoz, a kiszombori 9,5 méter, a karcsai 8 m, a gerényi 8,5 m átmérőjű. A fülkék mélysége 1-1,5 m között változik, szélességük 2-2,5 m. Építőanyaguk is ugyanaz, mindegyik téglából épült.

Eredetük vizsgálatánál mindenképpen felfedezhető keleti, bizánci hatás. Kiszombothoz közel, Marosváron görög szerzetesek éltek, a terület Bizánc szellemi hatósugarában helyezkedett el. Karcsát a XII. század közepétől johanniták birtokolták, ők pedig sokféle keleti hatást, így építészeti formákat is hozhattak magukkal. Gerény esetében hasonló keleti párhuzamot nem találunk, de az említett egyezőségek miatt ebbe a csoportba kell sorolnunk.

Ennek a templomtípusnak az eredete a későrómai építészetben talán keleti hatásra kialakult karéjos, fülkekoszorús épületekre vezethető vissza. A III–IV. században ezek a centrális alkotások, főleg mauzóleumok, mártíriumok, az egész Római Birodalom területén ismertek és elterjedtek voltak. Típusuk tovább élt az ókeresztény és bizánci építészetben. Bizáncból pedig örmény területekre is eljutott az új divat: a római mauzóleumtípus feleleventését jelentették a korai kaukázusi centrális templomok. Ezek a kaukázusi emlékek formájukban, méreteikben, szerkezetükben egészen közel állnak a magyarországiakhoz. Ezt a hasonlóságot leghatározottabban Csemegi József vetette fel. Ő a magyar emlékek legsajátosabbjának a köpenyfalakba mélyített hat fülkét tekinti. A hatszögletes szerkesztési mód szerinte, térszimbólum, mivel a hexagont a sötét, démoni erők távoltartására, rontó hatalmuk megtörésére használták. A hatszögnek ez a bűvös és

jelképes értelme ismert lehetett Arménia (Örményország) és Grúzia területén is, s amint azt a hatfülkés fülkék mutatják, Magyarországon is hasonló szerepet tölthetett be ez a szimbólum. Véleménye szerint a két egymástól távol eső terület között a kapcsolatot a keletről jött magyarság létesíthette.

Julianus barát a XIII. század közepén tett útja során átkelt a Fekete-tengeren és a Kaukázus északnyugati lábánál kötött ki. Úgy gondolta itt kell keresni a magyarokat, akiket a források ***sabartoi apshaloi***, vagyis szavárd magyaroknak vagy szabíroknak neveznek. Ők a vándorló magyarság délre, a Kaukázus vidékére szakadt ága és sokáig tarthatták a kapcsolatot a Kárpát-medencében letelepedőkkel, ezt igazolhatja a nagyszentmiklósi aranylelet, amely követajándék lehetett. A centrális körtemplomok hasonlósága egy újabb bizonyíték lehet a két területen élők rokonságára.

Irodalom

- *Aradi Nóra*: A művészet története a középkori Magyarországon. Bp., 1983.
- *Dávid Katalin* : Az Árpád-kori Csanád vármegye művészeti topográfiája. Bp., 1974.
- *Gervers-Molnár Vera* : A középkori Magyarország rotundái. Bp., 1972.
- Kiszombor körtemplom. Tájak, korok, múzeumok kiskönyvtára 296. Bp., 1987.

Messzelátó

Kiss Gábor

Fejezetek Írország XIX. századi történelméből

Írország történelmének egyik legmeghatározóbb tényezője Anglia s a vele való viszony. Az ország egész közép- és újkori történelme nem más, mint az angol hódítás elleni és az ország függetlenségéért vívott harc története. Sajátos földrajzi helyzete s a nagyhatalmi érdekviszonyokban elfoglalt perifériikus helyzete miatt az ír nemzet hathatós külföldi támogatás nélkül, egyedül vívta a harcot. Az ír szigetek hagyományosan angol érdekszférának számítottak. Hosszú harcok után az Oliver Cromwell vezette angol seregek 1649–1652 közötti hadjáratának eredményeképp a sziget Anglia birtokába került, amely vallási, politikai és gazdasági okok miatt egy sor diszkriminatív intézkedést hozott az írek ellen. Az országot gyarmatként kezelték, az ír érdekek, a katolikus vallás, az ír kultúra, a népnyelv és folklór az angol hódítás és uralom kiterjesztésével együtt fokozatosan háttérbe szorultak. A XVIII. század vége felé, 1778-tól megkezdődött egyfajta enyhülés – főleg egyházpolitikai vonalon –, de ez nem nem érte el az írek által kívánt mértéket. Ekkor a harcot az ír bitokosok vezették, akik – John Mitchell, az 1848-as mozgalom egyik vezéralakja szerint – elsősorban saját érdekeik vezettek. Az elégedetlenség 1798-ban felkelésbe torkollott, melyet egy republikánus társaság, az Egyesült Írek szerveztek, lord E. Fitzgerald vezetésével. A felkelés bukása után a britek megkísérelték rendezni a helyzetet. A William Pitt vezette kormány a megoldást a katolikusok egyenjogúsításban látta,ezt nem sikerült elérni ezért a miniszterelnök 1801-ben lemondott. 1800-ban a parlament a felkelés ürügyén elfogadta az egyesülési törvényt, az Act of Union-t. A törvény szerint 1801 január 1-től a két ország egyesül s az új államalakulat neve : Nagy Britannia és Írország Egyesült Királyság. Az ország uralkodója az angol király. A londoni parlamentben hozott törvények feltétel nélkül, az írek véleményétől akár teljesen függetlenül érvényesek Írországban.

Az egyesülés után ugyanúgy folytatódtak a hátrányos intézkedések. Ezek hátrányosan érintették az gazdaságot is, mivel az országot Anglia élelmiszer szállítójáva degradálta s nem fejlődtek az angol tőkének konkurrenciát jelentő ágazatok. A kultúrában is maradtak diszkriminatív szabályok: három angol egyetem (Oxford, Cambridge, Durham) csak anglikán vallású hallgatókat fogadott. Először a londoni egyetem – „a Gower utcai istentelen intézmény" – nyitotta meg kapuit a nem anglikán vallásúak előtt. Az egyetemi oktatás vallási szempontból teljesen nyílttá csak 1871-ben válik, mikor Cambridge és Oxford egyetemét törvényileg kötelezik a nem anglikánok befogadására. A katolikus vallásúak egyenjogúsítását tűzte zászlajára az 1811-ban alakult Ír Katolikus Szövetség. A szervezet 1823-as tömegmozgalommá válása erőt adott az emancipációért vívott küzdelemnekl. Ezt Daniel O'Connel vezette s ő volt az, aki a mozgalom segítségével eléri a katolikusok egyenjogúsítását. Az 1829-ben elfogadott Test of Act értelmében a katolikusok szavazati jogot kapnak, lehetővé válik számiukra a hivatal viselés s a parlamenti munkában való részvétel. Ez a törvény azonban az ulsteri presbiteriánusok körében érezhető aggodalmat és ellenszenvet váltott ki. A törvény nagy jelentőségű volt, mivel ír földön a katolicizmus – Ulster területét kivéve – megőrizte egyeduralmát s ezzel a törvénnyel

jelentős erőket sikerült a ír politika mögé felsorakoztatni. Emellett a vallás köntöse alatt – mint ahogy az előbbiekben láttuk – sikerült a nemzeti erők jelentős csoportjait egy cél érdekében egyesíteni. A későbbi függetlenségi küzdelmeknek is gyakori jellemzője, hogy felszínen vallási ellentétnek tűnik, de valójában politikai ellentét. A protestánsok attól tartottak, hogy a katolikus többség legyőzheti őket. Aggodalmuk nem is volt teljesen alaptalan, mivel az 1830-as években az anglikán egyház hatalma fokozatosan csökkent. Az egyházadó, a dézsma miatt robbantak ki véres jelenetekbe torkolló megmozdulások a 30-as években. Az anglikán egyháznak – államegyház volta miatt – kellet beszolgáltatni az egyházi tizedet. Az írek azonban zömmel katolikusok voltak s így nem vették igénybe az anglikán egyház szolgáltatásait. Nem voltak hajlandók befizetni a dézsmát, amit az anglikán klérus természetesen nem vett jó néven. Adminisztratív s ha szükséges látszott, fegyveres erőt vett igénybe a tized behajtásához. Erőszakos jelenetektől sem mentes agrárháború bontakozott ki s az események mészárlásba torkollotak, míg 1837-ben a tory kormányzat törvényileg szabályozta a dézsma szedését. A protestánsok aggodalma mellet bonyolította a helyzett, hogy Ulster volt Írország iparilag egyik legfejletebb régiója s ez- valamint a vallás miatti viszonylagos lojalitása a koronához- fokozta a terület értékét s így a befolyását is az angol kormánynál. 1830-ban útjára indul egy antialkoholista mozgalom, ami főleg a vallásosabb írek körében ér el sikereket. Ez a mozgalom kettős haszonnal járt : erkölcsi fegyvert adott az ír politikusok kezébe, másrészt a lakatot tett a fecsegő részeg szájakra, ezzel is csökkentve az illegálisan dolgozók lebukásának veszélyét. A mozgalommal szemben álltak a világibb nacionalisták, akik szükségesnek tartották a gyenge szeszipar védelmét, amely az elmaradott gazdaság fontos bevételi forrása volt, másrészt szerintük az ír szokások bírálata szégyenfoltot jelentett a nemzeti virtuson.

Az emancipációs törvény nem elégített ki mindenkit. Az új helyzetet kihasználni igazán csak a birtokosok, a tehetősebbek tudták, mivel ők kerültek a parlamentbe, ők töltötték be a hivatalokat. Az újabb megmozdulásokban már nem töltöttek be a korábbiakhoz hasonló jelentős szerepet. A törvénnyel elégedetlenek, a kompromisszumra kevésbé hajlók hozták létre 1832-ben a repeal mozgalmat. A *repeal* (= megszüntetés) fő célja az Angliával 1801-ben létesült unió felmondása s a független ír állam megalakítása. Ekkor az ír közállapotok nagyban hasonlítottak Kelet-Európa viszonyaihoz. 1841-es népszámlálás adatai szerint az ír vidéki lakosság fele a legrosszabb lakásviszonyok között élt: ablaktalan, egyszobás bádogkalyibákban. Ekkor épültek tömegesen az országban az ablaktalan viskók, mivel a házadót az ablakok száma szerint kellet fizetni. A szegénység miatt a bútor gyakran fényűzésszámba ment. 1837-es összeírás szerint a Donegal grófságbeli Tulkhobagh városának 9000 lakosa összesen 10 ággyal, 93 székkel és 243 zsámollyal rendelkezett. Másik végletet az arisztokrácia fényűző palotái képviselték. A városban ugyanilyen kirívóak a különbségek. A lakosság életszínvonalához hasonlóan a gazdaság is fejletlen volt. A sziget ércekben és szénben csak elhanyagolható készletekkel rendelkezik, így még kevésbé adódott lehetőség a fejlett angol iparral szemben valamiféle ipari tevékenységre. A helyzetet súlyosbította, hogy a szigetet gyarmatként kezelték, illetve mezőgazdaságának az angolok által rákényszerített egyoldalúsága. Az agrárágazat fő profilja a burgonya- illetve az Angliát ellátó gabonatermesztés. A burgonyavész és a szabadkereskedelmi törvény előtt a kisparcellás gazdálkodás a legjellemzőbb, mig utána ezek fokozatosan tönkremennek, hogy átadják helyüket a nagy gazdaságoknak. A tendenciára jellemző, hogy 1841-

ben az 1–5 acre nagyságú birtokok száma még 310 436, 1851-re, alig tíz év alatt 88000-re csökkent a számuk. Hogy mi vezetett ide?

Legfontosabb ok a burgonyavész. 1841-től sorozatosan rossz termésű évek követték egymást Európa több részén is, amik az 1845/46-os burgonyavészben érték el a csúcspontot. Ez legsúlyosabb következménnyel a burgonya termesztésre szakosodott ír mezőgazdaságra hatott. A katasztrófálisan rossz termés ellenére az angolok továbbra is követelték a szokásos élelem kontingenst. A termés az ír lakosság ellátására elegendő lett volna, de az angol igények kielégítése miatt hatalmas éhínség sulytotta az országot.

Az 1848-ig tartó éhezésnek mintegy 1 millió halálos áldozatot követelt. Tömeges méretet öltött a kivándorlás. Már 1843-ban alakultak emigrációt segítő szervezetek, pl. a „katolikusok kivánorlását elősegítő társaság" nevű egyesület, amely részvénytársasági formában működött. Részvényesei csak ír katolikusok lehettek. 1/2 font értékű részvényeket bocsátott ki. A kivándorlás elősegítése mellett fontos célja volt a kivándoroltak letelepedésének megkönnyítése. Mindezek hatására Írország lakossága az 1841-iki 8,2 millióról 1911-re 3,2 millióra csökkent. Az addig is nehéz helyzetben lévő lakosság a válság hatására még jobban elszegényedett. A szegénység kezelésére hozta az angol parlament 1843-ban a szegénységi törvényt. A törvény két részre osztja a munkanélküli szegényeket. Egyik részüket azok alkotják akik nem képesek dolgozni- gyerekek, betegek, öregek, őket menedék helyeken helyezik el nyomorúságos körülmények közé. A munkaképeseket dologházba kényszerítik, ahol minimális ellátás mellett nehéz fizikai munkát végeztetnek velük. Ezen intézmények fenntartásának fedezésére vetették ki a szegényadót. A törvénynek nagy ellenzéke akadt. Egyik fő problémát a korrupció okozta, mivel az beszedett összeg nagy részben a hivatali apparátus zsebébe vándorolt. A szegényházak felállítása is számos visszaélésre adott alkalmat. O'Connel javasolta, hogy csak 500 font feletti jövedelem fölött tegyék kötelezővé az adó fizetését. Felhívást tett közzé melyben követelte a telektizedadó teljes eltörlését, a haszonbér pontos megállapítását, védelmet és ösztönzést az ír ipar számára, általános és titkos választójogot és a szegényadó eltörlését. Emiatt perbe fogták s kénytelen volt új indítvány előterjeszteni, mely jobban megfelelt a brit vezetésnek. Közben az agrárválság mind jobban éreztette hatását. A súlyos helyzet láttán megmozdult Anglia és Európa, gyűjtések indultak Írország megsegítésére. Jelentős összegel gyűltek össze. A pénz kiosztását azon ban felhasználták az ír kisgazdaságok tönkretételére : segélyt csak munkáért lehet adni és csak az kaphatott. aki túladott minden 1/4 holdon felüli birtokán. Az 1846-ban hozott szabadkereskedelmi törvény szintén nem a kistermelőknek kedveztek. A gabonaárak csökkentek, de az adó változatalan maradt, így megnőtt a beszolgáltatandó mennyiség s ez, valamint az amúgy is rossz termés tönkretette a bérlőket és a kis parcellán gazdálkodókat. A bérlőket elűzték, a kis birtokokat felvásárolták. Az így kialakuló nagybirtokokkal kezdetét vette az ír mezőgazdaság kapitalizálódása. Az egykori tulajdonosok és bérlőknek csak kis részét tudták továbbra is az agrárszférában foglalkoztatni. Míg más országban a felszabaduló munkaerő a városokba áramlik és az iparban talál megélhetést, addig az ír parasztnak a gyenge nemzeti ipar miatt nincs ilyen lehetősége. A túléléshez a legnagyobb esélyt a kivándorlás kínálta. A hatalmas méreteket öltött kivándorlás, a „krumpli emigráció" miatt az újságok az ír kultúra eltűnéséről cikkeznek. Általánossá válik az angol nyelv használata, csak az elmaradottabb nyugati grófságokban őrzi egyeduralmát az ír nyelv, országszerte az angol lesz a hivatalos

Messzelátó

nyelv. Az ekkor kezdődő lakosságcsökkenésnek csak századunk hatvanas éveiben sikerül gátat vetni. Kialakul az ír mezőgazdaság máig jellemző arculata, az állattenyésztés dominanciája, melynek az ország óceáni éghajlata is kedvez. Rendkívül megnövekedett az ún. agrárbűnözés. A kisemmizett ír parasztok erőszakos cslekményeket hajtottak végre az adószedők, a birtokfelvásárlásokban közvetítő és azokon nyerészkedő ingatlanügynökök és a kis farmok felvásárlói ellen. Ezen mozgalmak összefonódtak a nacionalizmussal.

1848-ban a „smaragdszigetet" sem kerülte el az egész Európán végig söprő forradalmi hullám. A szervezkedés központja és vezetője az Ír Konföderáció nevű mozgalom, melynek élén Michael Doheny- a Fénian Testvériség mozgalom alapítója- valamint John Mitchell és William Smith O'Brian állott. Ez a szervezet az Ifjú Írország mozgalom és különféle szervezett polgári csoportok együttműködéséből jött létre. O'Brian a Konföderáció 1848 februári gyűlése elé terjesztette határozattervezetét, melyet a nyilvánosság elé szánt s amit a gyűlés el is fogadott. Eszerint tiltakoznak azon brit vádak ellen, melyek szerint a mozgalom a társadalom szétzüllesztésére törekszik.

Kinyilvánították céljukat, hogy az osztályok összefogásával és a közvéleménynek az alkotmányos műveletekre gyakorolt nyomásával elérjenek egy ír parlamentet. Elvetnek minden, aaz országot polgárháborúba sodró törekvést és nem támogatnak semmiféle szembeszegülést az adók és a járadékok fizetésével. Tiltkozásukat fejezik ki az írek lefegyverzése ellen, mivel szerintük minden szabad embernek joga van fegyvert hordani. A programon látszik hogy a nyilvánosság számára, készült, mivel egy szót sem tartalmaz az ország függetlenségéről . Ennek ellenére a rendőrség felfigyelt O'Brianre s szemmel tartotta a vezetőket. A helyzet fokozatosan radikalizálódott.

Az United Irishman április 24-iki számában John Mitchell már arról ír, hogy „Írországot az írek számára", vallási különbség nélkül. Elveti az ír földbirtokos osztállyal való szövetséget, mivel szerinte azok csak saját érdeküket nézik.

A fokozódó hatósági tevékenység ellenére a radikalizálódás nem állt meg. Ekkor még Európában is sikeresek a forradalmak, leverésük hónapok múlva következik be. Mitchell május 13-án írt cikkében nyíltan ki is mondja a végső célt: „a mi világunknak valamennyi számottevő része, tényezője és eleme ... egy és ugyanazon fényes cél fele törnek... az egy és oszthatatlan Ír Köztársaság felé." Felhívja továbbá a lakosságot, ha ez a nap elkövetkezik, mindenki legyen fegyverben, mivel az ország gazdag, képes eltartani magát, de harcolni kell minden ír terméyért.

Júliusban a francia felkelésre élesen reagáltak. A felkelést kommentáló írásban először elhatárolják magukat a kommunistáktól, majd elítéli a felkelés okozójának tartott francia szociális rendszert, ezen keresztül azonban az ír rendszer bírálatát fogalmazza meg. A szerző – T. D. Reilly – a cikk végén vonja le a számára legfőbb tanúságot a barikádharc sikeréről: a katonailag tapasztalatlan párizsi felkelők a túlerőben lévő képzett kormánycsapatokkal vívott 15 órás harcban 15 000 katonát öltek meg. Gondolatmenetének pedig a következő mondattal zárja: „ez a felkelők által harcképtelenné tett 15 000 ember pontosan kétszerese a dublini brit helyőrségnek – ez olyan tény, amit érdemes időnként emlékezetünkben felmérni". A hatóságok folyamatosan figyelemmel kísérték az eseményeket s nem csak a követelésekről, hanem a készülődő felkelésről is tudomást szereztek. Mielőtt beindultak volna az események, a vezetőket

letartóztatták és száműzetésre ítélték. Az összetartó erő nélkül maradt Konföderáció fokozatosan széthullot s az általa megindított felkelést az angolok könnyűszerrel leverték. Szabadulása után Doheny 1861-ben egy európai körutat tesz, melynek során eljut Magyarországra is. Itt tanulmányozza a magyar harcmodort, részt vesz az országgyűlés ülésein. Itt arra az elhatározra jut, hogy Írország számára is a helyes út egy nemzeti parlament kiharcolása. Nézeteit azonban csak emlékirataiban írja le, így nem terjednek el szélesebb körben.

A liberális polgárság által alapított Bérlői Jogok Ligája a 48-as követelésekhez képest mérsékeltebb programmal lépett elő. Az angol parlament által kívánta megvalósítani a földkérdés biztonságát, vagyis hogy a birtokos ne kergethesse el önkényesen bérlőjét, a bérelt föld szabad eladását, feltéve hogy az új bérlő vállalja a régebbi feltételeket és az igazságos járadék megállapítását, miszerint a járadékot a bérlő közösség állapítja meg. A felkelés során szétvert mozgalmakból és az USA-ban alakult fëniek – Finn MacCool ír szabadságharcos neve után – titkos szervezetéből jött létre 1858-ban az Ír Köztársasági Testvériség. Célja a független ír köztársaság megteremtése fegyveres felkelés útján. A szervezet fontos bázisa az Egyesült Államokban élő hatalmas ír közösség. Az 1861–1865 között folyó amerikai polgárháborúban mintegy 200 000 fëni harcol, akik így megszerzik a szükséges hadi tapasztalatot és fegyvereket. Az egész mozgalmat James Stephens fogja össze, aki visszautazik Írországba, segíteni a szervezkedést. A terv szerint az ő jeladására fog kitörni a felkelés, azonban túl sokat tétovázik, a terv lelepleződik, az angolok lecsapnak, a vezetőket súlyos börtönbüntetésre ítélik, a felkelés katonai parancsnokát, Kelley-t kivégzik. A sikertelen felkelések hatására egyre többen látják be fegyveres harc irreális voltát, növekszik a hajlam a megegyezésre. 1870-ben Isaac Butt előterjesztésével kezdetét veszi a Home Rule mozgalom, mely a börtönben lévő fëniek amnesztiájáért folytatott kampányból nőtte ki magát. Az előterjesztés lényege, hogy Írország kapjon önkormányzatot a brit koronán belül Ennek az elképzelésnek a fő képviselője az Ír Naionalista Párt. A Home Rule-t tette programjává az 1872-ben alakult Ír Önkormányzati Liga, melynek sikerességét jelzi, hogy nem sokkal megalakulása után már 60 képviselőt küldött a parlamentbe. A parlamentben azonban nem érterk el számottevő sikereket, mivel mind a liberális, mind a konzervatív képviselők rendszeresen leszavazták az ír önkormányzatra vonatkozó beterjesztéseket. Változás akkor állt be az ír frakció tevékenységében, mikor a Nacionalista Párt színeiben Charles Parnell, egy protestáns ír birtokos került a Tisztelt Házba. Parnell maximálisan kihasználta a parlamenti politizálás által adott lehetőségeket: obstrukcióval gátolni a parlament munkáját, amíg az le nem mond az Írországra vonatkozó törvényhozási jogáról. Parnell egyre nagyobb befolyásra tett szert a képviselők között, majd saját pártjában is. 1877-re ő válik a Nacionalista Párt legelismertebb, legbefolyásosabb vezetőjévé. Ő tartja kézben szálakat, neki van a legnagyobb befolyása és tekintélye a britekkel folytatott tárgyalások során. 1879-ben felkérik a Michael Davitt által alapított Ír Földliga elnöki tisztére, amit természetesen el is vállal. A Földliga segítségével megakadályozta az bérleti díjak nagy mértékű emelését, s akciókat szeveztek az árverésre kerülő farmok vásárlói ellen. Leghatásosabb módszerükké a teljes kiközösítés, a bojkott vált. A szó az angol Boycott kapitány nevéből ered, aki ellen először alkalmazták ezt a harci formát. Lényege, hogy senki nem vállalt nála munkát, cselédei elhagyták, nem szolgálták ki a boltban, a termést idegenekkel, rendőri védelem mellett tudta csak betakaritani, mivel a birtokosnál munkát vállalókkal szemben is felléptek, akár erőszakkal is.

Parnell és a Földliga ellen a hatóságok vádiratot adtak ki, összeesküvéssel vádolva őket. Az eljárást azonban kénytelenek voltak leállítani. Erre válaszul a kormány szigorított büntető törvényeket hozott, amelyeket az ír képviselőknek négy napig sikerül obstrukciójukkal hátráltatni s csak mentelmi joguk felfüggesztése után tudtak az angolok elfogadtatni. E törvény alapján a Liga vezetőségét és magát Parnellt is bebörtönözték. Erre a parasztok megtagadták a bérleti díjak fizetését, az ország a polgárháború szélére került. Az angol kormány kompromisszumra kényszerül: hajlandó felfüggeszteni a büntető törvénykönyvet, szabadon engedi a bebörtönzötteket, bérlők állami segélyben részesülnek és elengedik nekik a tartozásaikat, ha a Földliga felhagy a bojkottal. Parnell 1881-ben beleegyezett a javaslatba.

A megegyezés ellenére a következő évben újra feszültté vált az ír–angol viszony. Májusban egy szakadár féni csoport emberei Dublinban megyilkolták Írország újonnan kinevezett alkirályát és titkárát. Törvényt hoztak újabb megtorló intézkedések bevezetésére. Az esküdtbíróságok helyett felállították a rendkívüli büntető törvényszékeket, amelyek három évre átvették az ítélkezést. Közben a parlamentben felértékelődött az ír képviselők szereepe. A Gladstone vezette liberális kormány csak az ír honatyák megnyerésével tudta biztosítani kormánya számára a parlamenti többséget. Ennek azonban a Home Rule felkarolása volt az ára. 1886. április 8-án benyújtotta az ír önkormányzat javaslatát. Beszédében megszabta az önkormányzat feltételeit.

1. „A különleges adók kivetése teljhatalommal és egyértelműen Írország törvényhozásának kezébe kell hogy átmenjen." ... *2.* „A vámok és a fogyasztási adók teljes hozadékát Írország javára, adósságtételeinek teljes letudására, ennek megtörténte után mérlegének fizetésére és egy ír kincstárba való folyósításra tartalékolják, hogy az ír törvényhozó testület szabad rendelkezésére maradjon fenn." ... *3.* „Ennek a törvénynek a feltételeit nem másítsák meg, kivéven az ír törvényhozás részéről a koronához intézendő felirat esetén, avagy azt a másik esetet, amikor visszaállítják és működésbe hozzák a teljes gépezetet, amelynek segélyére az ír képviselők itt, míg a főrendek a Lordok Házában ülnek, úgy, hogy teljesen ugyan azon lehetőségeik legyenek alokotmányos jogaik védelmére, mint aminőkkel most rendelkeznek.". Kitért arra is miszerint a vámok és a fogyasztási adók kivetése megmaradna a brit parlament kezében. A bírákat a felelős ír kormány nevezze ki, elmozdításuk csak a törvényhozó testület mindkét házából származó együttes felirat esetén lehetséges. A továbbiakban a brit parlament pedig nem kápviselné az íreket.A javaslat elfogadása nagy előrelépés lett volna mindkét fél részéről, mivel a további függetlenségi küzdelmeknek meg lett volna a tiszta politikai terepe és lehetőséget nyújtott volna a szuverenitás alkotmányos úton való elnyerésére. A szavazáskor azonban a kozervatívok egyértelműen a javaslat ellen szavaztak, míg a liberális tábor egy része a konervatívokkal tartott és a törvényjavaslat elbukott. Pártjának és parlamenti frakciójának megosztottsága miatt Gladstone benyújtotta a lemondását. Ezek után Parnell ellen széleskörű kampány indítottak. Megvádolták az alkirály elleni merényletben való részvétellel. Mivel a vádakat nem tudták hitelt érdemlően igazolni, magánéletébe kötöttek bele. Az állandó támadások kikezdté Parnell egészségét és 1891-ben meghalt. A Nacionalista Párt és az ír nemzet egy nagyjelentőségű vezetőjét veszítette el. Halálával pártja is mindinkább veszített jelentőségéből és a nemzeti mozgalom is jelentősen meggyengült.

Messzelátó

Az 1893-ban alakult Gael Liga a gael-ír nemzeti nyelv és a visszaállításának programját tűzte zászlajára. Sikert azonban az angol hivatalos nyelvvel szemben nem érhettek el. 1898-ban a helyi közigazgatásba bevonják a ír polgárságot, de ennek ellenére folytatódnak az önkormányzati törekvések. 1900-ban a megegyzésre törekvők létrehozzák az Egysült Ír Nemzeti Pártot, amely tulajdonképpen az újjászervezett Home Rule mozgalom. A párt meg is egyzik a britekkel. Léteztek azonban radikálisabb csoportok is. Az Ír Szocialista Munkáspárt J. Conolly vezetésével jelentősen megerősödik, mivel a tagságát alkotó munkások jelentős pozíciókat szereznek a szakszervezetekben. Követeléseiknek sztrájkkal adnak nyomatékot. Gazdasági és jóléti helyzetük javítása mellet az önkormányzat és a teljes függetlenség kivívását tűzték ki végső céljukká. Az önkormányzati törekvések fontos erőcentruma lesz az 1905-ben alapított Sinn Fein-mozgalom.

Felhasznált irodalom

- Emberiség Krónikája. Bp., 1992.
- Európa regionális földrajza. Szerk.: Probáld Ferenc, Bp., 1994.
- C. Desmond Greaves: Az ír válság. Bp., 1973.
- Kabdebó Tamás : A magyar–ír párhuzam és Arthur Griffith magyar történelmi forrásai. Századok 125. évf., 1991/3.–4. 309–331.
- Maron Ferenc: A három évszázados gyűlölet földje. Magyar Nemzet 25./1969. 202. sz.
- Pesti Hírlap 1843. évi évf.
- Martin Roberts: Európa története 1787–1914, Bp., 1992.
- Szőnyi Szilárd: Szent Patrick nyomában – Igen 4. évf., 1992/20, 18–19.
- Charles Townsend: Modernizáció és nacionalizmus. Világtörténet 1984/1. 50–64.
- Új- és legújabbkori egyetemes történelmi szöveggyűjtemény 1/ 2., Bp., 1970.
- Világtörténelmi Enciklopédia. 1. kötet, Bp., 1982.
- Voiht Vilmos: Bealoides. Ethnographia 100./1989. 1–4. 416–417.

Kákonyi Gellért

A „véres húsvét"

Írország, Dublin, 1916. április 24–30.

„... vitt a görög, szive szakadt
A lélek felsírt benne
Lengyelország beleszakadt
A hármas küzdelembe
Az ír tízszer elbukhat
De újfent a britre menne..."
Jhon Francis O'Donell: Mi végre[1]

Az angol–ír ellentét 900 éves történetre tekint vissza. Az 1916-os „Véres húsvét" nyolcvan esztendeje mérgezi a két nép viszonyát. E dolgozat koszorú, az elesettek emlékére.

I. Előzmények

Az első világháború előtt Írország közel került a polgárháborúhoz, a lakosság többsége a sziget részére önkormányzatot követelt. Asquith londoni liberális kormánya az önkormányzatot az egész szigetre ki akarta terjeszteni, ez annyit jelentett volna, hogy bár az ország a Brit Birodalom része marad, s bizonyos gazdasági és katonai ügyekben aláveti magát az angol akaratnak, belső ügyeit a Dublinban székelő önálló ír parlament intézi.[2]

Írországot vallási kettéosztottság jellemzi, és a sziget északi részén lévő Ulster tartomány protestánsai inkább választották volna a fegyveres harcot, mintsem az egyesülést Írország túlnyomórészt katolikus másik felével, és a katolikus többségű dublini parlament fennhatóságát.

A világháború kitörésével az önkormányzat kérdését félretették, és minden ír lelkesen támogatta Belgium ügyét, és protestánsok-katolikusok egyaránt jelentkeztek a brit hadseregbe. Az Ulsteri Önkénteseket, akik előzőleg német támogatással felkelésre készültek, hivatalos egységekként átvették, szemben a katolikus Ír Önkéntesekkel, akik a törvényes jogaikat követelték, velük az angol hatóságok nem törődtek. Az ulsteri „vörös kéz" hivatalos katonai jelvény lett, az „ír hárfát" nem ismerték el. Az Ír Önkéntesek közül 10 000-en (a 140 000-ből) elszakadtak és most már ők készültek felkelésre.[3]

Diplomáciai vonalakon megindult az előkészítés. Pénzre volt szükségük, ezért ***Eamon De Valera*** (1882–1975, amerikai állampolgárságú ír, később haláláig az Ír Köztársaság elnöke[4]) és ***James Connolly*** (1868–1916, ír származású, de fiatalságát Skóciában tölti, majd Angliában magáévá teszi a szocialista eszméket, 1896–1903 között az Ír Szocialista Párt vezetője, amerikai emigrációjából visszatérve az 1913-as sztrájkharcot vezeti Dublinban, egyébként történetíró és ideológusa az ír munkásmozgalomnak[5]) – az Egyesült Államokba utazott. Útjuk eredményes, 5 millió dollárt gyűjt Írország részére.

Még egy nevet említenünk kell: ***Sir Roger Casement***. 1864-ben Kingstownban, Dublin megyében született. Portugál Kelet-Afrikában (Mozambik, 1898–1900), majd Angolában, Kongó Szabadállamban (1901–1904) és Brazíliában (1906–1911) volt brit konzul[6]. Bár ulsteri protestáns család sarja, rokonszenvezik a római katolikus ír nacionalistákkal. 1913 végén segítette az Ír Nemzeti Önkéntesek (Irish Volunteers)[7] megalakulását. 1914 júliusában New Yorkba utazik, hogy támogatást szerezzen, a britellenes erőknek. Útját 1914 novemberében Berlinben folytatta.[8] A németek eleinte kedvezően fogadták az ír terveket, hogy katonáik szálljanak partra a szigeten, s itt nyissanak egy „második" frontot Anglia ellen.[9] Németországban ír hadifoglyok közül próbált dandárt szervezni az angolok ellen. Próbálkozásai nem jártak sikerrel. Német tiszteket szeretett volna kapni a felkelés katonai vezetésére, de 1916 tavaszára a német hadvezetés feladja Írországra vonatkozó terveit, nem érzi magukat elég erősnek ahhoz, hogy partraszálljanak Németországtól messze. Erőiket Verdunnél összpontosítják...

Casement észbekap, hogy német segítség nélkül az 1916 húsvétjára tervezett felkelés eleve bukásra van ítélve, ezért 1916. április 12-én egy német tengeralattjárón Kiel-ből Írországba utazott, hogy a szervezkedést még időben leállítsa...[10]

II. „Esélyünk egy az ezerhez..."[11]

1916. április 21-én a Kerry megyei Tralee-ben elfogtak egy törvényszéki hivatalnokot és egy postahivatalnokot12 név szerint Austin Stack ügyvédi írnokot és Cornelius Collins postahiva-

talnokot fegyvercsempészés miatt. A tralee-i öbölben egy csónakot találtak munícióval és fegyverekkel megrakva az angol hatóságok.[13] Az események felgyorsultak. Sir Roger Casement szintén Tralee mellett ért partot, de őt is elfogták, április 24-én vasárnap reggel a parton kóborolva14 az angol rendőrség letartóztatta, és azonnal Londonba vitték.

A párizsi „La Patrie" szerint Casement fegyvereket akart csempészni a partra. A lőszerküldeményt szállító hajót a parti őrség felkutatja, mire az elsüllyeszti saját magát.[15] John MacNeill. az Ír Önkéntesek vezérkari főnöke lemondott, majd meggondolta magát és parancsba adta: a felkelés elmarad. Dublinban azonban a dolgok kicsúsztak a kezéből.

Vasárnap éjszaka merényletet követtek el egy vonat ellen, amely kirándulókkal Mayrborough mellett haladt el. Mikor a vonat kiindult erről az állomásról észrevették, hogy távíróvezetéke nincs rendben. A rendőrök átvizsgálták a pályát és megállapították, hogy távíróoszlopok fekszenek keresztbe a síneken.

Birrel ír államtitkár április 26-án jelenti, hogy előtte nap Dublinban súlyos zavargások törtek ki, a postaépületet elfoglalták, a távirati összeköttetés elvágva. A nap folyamán katonaság érkezett a curraghi táborból. 3 tiszt, 4-5 katona, 2 rendőrtiszt meghalt, 4-5 tiszt, 7-8 katona megsebesült. A Sinn Fein mozgalom híveinek veszteségeiről nem érkezett hír. [16] Az április 28-i Népszava részletesen foglalkozik az ír forradalom eseményeivel.

Asquith angol miniszterelnök az alsóházban ostromállapotot hirdet Dublin és környékére. Szerinte vidéken nyugalom van, ám merényletekről is érkeznek hírek. Asquith szerint a helyzet kielégítő, a katonaság és a csendőrség drasztikus eszközökkel el fogja nyomni a forrongást. A felkelők a St. Stephens green teret (főpostahivatal) megszállva tartják. 11 fölkelő vesztette életét. A házak tetejéről is lőtték a csapatokat, Lord Lansdowne azt közölte, hogy a dublini kastély ellen is intéztek támadást a felkelők. (A.J.P. Taylor szerint 20 katona védte a kastélyt, a kormányzati központot, de a felkelők nem tudták bevenni.) Április 28-án egész Írországra kiterjesztik az ostromállapotot. Sir John Maxvell tábornokot bízzák meg teljhatalommal a rendcsinálás ügyében. Londonban óriási az izgalom, állítólag többezer amerikai fegyvert tettek partra Írországban.

A vasútvonalak őrzésére 16 000 katonát mozgósítottak. A dublini helyőrség, melyet Belfastból és Angliából hozott egységekkel erősítettek meg, még kedd este sem volt képes kiszorítani a felkelőket a postahivatalból. Dublinban késő estére a King Bridge és a Duann állomás közötti ellenállást elvágták egymástól, a Sinn Fein főhadiszállását a Liberty Hall épületet az angol csapatok szétlövik és megszállják. A város környékéről Ardesből, Swordsból és Luskból új lázongásokat jelentenek.

Spring Rice washingtoni angol nagykövet névtelen levelet kapott, amelyben tudatják vele, ha az angol hatóságok nem úgy bánnak a letartóztatott és a Towerbe szállított Casementtel, mint más hadifoglyokkal, a Sinn Fein őt és az angol követség más hivatalos személyeit, és az Amerikában élő angol hivatalos személyeket halálra ítéli.

Az angol felsőházban április 28-án Middleton képviselő bírálat tárgyává tette a kormány kijelentését, miszerint ura a helyzetnek. Épp fordítva áll, szerinte a kormányt megbízható helyről időben figyelmeztették a készülő eseményekre. Már hónapok óta Sinn Fein testületek voltak a városban felfegyverezve, katonai kiképzést kaptak. A Sinn Fein-mozgalom terveit több

lapban hétről-hétre nyíltan hirdették. Pemberton Billinge azt javasolta az alsóházban Asquithnak, hogy Casementet lőjjék agyon! A miniszterelnök szerint ez most nem időszerű.

A Daily Mail bírálata: a kormánynak ez a kolosszális hibája (mármint a határozatlansága) minden más hibáját, amelyet a háború folyamán elkövetett, háttérbe szorítja. Meddig fogja még a nemzet tűrni oly vezérek uralmát, akik nem vezetnek, cselekedni nem akarnak és krónikus határozatlanságban szenvednek...

A Manchester Guardian a dublini lázadás kitörését „kellemetlen epizódnak" tartja.[17] Április 29-re megszűnt az összeköttetés Anglia és Írország között, az Írországban lévő külföldi kozulátusok el vannak vágva a londoni követségektől. French tábornok szerint, aki a felkelés leverését a helyszínen vezette, a katonai intézkedések kielégítőek. A Sackville street és a főposta környékén a felkelők elbarikádozták magukat. Lövöldözés folyik a törvényszéki épülettől északnyugatra. A fölkelés gócpontjai Galway és Enniscorchy grófságok. Killarneyből, és Goreyből is nyugtalanságot jelentenek.

Egy szemtanú a látottakról: *„A Sinn Fein néhány tagja minden alkalmat felhasznált, hogy a katonákra és a matrózokra lőhessen. Amikor két kerékpáros haladt arra, a zendülők vaklövéseket adtak le rájuk. 3 órakor a postahivatal zászlórúdján két zászló volt, jobbról a Sinn Fein zöld lobogója, balról a sárga lobogó. A zöld lobogón sárga betűkkel ír nyelven ez a felírás: Ír Köztársaság. A lázadók a zászlók kitűzését viharos örömrivalgással fogadták. [...] A rendőrséget az utcákról eltávolították, a szolgálatban nem levő katonáknak azt tanácsolták, hogy keressenek menedéket. Csütörtök reggel a város déli részén ahová a katonák kivonultak, heves puskatüzelés volt, amely egész napon át tartott. Egy angol ágyúnaszád (neve: Liffey) a kikötőbe érkezett és két lövést adott le a Sinn Fein által megszállt műhelyre. Utóbbiak a polgári lakosságot, úgy az angolokat mint az íreket nem bántották, ők csak a katonasággal, nyilván tehát a kormánnyal szemben tanúsítottak ellenállást. Fosztogatás nemigen történt.[...] Minden arra menőre aki a király egyenruháját viselte, rálőttek. A főpostára vezető összes utat elzárták. Csütörtökön a főposta körül drótsövényt vontak. A Sinn Fein 3 embere ott feltűzött szuronnyal állt őrt, de ezek megengedték, hogy a közönség a drót alatt átsuhanjon. Nyilvánvaló, hogy a lázadóknak igen jó szervezetük van, amelyet a város környékéről is támogatnak. A főpostára vezető mintegy 1000 távíróhuzalt elvágták. [...] A postaépületben lévő Sinn Fein-tagokat egy nagyobb szállóból élelmezték. A lázadók a postán talált papír-, és ércpénzt a maguk céljára fordították."*

Április 29-én még mindig birtokában voltak a felkelők a Jakobs-féle biscuit (keksz)-gyárnak, amelyre a katonák ágyúkkal tüzeltek. Továbbá a postahivatalt, és egy vasútállomást tartanak még a kezükön. Az utcai harcok miatt több üzletet kiraboltak.

Amerikában az ír zavargásokat feszült figyelemmel kísérték, az amerikai ír liga New York-i vezetősége nyilatkozatot tesz közzé, amelyben az ír amerikaiakat arra intik, hogy gondoljanak arra, hogy amerikaiak. A Maasboda című holland lap tudni véli, hogy Asquith elismerte, az ír helyzet nagyon komoly. Maxvell tábornok személyesen Dublinba utazott, megérkezése után a fölkelők körül szorosabbra vonták az ostromgyűrűt. A külvárosokban is erős őrséget állítottak föl. Ezeknek a feladatuk, hogy a felkelők ne menekülhessenek ki a városból a hegyek közé.

A Reuter jelentése szerint egész nap angol csapatok érkeztek Dublinba. A Secolo milánói

újság információt közöl arról, hogy lord Wimborne Írország alkirálya április 24-e óta a felkelők fogságában van.

French tábornok jelentése: *„Reggelre Dublinban a helyzet lényegesen megjavult. [...] A fölkelők a Wacksvillstreet táján még komoly ellenállást fejtenek ki. [...] házról-házra folyik a harc. A postahivatalt és a Wacksvillstreettől keletre lévő háztömböt a tűzvész elpusztította. A Kingsenden egybegyűlt felkelőcsapatot automobilokon odaszállított ágyúkkal eláztük. [...] Egy Pearse nevű felkelővezér a lábán megsebesült. Este érkezett a hír Pearse embereivel megadta magát. [...] Connolly felkelővezér hír szerint életét vesztette (mint utóbb kiderül a hír kacsa!). Ateury és Craughwell között felkelőbanda van. Enniscolphy táján is áll egy elsáncolt nagyobb csapat."*

Az angol lapok szerint a Sinn Fein húsvétkor nagy gyakorlatot tervezett, de a hatóságok ekkor elfoghatták volna vezetőiket, s mikor rájöttek, hogy a rendőrség a nyomukban van, siettették a fölkelést.[18]

Április 30-án a felkelést végleg elnyomták. A dublini lázadók akkor adták meg magukat, mikor a főpostaépületből kiűzték őket. A Sackville street felé vezető kijáratot őrző csapatok beszüntették a tüzelést. A felkelők parlamentereket küldtek az angolokhoz. Fegyverszüntetet kötöttek, majd Gearce, az ún. ideiglenes köztársasági kormány elnöke, aláírta a formális, feltétel nélküli megadást. Koppenhágában kelt jelentések szerint ágyúkkal és füstbombákkal támadtak az angolok, asszonyok és gyerekek is részvettek a harcokban. Ennescourthy helységet a felkelők még hatalmukban tartják. Wexforthból egy lovasságból és tüzérségből álló osztagot küldtek ki 4,4 hüvelykes ágyúkkal a település ellen.[19]

III. A harcok mérlege, és a megtorlás

Dublin óriási károkat szenvedett. A Sackville streeten okozott nagy károkon kívül az Abeystreeten is pusztulást állapítottak meg. Sok ház összeomlott, majdnem minden mellékutca a küzdelem nyomát mutatja. Az összes kár, amelyet a házak égése okozott 300 000 Font sterling. A foglyul esett felkelők között asszonyok is voltak, férfiruhában. Kb. 1000 ember került azonnal a katonaság kezébe, őket Angliába vitték. A Times londoni levelezője 5000 főre teszi a zendülők számát (A. J. P. Taylor 1200 főre teszi, más munkák 2000 főben állapítják meg).

A postahivatalban a felkelők 3 angol tisztet, 2 altisztet, és 5 katonát tartottak fogva, mikor helyzetük reménytelenné vált elengedték őket, ezzel szemben a felkelőket tucatszámra lőtték agyon az angol csapatok...[20] Május 3-án Asquith miniszterelnök az alsóházban bejelentette, hogy Pearse, Clark, és MacDonagh ír fölkelőket, akik a köztársasági proklamációt aláírták haditörvényszék elé állították, halálra ítélték, s ma reggel agyonlőtték. 3 más fölkelőt 3 évi fogságra ítéltek.

Az angol hadsereg is nagy veszteségeket szenvedett. Volt olyan ezred, amelyik tisztjei nagyobb részét elvesztette. A teljesen rommálőtt postahivatalban nagy számmal szuronyokat találtak, amelyeket nem Angliában gyártottak.[21] Május 5-én Asquith az alsóházban közölte, hogy Casement perét a lehető leggyorsabban akarják elintézni. Roger Casement nővére Lansinghez az USA külügyi államtitkárához fordult segítségért, hogy ne ítéljék halálra Casementet. Lansing elutasította. Letartóztatott ír lázadók Angliába érkezvén: „Nos gyávák vagyunk-e? Isten veled Írország!" Május 8-án a dublini felkelés folyamán megölt polgárok

közül eddig 112 halottat temettek el, köztük 20 nőt. A munkáshiány miatt sokat közülük koporsó nélkül, puszta ruhában vagy takaróba burkolva temették el.[22] Tovább folytak a kivégzések, Asquith miniszterelnöknek megjegyezték, hogy a folytonosan folyó kivégzések Írországban gyorsan terjedő elkeseredést és dühöt idéznek elő. Asquith válaszában teljes bizalmáról biztosította a házat Sir John Maxvell iránt, akit utasított, hogy a halálbüntetést „takarékosan" alkalmazza. Újabb 4 fölkelőt Dublinban főbelőttek, egyet 8 évi, hármat 5-5 évi, 16-ot 3-3 évi, kettőt 2-2 évi büntetésre ítéltek. [23]

Bernard Shaw a New Statesman folyóirat hasábjain értékelte a forradalom eseményeit. Szerinte maguk a fölkelők is meg vannak elégedve azzal, amit elértek. Tudták pontosan, hányan vannak, tudták, hogy az ír nép többsége ellenük foglal állást, hisz fiaik az angol hadseregben harcolnak Európában, hogy a Home Rule (önkormányzat) életbeléptetésének ártani fognak, és a kormánynak minden politikai veszedelem nélkül ideirányítható csapatai vannak. Ha Roger Casementet (akinek szellemi erői hiányosak lehetnek, hazaszeretete, bátorsága, nemes jelleme és önzetlen áldozatkészsége az, amiért kétségtelenül elismerést érdemelne). Pemberton Billing kívánságára mint hazaárulót kivégzik, akkor mint Irland hazafias vértanúinak egyikét kanonizálják. Ha szentté avatják, ez a Sinn Fein részére a hívek újabb ezreit jelenti. Kétségtelenül elkövette a hazaárulást, megérdemli, hogy kivégezzék, de az ily bűnt nem büntetik ilyen prózai módon. [24]

Május 11-én Middleton és Westforth városokban zavargások törtek ki, a városházákat megszállták. Tovább izzott az elégedetlenség. Asquith ígéretet tesz arra, bizottságot alakít a fenniánus mozgalom felderítésére, arra azonban nem tesz ígéretet, hogy beszüntetnék az újabb kivégzéseket.

James Connolly-t a kórházban halálra ítélik, és a sebesültet széken a kivégzőosztag elé állították, társával együtt John Morlarmorth-szal kivégzik.[25] Bűnük az volt, aláírták a dublini ideiglenes kormány manifesztumát. A dublini Portobello kaszárnyában a katonai főparancsnokság tudomása nélkül 3 embert kivégeztek, köztük egy Skeffington nevű hírlapírót. A tisztet, aki az ártatlan hírlapíró kivégzésére parancsot adott, letartóztatták.[26] A Corriere della Sera és a Secolo olasz lap tudósítói az ír nacionalista fegyvertárát legalább 200 000 darabra becsüli, ezenfelül nagy mennyiségű munícióval is rendelkeznek. Billon képviselő az alsóházban bírálja a nyilvánosság kizárását a haditörvényszék tárgyalásairól, és a kivégzések folytatása megmérgezi az ír nép lelkét. A lázadók vitézül és becsületesen harcoltak. Míg beszédét mondta, közbekiabálók megjegyezték, kitűnő volna, ha az összes brit katona oly vitézül harcolna, mint a fölkelők Dublinban.[27]

Május 16-án megkezdődik Casement pere a Bow street-i rendőrbíróságon. A New York Times a kivégzéseket hihetetlen korlátoltság és ideges izgalom jelének mondja. A New York Tribune azt kérdi, vajon az angolok tudják-e, hogy az amerikaiak, akik a háború kezdete óta a szövetségesek mellett foglaltak állást, mily megdöbbenéssel és csalódással szemlélik Anglia írországi politikáját.

Június 29-én Casementet halálra ítélik. Nézzük a tárgyalás lefolyását. A londoni legfelső bíróság nagytermében tárgyalta az esküdtbíróság az ügyet. A megelőző tíz évben egy tárgyalás sem vonzott ennyi nézőt. Korlátozott számban belépőket is adtak ki. Reading lordfőbíró, továbbá Avory és Horridge bírák kevéssel tíz óra után foglalták el helyeiket. A védelem oldalán

Gavin és Duffy, valamint Doyles ügyvédek szerepeltek. A védelem szónoka A. M. Sullivan híres dublini ügyvéd.

A terembiztos monoton hangon felolvassa a vádiratot, tíz percig tartott. Majd:

– Sir Roger David Casement, mit szól ehhez? Bűnösnek érzi magát?

Sullivan fölpattan helyéről és tiltakozik, szerinte a vádirat nem tartalmaz a fennálló jogba ütköző bűncselekményt, mert a vádiratban megnevezett cselekményt Casement a királyságon kívül követte el, nem pedig olyan területen, amelyet a korona magáénak nevezhet. Hosszas vitatkozás támadt, megismétlik Casementhez a kérdést, mire ő:

– Ártatlan vagyok! (ezután nyilatkozatot olvas föl, amelyben rámutat arra, hogy az íreknek sohasem ajánlotta, hogy a németek vagy a törökök pártjára álljanak, hanem mindig Írországért harcoljanak. Amidőn Németországot elhagyta, szegényebb volt, mint amikor odaérkezett. Soha pénzt nem kapott a németektől.)

A koronaügyész, mint a közvád képviselője csak röviden beszél azokról a dolgokról, amikről már addig is szó esett. Sullivan védőbeszéde után az esküdtek tanácskozásra vonultak vissza, majd kihirdették a halálos ítéletet.[28] Augusztus 3-án miután a fellebbezését elutasították, Londonban a pentonville-i börtönben felakasztották, bár több befolyásos angol személyiség kegyelmet kért számára...[29]

V. I. Lenin *Az önrendelkezés körül folyó vita eredményei* című cikkében foglalkozik az ír eseményekkel: „...felkelt Írország, amelyet kivégzésekkel igyekeztek térdre kényszeríteni a szabadságszerető angolok.[...] Az íreknek az a szerencsétlenségük, hogy nem lázadtak fel idejében, a proletariátus európai felkelése még nem érett meg..."[30]

IV. Casement homoszexuális?

A brit hivatalnokok körében terjedni kezdtek Casement állítólagos naplói, melyek homoszexuális kapcsolatokat részleteztek. Eredetiségük éveken át vita tárgya volt, míg végül 1959 júliusában az angol belügyminiszter tudósok rendelkezésére bocsátja. Általában az volt a vélemény, hogy a kérdéses passzusok valóban Casementtől származnak... Többek szerint ez csak az angol kormányzat apró trükkre volt. 1965-ben Casement földi maradványait Írországba vitték és – állami temetés után – Dublinban temették el.[31] Az 1916-os „Véres húsvétot" nem a katonai sikerei, hanem a brutális angol megtorlás avatta jelképpé az ír történelemben. Hősökké váltak az elszigetelt szabadságharcosok. William Butler Yeats, XIX–XX. századi ír költő az 1916-os felkelés emlékére az alábbi sírkőfeliratot faragta:

„Lovas, vess hűvös pillantást
az életre és a halálra és
haladj tovább..."[32]

Jegyzetek

1. Tört álmok: Ír költők antológiája. Szerk.: *Kabdebó Tamás.* Bp., 1988. 147.
2. *Martin Roberts:* Európa története 1900–1973. Bp., 1992. 112.
3. *A. J. P. Taylor:* Az első világháború képes krónikája. Bp., 1988. 110–112.
4. Világtörténeti Enciklopédia. Bp., 1983. 434.
5. *Jemnitz János:* Az ír történelmi tragédia háttere = Népszabadság, 1972. február 6. 4.
6. *Loránd Imre:* Ír kérdés? Angol kérdés? = Világosság 13/1972. 1. sz. 59–64.

7. Az emberiség krónikája. Bp., 1991. 861.
8. Britannica Hungarica. Bp., 1995. 3. köt. 670.
9. A XX. század krónikája. Bp., 1994. 196.
10. Britannica 3. köt. 670.
11. Európa története, 112.
12. Népszava, 1916. április 28. 4.
13. Népszava, 1916. április 29. 3–4.
14. *A. J. P. Taylor*, 110–112.
15. A XX. század krónikája 196.
16. Népszava, 1916. április 27. 3.
17. Népszava, 1916. április 29. 3–4.
18. Népszava, 1916. április 30. 6–7.
19. Népszava, 1916. május 3. 4–5.
20. Népszava, 1916. május 4. 4–5.
21. Népszava, 1916. május 5. 4–5.
22. Népszava, 1916. május 9. 2.
23. Népszava, 1916. május 10. 4.
24. Népszava, 1916. május 11. 5.
25. Népszava, 1916. május 12. 3.
26. Népszava, 1916. május 14. 3.
27. Népszava, 1916. május 15. 2.
28. Népszava, 1916. június 30. 5.
29. Britannica 3. köt. 670.
30. *Michael O'Riordan*: Lenin Írország történetében = Béke és szocializmus 13/1970 4. sz. 65–70 .
31. Britannica 3. köt. 670.
32. *Maron Ferenc*: A három évszázados gyűlölet földje = Magyar Nemzet 25/1969 202. sz. 10.

Szebenyi Nándor

Terror Észak-Írországban

Augusztus 14-én egy kis sétát
Tettünk a Bombay Streeten,
S kiperzseltük a szart,
Amit találtunk itten.
Vittünk egy kis benzint, volt egy-két
Fegyverünk,
S a szarházi féniek
Fölálltak ellenünk.
(Egy protestáns elítélt „költeménye")[1]

„Mi, angolok úgy érezzük, méltatlanul bántunk veletek. Azt hiszem, a történelem az oka."[2]
Észak-Írország és a terrorizmus együttes említése minden bizonnyal az IRA akcióit juttatja mindenki eszébe. A helyzet viszont nem ilyen egyértelmű. Kétségtelen, hogy a katolikus csoportok előszeretettel emlegetik a múltban elszenvedett sérelmeiket, ám a történelmet nem

lehet felelőssé tenni napjaink erőszakos cselekedeteiért, nem lehet a „jogos" igények hangzatos jelszava mögé bújni.

II. Henrik (1154–89) 1166-ban megkezdi Brian Boru földjének meghódítását, 1171-ben Dublin alapításával állandósul az angol jelenlét a szigeten, évszázados öldöklést és csatározásokat indítva el. Az első diszkriminációs törvények 1367-ben születtek, mely kimondja, hogy az írek nem fordulhatnak bírósághoz, nem hallgathatnak olyan templomban misét, ahol püspök vagy apát celebrál, az angoloknak tilos írekkel házasodni, fegyvert, lovat írnek eladni, és tilos ír művészek pártolása.

1541-től az angol uralkodók már az Írország királya címet is viselik, 1560-ban pedig I. Erzsébet (1558–1603) próbálja bevezetni a protestantizmust, mely tömeges kivándorlásokat és zavargásokat okozott, s nemzeti hovatartozásuk jeleként megmaradtak katolikusoknak.

Amikor I. Károly 1640-ben összehívja a parlamentet, megcsillan a remény az írek előtt, hátha sikerül lerázni magukról az angolokat. 1641-ben általános felkelés robban ki, megalakul Kilkennyben a Katolikus Föderáció 1642-ben, mely a harcok helyett az alkotmányos vita módszerét választja. Az angol polgárháború befejeztével azonban Cromwell Dublinban partra száll, és az országból mészárszéket csinál, 1649–58 között az ország lakosságának a száma felére csökken, nők és gyermekek ezreit adják el rabszolgának, csak a droghedai mészárlásban több mint háromezer ártatlan ember halt meg. A katolikusok földjeit protestáns, elsősorban skót telepesek kapják, ennek következtében Ulster területéről gyakorlatilag eltűntek az írek, épp ezért volt mindig, még ma is, Ulster a korona legerősebb támasza Írországban. 1798 januárjában ismét egy nagyobb felkelés robban ki, ezt június 21-én az angolok leverik, s e dátum mai napig a kétszáz éves északír Orange Order (Óraniai Rend) egyik fontos ünnepe, minden évben hatalmas felvonulásokat tartanak, s attól sem riadnak vissza, hogy a katolikus gettókba menve provokálják az ott élőket.

1858-ban megalakul az Irish Republican Brotherhood (Ír Köztársasági Testvériség, IRB), mely 1916-ban megszűnik, helyére az 1917-ben alakított Irish Republican Army (ÍR Köztársasági Hadsereg, IRA) lépett; szintén 1858-ban amerikai emigráns írek megalakítják a féniánusok szövetségét, melyet az 1867-es sikertelen felkelésük után az angolok felszámolnak. Az 1907-ben alakult nacionalista párt, a Sinn Fein az 1918-as választásokon elsöprő győzelmet aratott Írországban, már-már azt lehetett hinni, hogy 1916 húsvétja után talán a parlamentben történnek majd a csatározások, nem az utcán (megjegyzendő, hogy a Sinn Fein jelentése Mi magunk, nem pedig Egyedül vagyunk, ahogyan azt néhány igen eredeti magyar kútfő meghatározta; a sajnálatos tévedés oka talán a Sinn Fein egyik jelszava lehetett, a Sinn féin amhainn!, azaz Egyedül mi magunk!).

A századforduló táján azonban már egyre nyilvánvalóbb lett az a tény, hogy Írország „gyarmati" státusza tovább nem tartható fenn, talán ezért alakult meg a protestánsok „önvédelmi" szervezete, az Ulster Volunteer Force (Ulsteri Önkéntes Haderő, UVF). A húsvéti felkelés után az illegalitásba vonult ír kormányzat megalakította fegyveres önvédelmét, az IRA-t. Az 1919–21-es függetlenségi harc után kikiáltott Ír Szabadállam megalakulását követően az IRA két részre szakadt, az egyik csoport az új állam hivatalos hadserege lett (az, amelyik elfogadta az angolokkal kötött egyezményt), a másik Eamonn de Valera vezetése alatt tovább folytatta a harcot a szétszakított ország egyesítéséért, s kezdte egyre inkább magát a Sinn Fein

földalatti mozgalmának tekinteni. Észak-Írországban 1922-ben be is tiltották a szervezetet, ez Írországban csak 1931-ben történt meg. Miután de Valera 1923-ban beszüntette a gerillaharcot, a már kettészakadt IRA-ban további szakadások történtek, kezdtek egyre inkább a terrorizmus eszközeihez nyúlni.[3]

A szórványos terrorcselekmények, sikertelen akciók után az IRA 1962-ben letette a fegyvert. Ebben közrejátszott az, hogy merényleteik nem váltották be a hozzáfűzött reményeket, s az északír katolikus lakosság sem támogatta harcukat az unionista kormányzat ellen. Ebben az időszakban kezdte felütni fejét a szervezetben a kommunizmus eszméje, ennek egyik képviselője a korábbi harcok kudarcaiba belefáradt Cathal Goulding volt.[4]

* * *

„... the bayonet flash / and the rifles crash...”[5] Az 1962-es fegyverletétel természetesen nem jelentette azt, hogy az IRA feladta volna korábbi elveit. A katolikus lakosság, amely korábban nem szimpatizált a terroristákkal, helyzete mit sem változott, egyre súlyosabb megkülönböztetések érték őket. A választókerületek határait is úgy jelölték ki, hogy a katolikusok lakta körzetekben is protestáns jelölt győzzön, „a katolikus nacionalistákat nem szomszédoknak, még csak nem is potenciális kormányzati partnereknek, hanem az ellenség megtestesülésének tekintették.”[6]

A 60-as években a helyzet polgárháborússá fajult, melyet csak tovább fokozott a B-Specials (B-Gárdisták), a Royal Ulster Constabulary (Királyi Ulsteri Rendőrség, RUC), az Ulster Volunteer Force (Ulsteri Önkéntes Haderő, UVF), az Apprentice Boys (Inaslegények), és a 60-as évek közepén létrehozott Ulster Protestant Volunteers (Ulsteri Protestáns Önkéntesek, UPV) nevű protestáns milíciák és félkatonai szervezetek garázdálkodása. A B-Specials ugyan az RUC kisegítő egysége maradt egészen 1969-ig, az 1920-ban létrehozott szervezet feloszlatásáig, ám a protestáns polgárok megnyugvással vehették tudomásul, hogy a B-Specials helyett máris alakultak újabb osztagok, bár ezek már nyíltan terrorista akciókban tüntették ki magukat.

Az 1912-ben alapított UVF Gusty Spence vezetésével újjáalakult, és 1965-től kegyetlenül irtotta a „kopaszokat”, de az IRÁ-t még ez sem tudta kényszeríteni, hogy ismét fegyverhez nyúljon. Az igazi kiváltó ok az volt, hogy a katolikus lakosság gyakorlatilag a „megtűrt állat” státuszába került, a lakáselosztási visszaélések, az állami beruházásokban való mellőzöttségük, a munkanélküliség (egy 1981-ből származó adat szerint a katolikusok körében a munkanélküliség 48 %, míg a protestánsoknál ez az arány 15 %, hozzátéve azt, hogy a katolikusok a másfél milliós országban mindössze csak félmillióan vannak) hatására 1967-ben megalakították a Northern Ireland Civil Rights Association-t (Észak-Írországi Polgárjogi Társaság, NICRA), melyben protestánsok és katolikusok egyaránt részt vettek. A NICRA szervezte tömegdemonstrációkra a brit kormány és a megszámlálhatatlan lojalista hordák erőszakkal válaszoltak, „az így kialakuló láncreakció 1969 augusztusában a polgárháború peremére sodorta az országot.”[7]

A kialakult helyzetben az IRA ismét felvette a fegyvert, de egyben meg is osztotta, 1969-ben kettészakadt. Az Official IRA (Hivatalos IRA) a kompromisszumokat kereste, s próbált végig a tárgyalóasztalnál maradni, ha fegyvert fogott, azt csak az IRA másik szárnyára fogta, míg a Provisional IRA (Ideiglenes IRA) a mai napig működő terrorszervezet maradt, az elmúlt 27 évben az IRA által elkövetett merényletek kivétel nélkül a Provisional IRA számlájára írhatók. 1969-ben pedig végképp elszabadult a pokol, a merényletek, a gyilkosságok, a verekedések mindennaposak lettek.

A UPV felmorzsolódása után Ian Paisley tiszteletes létrehozta a brit kormány segítségével (!) az Ulster Defence Regiment (Ulsteri Védelmi Ezred, UDR) és az Ulster Defence Association (Ulsteri Védszövetség, UDA) nevű bandákat, de hogy a lojalisták biztosak legyenek a dolgukban, 1973-ban létrehoztak egy újabb terrorszervezetet, az Ulster Freedom Fighters-t (Ulsteri Szabadságharcosok, UFF), mely talán a UDA mellett a legvéresebb horda Észak-Írországban, s a UFF követte el a legtöbb felekezeti gyilkosságot.

Bernadette Devlin – polgárjogi harcos, már egyetemista korában parlamenti képviselő

A protestánsok, legyenek azok polgárok, politikusok vagy egyszerű orgyilkosok, előszeretettel próbálnak meg elbújni a „katolikus-protestáns különbözőség" nem túl vastag fája mögé, de ez már régen nem így van. A lojalisták (protestánsok) egyszerűen ellenségnek tekintik a republikánusokat (katolikusok), és igyekeznek őket az élet minden területéről kiszorítani, a republikánusok pedig megpróbálják kiharcolni azokat a jogokat, ami megilleti őket egy állítólag demokratikus országban.

Ebben a demokrácia legnagyobb múltú országában, legalábbis Észak-Írországban, az egy ember – egy szavazat intézménye ismeretlen volt. A választójog gyakorlatilag a vagyontól függött, akinek saját tulajdonú ingatlana volt, az szavazhatott, az a vagyonos ember például, aki lakások bérbe adásából élt, az akár 15-20 szavazattal is rendelkezhetett. Az ún. Business-szavazat alapján pedig a vállalatok, üzemek is szavazhattak, melyek természetesen protestáns többségűek, de az a katolikus család, amelyik egy bármekkora méretű lakással rendelkezett, az már módosabbnak számított.

A katolikusok számára teljesen lehetetlenné vált a politikai képviseletük, szavazataikat gyakran megsemmisítették, ráadásul gúny tárgyává váltak, mert nem rendelkeznek a közhivatalok betöltéséhez szükséges erőkkel.[8]

A munkanélküliség, az infláció stb. természetesen az egyszerű protestáns embereket is éppen úgy sújtotta, mint a katolikusokat, ám a dolog pikantériája az, hogy ezek az egyre szegényebb protestánsok lettek a „legvadabb" antikatolikusokká, másra nem volt szükségük, csak bűnbakra. Ezt sikerült is megtalálniuk, és éppen az ő vakságuk okozta a „bogsidei csatát" is 1969. augusztus 14-én. Az eredmény nyolc halott, köztük 6 katolikus.[9]

1969 augusztusában Derryben és Belfastban harcokká fajult a korábbi zavargás, heten életüket vesztették, és a sérültek száma meghaladta az ezerhatszázat. A brit miniszterelnök, Harold Wilson, augusztus 14-én brit csapatokat vezényelt Észak-Írországba.[10]

A brit kormányzat talán itt követte el a legnagyobb hibát, az IRA és a polgárjogi harcosok nem tudták másképp értelmezni a dolgot, mint az ország katonai megszállásaként, és valljuk be, némileg jogosan. Az 1972 januárjában történt mészárlásért, ahol egy derryi felvonuláson 13 ember lelte halálát, köztük tizenévesek („véres vasárnap"), egyértelműen a katonaság tehető felelőssé.

1971. augusztus 9-én Faulkner északír miniszterelnök bevezeti a gyanúsítottak vádemelés és ítélet nélküli internálását, és ha szükséges, kínvallatását. A rendelet életbe lépését követő hat hónapban 2537 (!) ily módon börtönbe vetett ember létezett Észak-Írországban, természetesen zömében katolikusok.[11]

Paradox módon a hetvenes évek elején éppen a brit hadsereg „népszerűsítette" az IRÁ-t. Az ártatlan katolikusok meggyilkolása, a polgári lakossággal szembeni indokolatlan agresszió, a folytonos házkutatások miatt az IRA egyre népszerűbb lett a katolikusok körében, ezzel visszaszerezte azt a támogatottságot, ami a „hőskorban" megvolt.

A Westminster azonban továbbment, 1972. március 24-én megszüntette a Stormont-kormányzatot (az északír parlamentet), és bevezette a közvetlen londoni uralmat. Ezek után nehéz volt megmagyarázni, hogy mindezt a „béke és a rend" érdekében kellett megtenni, bár az igazi kiváltó ok, hogy Faulkner megtagadta a Londonnal való együttműködést biztonsági kérdésekben, erre a brit miniszterelnök, Edward Heath feloszlatta az északír parlamentet. 1972. július 21-én („véres péntek") az IRA Belfastban huszonkét bombát robbantott, melynek eredménye tizenegy halott és százharminc sebesült lett.

1973-ig tart a Provisional IRA történetének első szakasza, ekkor kezdi el a harcot Seán MacStiofain vezetésével, aki úgy gondolta, hogy elég a végenincs kompromisszumos javaslatokból, a brit kormányzat csak az időt húzza, viszont esze ágában sincs bármit is tenni a békés rendezés ügyében. Ezért lett az IRA jelképe a hamvából feltámadó főnix.[12] Persze nemcsak az IRA kezdte meg ekkor újra akcióit, hanem a lojalista csoportok is. Az ezekre adott „válaszok" elszaporodása miatt a brit kormányzat kénytelen volt tárgyalni MacStiofainnal, aminek eredményeképp a UDA és a UFF a végső leszámolásra készülvén egyre több orgyilkosságot hajtott végre, ráadásul olyan katolikus polgárok estek áldozatul, akiknek semmi köze nem volt az IRÁ-hoz, egyszerűen csak nem lojalisták voltak.

MacStiofain elfogása után Joe Cahill lett az IRA főnöke, majd őt Seamus Twomey és David O'Conell követte. Ekkor kezdődött az IRA történetének újabb fejezete, akcióik nagy része Nagy-Britanniára összpontosult. Ebben a szakaszban, 1974-ben ismerte el a brit kormányzat a Sinn Feint legális politikai erőként, ám ugyanezen évben, november 30-án betiltotta az IRA-t mint szervezetet Nagy-Britanniában. 1974-től, O'Conell idejében a szervezet mintha kifulladt volna, viszonylagos béke uralkodott Észak-Írországban („csak" kb. 450 ember halt meg ebben az időben valamilyen terrorcselekmény áldozataként), sőt O'Conell az Eire Nua (Új Írország) politikai programját is kidolgozta, mely szerint Írország, Ulstert is beleértve, föderációként működne, ahol a protestánsok némi autonómiát is élvezhettek volna.[13]

1976-ban az IRA egyik akciója során, egy protestáns munkásokat szállító autóbuszt megállítottak, s 10 embert meggyilkoltak, oly nagy felháborodás történt még a katolikusok körében is, hogy a szervezet támogatottsága szinte a nullával volt egyenlő. Ezt követően az IRA átalakította szervezetét, a klasszikus sejtrendszerű felépítést véve mintaként, aminek a lényege, hogy nem a lakóhely számít a szervezeti felépítettségben, hanem a szakértelem, és senki sem ismer senkit, aki nem a saját sejtjébe van beosztva, ezáltal gyakorlatilag az IRA még a besúgások miatt sem tud teljesen megszűnni.

1976-ban a dublini angol nagykövetet, Christopher Ewert-Biggst az IRA meggyilkolja, majd kiad egy olyan nyilatkozatot, mely szerint „az angol vezetőrétegnek Írország bármely pontján talált akármelyik képviselőjére, legyen az katona, rendőr vagy polgári személy, figyelmeztetés nélkül könyörtelenül lesújtunk."[14] Tulajdonképpen evvel kezdődik a Provisional IRA történetének egy újabb szakasza. A vezetést fiatal, radikális belfastiak veszik át, Rory O'Brady mellett a két alelnök David O'Conell és Gery Adams (ő 1983-ban a Sinn Fein elnöke lett, s a mai béketárgyalások egyik fontos szereplője), akik a hosszú, klasszikus gerilla-hadviselésre rendezkednek be, ismervén a brit kormányzat kiváró jellegű politikáját, vagy inkább taktikázását.

1977-ben Ian Paisley általános sztrájkot rendel el, a munkásokat a UDA segítségével próbálja megfélemlíteni, retorikájában pedig úgy érvel, hogy egy általános munkabeszüntetés majd felrázza Londont, és megpróbál a béke érdekében tenni is valamit. A tiszteletes szavai természetesen megtévesztőek, ő nem a békét szerette volna kicsikarni Londonból (nem is sikerült neki), hanem a katolikus „csőcselék" teljes kiűzetését Észak-Írországból.

Az északír helyzettel látványosan 1978-ban foglalkozott nemzetközi szervezet. Az Amnesty International június 13-án kiadott jelentése alapján a deportáltak, politikai foglyok 70-80 %-a ellen nincs semmiféle bizonyíték, a bírák a rendőrök által kivert „vallomások" alapján ítélik el őket, s természetesen a foglyok szinte kivétel nélkül katolikusok.

A látványos és kegyetlen akciók azonban folytatódtak mindkét oldalon. 1979. augusztus 27-én az IRA megöli a királynő unokafivérét, Lord Mountbattent egy Írország partjainál horgonyzó hajón, és az akcióval szinte ugyanabban a pillanatban, máshol, 18 brit katonát is meggyilkolnak.

Alig telik el néhány hónap, és a hírműsorok főszereplője ismét az IRA, pontosabban annak néhány elítélt tagja. 1981. március 1-jén elkezdődik Bobby Sands és társai éhségsztrájkja, mellyel az ún. Special Category Statust, politikai foglyokként való elismerésüket akarták kivívni, de később már avval is megelégedtek volna, ha civil öltözetet kapnak a börtönben. Margaret Thatcher természetesen hallani sem akart a terroristák követeléseiről, és elintézettnek tekintette a dolgot, hiszen mindenki saját elhatározásából kezdett el éhezni, és különben sem fog a kormányzat közönséges bűnözőknek engedményeket tenni. Bobby Sands éhségsztrájkja május 5-én halállal ért véget, még a pápa külön kérésére sem volt hajlandó abbahagyni azt. 1981 augusztusának közepén még öt éhségsztrájkoló bírta, s Kewin Lynch, Kieran Doherty is több mint hetven napig (!) bírta az éhezést.

Az 1954-ben született Bobby Sandst 1976-ban ítélik el 14 évre, mert egy olyan autóban utazott harmadmagával, amelyben egy töltetlen pisztolyt találtak egy ellenőrzés alkalmával. Elgondolkodtató, mint ahogyan elgondolkodtató az is, hogy egy Kenneth Shields nevű UDA

terrorista lakásán tartott házkutatás alkalmával három pisztolyt és mintegy háromszázkilencven lövedéket talált a hatóság, az ezért járó büntetés két év felfüggesztett lett.[15] Thatcher ugyan nem tett engedményeket a raboknak, de evvel az Ír Köztársaság szembefordult Londonnal, szinte nyíltan szimpatizált az éhségsztrájkolókkal, sőt Michael O'Leary, az ír miniszterelnök helyettese még egy ilyen kijelentést is megkockáztatott: „ha Nagy-Britanniának más miniszterelnöke lenne, az ügy már megoldódott volna."[16] Az éhségsztrájk ideje alatt az IRA nem maradt tétlen, 1981 márciusa és augusztusa között 51 ember esett áldozatul különböző merényleteknek, közte tíz rendőr, nyolc katona és öt UDA tag, a sebesültek száma elérte az ezret; az anyagi károk értékét már nem is számolták. A brit kormányzat pedig saját maga avatta nemzeti hősökké az éhen halt rabokat hajthatatlansága miatt.

Amíg az egész világ egyenes adásban nézhette Bobby Sands és társai tiltakozását és haláltusáját, mégsem ez volt a republikánus „szabadságharcosok" leglátványosabb akciója. 1984 októberében Brightonban tartották kongresszusukat a brit toryk, és gyakorlatilag az egész brit kormányzat. 12-én hajnali három órakor azonban a Grand Hotel épületét hatalmas robbanás rázta meg, a hatalmas épület V alakban „szétnyílt", négyen lelték halálukat, Margaret Thatchernek azonban szerencséje volt, néhány pillanaton múlt csak az élete. Az IRA viszont elszámította magát, vagy csak a szerencse az oka, de ha a terroristák számítása bevált volna, úgy Nagy-Britanniának új kormányt kellett volna felállítania.

A robbantások, merényletek, orgyilkosságok csak követik, követik egymást, minden ilyen cselekmény „csak" válasz a másik fél egyik akciójára, s a 80-as években még úgy tűnt, hogy ennek nem is lesz vége. Az elmúlt huszonhat év mérlege: kb. 3200 halott, több tízezer sebesült, és óriási értékű anyagi károk.

* * *

Beidh Ár Lá Linn[17] – A hosszú harc azonban kimerítette az embereket, legyenek azok lojalisták, vagy akár katolikusok. A rengeteg terrorszervezet elvesztette támogatottságát, így működésük kissé anakronisztikussá vált. Talán éppen ezért döntött úgy az IRA 1994 augusztusában, hogy feltétel nélkül leteszi a fegyvert, a UDA egy hónappal később ugyanezt megtette, s elkezdődött a tárgyalás a majdani béketárgyalások feltételeiről. A brit kormány feltétele a tárgyalások megkezdésére az IRA fegyver-beszolgáltatása lett volna, a protestáns bűnözőkről azonban London hallgatott. Az IRA természetesen nem szolgáltatta be arzenálját (lett volna mit, egy terroristára 1978-ban kb. nyolc kézifegyver jutott, nem beszélve a rakétákról stb.[18]), s így fordulhatott az elő, hogy 1996-ban néhány IRA aktivista újra felvette a harcot.

1996. június 10-re egy olyan találkozót hívtak össze, ahol az összes érdekelt fél részt vesz (ha az IRA, és csak az IRA beszolgáltatja fegyvereit), de addig, amíg a brit kormányzat érdemben semmit sem tesz a békés rendezés ügyében, addig még Észak-Írországban sokáig fogják énekelni, hogy

„... some men fight for silver
And some men fight for gold
But the IRA are fighting for
The land that the Saxons stole."[19]

Jegyzetek

1. Holland, Jack: Túlontúl hosszú áldozat. Európa Könyvkiadó, Bp., 1985. 72.
2. Joyce, James: Ulysses. Európa Könyvkiadó, Bp., 1986. 27.
3. Benke József: Fényes Ösvény, Szürke Farkasok, Fekete Szeptember. Magvető Kiadó, Bp., 1989. 107.
4. Holland, 273.
5. Részlet a The Merry Ploughman című ír népdalból, jelentése: *a bajonett ragyog / a puska ropog...*
6. Gearty, Conor: Terror. Holnap Kiadó, Bp., 1994. 175.
7. Holland, 272.
8. Gearty, 176.
9. Benke, 112.
10. Gearty, 177.
11. Sugár András: Meddő fa, kráterek. in: Magyarország 1971/45. 9–10.
12. Benke, 113.
13. Benke, 116.
14. Patak Károly: Kráterben. in: Magyarország 1976/31. 11.
15. Acél Endre: „Nyakas, érzéketlen..." in: Magyarország 1981/33. 9.
16. uo.
17. Ír (gael) nyelvű felirat egy belfasti ház falán, jelentése: Eljön a mi napunk.
18. Benke, 120.
19. Részlet a The Merry Ploughman című ír népdalból, jelentése: *néhányan ezüstért harcolnak / Néhányan aranyért / De az IRA azért a földért harcol / amit a szászok elraboltak.*

Megjegyzések

Bánhida Turul-madara

A millennium-kutatás napjainkban reneszánszát élő mozgalom. Jelen munka Tatabánya város egy kerületének (volt Bánhida községnek) és a helyi millennium-ünnepség kapcsolatát kívánja bemutatni, középpontba állítva a város fölött magasodva őrködő szoboremlék építésének érdekességekkel teli történetét. A feldolgozásban nehézséget jelentett, hogy századunk szomorú politikai eseményeinek következményeként a ma Komárom-Esztergom megyében álló műemlékről őrzött levéltári anyagok egy része igen silány állapotban, nagy része pedig – a megye többi iratanyagával egyetemben – a Nyitrai Állami Területi Levéltárban (a jegyzetekben megjelölt fondok alatt) található.

Bánhida földrajzi viszonyai, fejlődésének rövid története

A Tatabánya fölé szárnyait kiterjesztő Turul-szoborról, Köztes-Európa legnagyobb köztéri, állatot ábrázoló alkotásáról írni méltánytalanság lenne anélkül, hogy a hely bemutatását ne végeznénk el. Bánhida – mint már említettem – Tatabánya város egy kerülete 1947. október 10-e óta, közigazgatásilag hol Komárom, hol Komárom-Esztergom megyéhez (korábban vármegyéhez) tartozott.

A népünk történeti hagyománya mint a lengyel – „bolgárokon és messianusokon"[1] is – uralkodó Marót fia Szvatopluk kikémlelt, és gyengének találtatott katonaságát megtámadó magyar sereg győzelmének helyszínét emeli ki a települést.

A krónikaíró Kézai Simon művében[2] e csata következményeként jelöli meg a honfoglaló magyarság Pannónia népei felett való uralkodásának kezdetét. Az ezeréves nemzet ünnepére készülő vármegye 2842 km^2 területének nagy része hegyes-völgyes vidék. A feltehető csatahelyre szép kilátást nyújtó Kő-hegy így került az ezredévre emlékezni kívánó megyeiek figyelmébe.

Ha okleveleinket vizsgáljuk a helység első említésével 1288-ban találkozhatunk. A néphagyomány a ***Bánhida*** név eredetét egy valamikori ***Bán*** nevű úrral magyarázza, s a község hídjainak évszázadokkal ezelőtti meglétével. A történelmi viharok által olykor tépázott terület hazánk sok dicsőséges pillanatának adott helyszínt, s bár 1881-ben Bánhidán még középületként csak plébániát, iskolát, mesterlakot, jegyzőlakot és községházat említhetünk, és a község teljes területének több mint egyharmadával gróf Esterházy Miklós rendelkezett (a teljes kataszteri jövedelemnek több mint a felével[3]); a sorsszerencse és a nemzeti hevület által összeboronált ambíciók[4] Komárom vármegye közgyűlését arra sarkallták, ***hogy „figyelemmel azon körülményre, hogy a magyar nemzet államisága fennállásának ezredéves évfordulóját a jövő 1896 évben szándékozik megünnepelni"***[5] 1895. december 12-i ülésén Sárközy Aurél főispánnak azt az indítványt terjesztette elő, hogy a hegyet egy Turul szoborral ***„díszítessék elő"*** a millenniumi ünnepségek alkalmából. De mielőtt a műalkotás megvalósulásának részleteibe merülnénk tegyünk egy kis kitérőt a célból, hogy érthetővé váljon e vállalkozás nagysága.

Megjegyzések

Szobrok a millennium emlékére

A korszak polgára természetes megilletődöttséggel és az elődök iránti hálával tekintett a nagy ünnep felé, s az emlékezetessé tétel legnemesebb formáját a szobrászok munkája adta meg. A művészettörténeti korszak ízlésváltásában jellemző mozzanat volt a történelmi szobrok felszaporodása[6], melyek nagy része nem a közelmúlt eseményeit örökítette meg, hanem a honfoglalás, sokszor a néphagyomány-mítosz történéseit, elemeit.

A funkcióval rendelkező műtárgyak[7] mellett a készülő emlékművek két csoportba sorolhatók: a központi ünnepségek sorozatába illeszkedő alkotások (melyek legtöbbször egy jellegzetesen dualizmus kori Árpád–Ferenc József analógiát sugallnak), és az egyes – kisebb – közösségek által kezdeményezett alkotások közé. Ezekhez kiváló motívumot szolgáltatott a néplélekben feleleventett Turul-kép – némely esetben a '48-as hagyományok ápolását rejtette a készülő szobrok szárnyai alatt. (1896 augusztusában avatták fel az 1849-ben Szeged melleti csatában elesett honvédek obeliszkjét, mely a hatalmas gránitból készült oszlopon, kiterjesztett szárnyú turulmadárt ábrázol, alatta bronzba vésve: *„csatájuk a védelmezett népjog csatája volt".*[8]) Bár a művészi elgondolások számos Turul-ábrázolást szültek[9] (gondolok itt a mádéfalvi Siculicidium-emlékműre, vagy a győri millenniumi ünnepekre, a Napóleon elleni csata emlékére készült Turulra), monumentalitásában egy sem közelíti meg a Donáth Gyula alkotását, a Bánhidai Turult.

Donáth Gyula, a méltánytalanul elfeledett művész

„Korának közkedvelt szobrásza volt, főleg síremlékeket mintázott igen nagy számban. Főbb művei: Verbőczy-szobor Felszabadulás-téren (v. Apponyi-tér). A védő Munkásmozgalmi Intézet (a volt Curia palotájában); Turulmadár a Várban, a várpalota kertjének sarkán; díszítő szobrok az Operaház és a Vigadó épületében; Erzsébet-királyné szobor Bártfán..." – írta róla Szobrászatunk a századfordulón című könyvében Lyka Károly[10], említést sem engedve a tatabányai szobornak.

Ki is volt a korabeli felvételekről szemöldökét ráncoló komoly úriember, ki a még alig kész alkotása előtt egy sziklára támaszkodik, hogy „beférjen" a képbe? Mi vetette oda a hazai művészettörténet-írást, hogy csak említés szintjén a kismesterek nagy halmazába mossa a szobor alkotóját? A századvég-századelő nagy művelődéstörténeti összefoglalója a Révai Nagy Lexikona miért csak mint *„a budapesti művésztársaság"*[11] tréfás ötletekkel *„magányos, igénytelen életét"*[12] fűszerező *„kovászáról"*[13] ír a róla szóló cikkben?

Donáth Gyula 1850. március 13-án született, minden valószínűség szerint Óbudán[14]. (Bár a róla szóló cikkekben szerepel Budapest[15] és Pécs[16] is.) Anyanyelve a német volt, magyarul sajátos szófordulatokkal beszélt. Egyéni szófacsarásai a Lázár Béla által írt anekdotagyűjteményben[17] központi helyet kaptak. élete első harminc évének eseményei a múlt ködébe vesznek. 1867-től a korszak elismert művészeti akadémiáin tanult: Münchenben (Knabl osztályában), Drezdában (Robert Hertelében), majd Bécsben (ahol a művészetelmélet-kidolgozó Gottfried Semper környezetében munkálkodott).

1880-ban érkezett Magyarországra (valószínű, hogy báró Lipthay Béla hívására, akinek a Lánchíd utcában tornyosuló palotájára két szoborcsoportot készített 1881-ben[18]). Hazajövete-

Megjegyzések

lekor Pesten még csak három köztéri emlékmű állt (József nádoré, Eötvös Józsefé és Széchenyi Istváné[19]). A feltörekvő nagy szobrász generáció (Loránfi, Fadrusz, Stróbl, Damkó, Villányi a sor nem teljes) ekkor még csak oroszlánkörmeit kezdte mutogatni. A ünnepelt művész Huszár Adolf, ki a kapott megbízások sokaságával bizonyította ifjabb kortársainak, hogy a székesfőváros megérett világvárossá lenni, s ebben (az utcák-közterek díszítésével) nagy szerephez jutnak majd a „szoborászok".

Donáth első nagyobb megbízását az Operaháztól kapta, melynek felső párkányára tizenhat, az épület belső terébe (a díszpáholy fölé) négy figurát állított fel. (A párkányon helyet kapott alkotások közül ma már egy sem áll.) A szobrok a klasszikus előképek alapján biztos kézzel mintázó művésznek mutatják. Az 1880-as évek második felében a ma Andrássy úton, Quittner Zsigmond által tervezett házakhoz készített homlokzatdíszítést. Az évtized végén síremlék-pályázatok nyertesei között volt található (Vajda János, Péterfy Jenő, Lipthay Elek, Huszár Adolf síremlékei[20]).

A kilencvenes évektől kezdődően – a már korábban említett – ízlésváltozás (az ifjak által alkotott művek forradalmi újdonsága a jelenre vonatkoztatott – tehát élő – múlt) meghatározta a millenniumra készülő szobrok jellegét is – így hatott Donáthra a historizmus. Az 1890-es esztendő kiemelkedő dátum a bánhidai szobor keletkezésének történetében: *„a magyar állameszme rendíthetetlenségének"* kifejezésére Thaly Kálmán hét emlékoszlop felállítására tett javaslatot. Ennek szoros következményeként az előkészítő bizottság, mely az ünnepségekre való előterjesztést készítette 1894-ben programként jegyezte fel: kívánatos *„azon helyeknek obeliszkekkel vagy más hasonló emlékekkel leendő megjelölése s így a vidéknek ezáltal is az ünnepély színterébe vonása, mely helyhez a honfoglalás egyes főbb mozzanatai fűződnek"*[21]. Így jutottunk el a Kő-hegyen magas posztamentumon ülő Turul építésének kezdetéig, melynek elkészülte után néhány évvel az alkotó betegségek kínzásától megtörten, 1909. szeptember 27-én meghalt. A művész hagyatéki leltárában[22] kutató előtt egy ízig-vérig úriember magánélete sejlik fel[23].

Az emlékmű

A Tata-Tóvárosi Hiradó XVI. évfolyamának 41. számában[24] egy környei nemzeti érzelmű tanító, Kisfaludy Károly azon reményének adott hangot, hogy „oly lelkes honfiak a vármegyének, kik a mindennapi élet anyagias kiadásán felül emelkedve lelkesülni tudnak...elérik majd az eredményt, hogy Bánhida határában egy emlékoszlop áll". Ezen ötlet ihletésében[25] az ismert és elismert Feszty Árpád levelet írt Sárközy Aurélnak, Komárom megye főispánjának (valamint császári és királyi kamarásnak).

Feszty javaslata pontosan vázolt és javaslat voltához képest részletesnek mutatkozott. Valószínű, hogy a szándék határozottsága, melyben az anyagi számítások nagy szerepet kaptak, erőteljes érv volt a későbbi születéshez. Úgy gondolta, hogy a Budapest–Bécs nemzetközi vasútvonal mellé (és fölé) épített monumentális madáralak egész Európa előtt emelkedne. A vármegye közgyűlésének már említett napján[26], az emlékmű felállításáról szóló határozat után bizottságot állított fel a pénzügyi feltételek megteremtésére[27].

Megjegyzések

A bizottság tagjaivá lettek: Sárközi Aurél főispán, Tátray József Komárom város polgármestere, Tuba János országgyűlési képviselő, Ghyczy Dénes alispán, Feszty Árpád, a főszolgabírák, a jegyzők és 20 további polgár. A főispán a következő év elején levélben kereste meg a komáromi takarékpénztárat, Vaszary Kolos hercerprímást, gróf Esterházy Miklóst és Móricot – a tatai Miklós a fenti célokra ingyen és örök időkre területet biztosított, míg a csákvári Móric politikai-erkölcsi okokból elutasított mindenféle együttműködést. A lakósságtól befolyni várt pénzek a jelentések szerint a szegényebb rétegek sorsa miatt nem sokasodtak[28]. Nem hozott bevételt az sem, hogy Sárközy főispán Bánffy Miklós miniszterelnökhöz fordult háromezer forint támogatás reményében.[29]

Ami valódi támogatásként érkezett a bizottsághoz azt, a községek ajánlották fel. Ezek tizenöt és száz forint közötti összegek voltak.[30] A legnagyobb felajánlásokat Naszvad, Szentpéter, Bánhida, Tata, Gyermely, és Komárom önkormányzata ajánlotta fel.[31] A bizottság elnöke, Sárközy, Feszty Árpádtól kért alaptervet és részletes költségvetést. A szobor megalkotásával szerződéssel kötelezve Donáth Gyulát kérték fel – elsősorban Feszty javaslatát tartva szem előtt. A mű öntetése előtt Donáth két modellt készített: egy kisebbet (négy méter szárnyfesztávolsággal, agyagból), valamint egy nagyot (14 méter fesztávval, gipszből). Mindezért méterenkénti 350 forint tiszteletdíjban állapodtak meg, összesen 4900 forintban.

Miközben a felajánlások lassan gyűltek, július 29-én elfogadták a fémmunkák elvégzésére a budapesti székhelyű Zellerin Rt. pályázatát, mely 3950 forintról szólt. (A cég még a tél folyamán mintegy hatezer forintra emelte a költségvetését, de felajánlást tett a szobor részeinek vasúti szállítására. Ezt a bizottság örömmel fogadta el.) 1897. február 12-én Donáth a nagy modellel is kész lett, ekkor vette át a kisebbikért járó tiszteletdíjat is, többszöri felháborodott és szomorú hangú levél után, amelyben figyelmeztette a kijelölt bizottságot tartozásuk lerovására.[32] A levéltári anyagok szerint ekkorra a leendő szobor számláján cirka négyezer forint gyűlt össze, mely kevésnek mutatkozott.[33] A vázkonstrukció építése eközben lassan, de biztosan haladt, bár az augusztusi szoborállítást egy mérnöki helyszíni szemle után októberre kellett halasztani.[34]

Az anyagi gondokon a főispán másodszori miniszterelnökhöz fordulása sem segített, viszont gróf Esterházy Ferenc a posztamentum építésének céljára elegendő követ adományozott (1898), s ezzel nagyot lendített a holtpontra jutott munkálatokon.[35] 1898. április 23-án a bizottság kiválasztotta az emlékmű végleges helyét, egy szikla talapzatot, mely az alant elterülő táj felé kissé kinyúlik, s mely fehér szikláival minden irányból kiemelkedik a hegyből. Ezidőtájt érkezett a vasszerkezet.[36] Bár a Donáth által készített koronát és kardot az arányosságbeli eltérő elképzelések miatt többször visszaadták a művésznek[37], és a Zellerin Rt. munkadíjait igen keservesen tudták törleszteni (a teljes csődtől tulajdonképpen Hercz Zsigmond, a Magyar Általános Kőszénbánya Rt. igazgatója mentette meg a bizottságot adományával[38]), mégis a vármegyei közgyűlés téli ülésén 1898. december 30-án Sárközy Aurél főispán bejelentette: a (szerződés[39] szerinti adatok alapján:) 1,5 mm vastagságú vörösrézből készült, 15 kg/m^2 lemezsúllyal, 14 méter fesztávolságú szárnyakkal, 3,5 méter magassággal, 2 méter testszélességgel, 200 kg/m^2 szélnyomásnak ellenálló Turul-emlékmű készen van[40]. Erről a budapesti lapok híradásban számoltak be.

Megjegyzések

Az avatóünnepség terve a levéltári források szerint 1888. július 24-én merült fel utoljára, ekkor állították össze az ünnepség programját is. Arról, hogy azt meg is tartották volna nem található anyag. Az emlékmű építéséről szóló levéltári anyagok egy 1905. évi főszolgabírói jelentéssel[41] érnek véget, mely a szobor bal lábáról való lemez ellopásáról ad hírt a kutatónak.

A történelem keserű és groteszk fintoraként lehetne ideidézni a gondolatot, hogy amely alkotás különlegesen nagy környezeti erők hatásának büszkén ellenállt, nem élhette túl az ember pusztítását. A Turul-madár (vagy ahogy a tatabányaiak hívják: a *Turul*) vasszerkezete két világháborúban roggyant meg sok évre, a felújítások[42] között huszadik századi vandálok vagy haszonleső fémtolvajok szabad prédája volt, a legutóbbi (1992. november 29.) óta sérelem nem érte.

Feszty Árpád jóslata bevált, a szobor valóban Európának mutat népünk őshagyományából egy szeletet. Valamikori totem (akár állatős) jellegét mai magyaroknál a mesés szerep veszi át, de a mostanság Győrnek tartó utazót is – ha felnéz a Kő-hegyre – elkíséri egy érzés, s ahogy visszaréved a ködös múltba ráérez: egy család vagyunk itt a Kárpát-medencében.

Jancsák Csaba

Jegyzetek

1. *Kézai Simon*: A magyarok krónikája. (Fordította Györffy György)
2. Kézai Simon i. m.
3. A fizetendő földadó 4545 Ft 85 krajcárból ő fizetett 2482 Ft 47 krajcárt említi a Tatabánya története című munka.
4. Ld. később Feszty Árpád kezdeményezését és tervét.
5. Komárom vármegye közgyűlésének 1895. december 12-i üléséről készült jegyzőkönyv in. Komárom megyei főispán adminisztrációs iratok (a továbbiakban: Km Fi ai) 1895év/937 szám.
6. *Lyka Károly*: Történelmi szobrászatunk a századfordulón 10–35. p.
7. Pl. a Feketeházy János számításai alapján, Czélikus Aurél és Nagy Virgil által tervezett és 1896-ban átadott Ferenc József híd.
8. *Szücs György*: A millennium emlékszobrászata. In: A tatabányai Turul.
9. Szücs i. m.

Megjegyzések

10. Lyka i. m. 78. p.
11. In: Révai Nagy Lexikona V. kötet 681. p.
12. uo.
13. uo.
14. Ld. Rexa Dezső cikke, in: Esti Hírlap, 1963. augusztus. 12.
15. Lyka i. m.
16. *Déry Attila*: Budapest eklektikus épületszobrászata. Bp., 1991.
17. *Lázár Béla*: Írók és művészek között. Bp., 1918.
18. Képes Családi Lapok 1882. január 15-i száma; *Nagy Ildikó*: A bánhidai Turul-szobor alkotója. In: A bánhidai Turul i. m.
19. Nagy Ildikó i. m.
20. Megtalálhatóak a Kerepesi temetőben.
21. Az Ezredév. Szerk.: Tarr László. Bp., 1979. 14. p. – idézi Nagy Ildikó i. m.
22. Összefoglalja Nagy Ildikó i. m.
23. A leltár a legnagyobb luxusként nyolc darab sétapálcát és hét pár kesztyűt említ
24. Kisfaludy Mihály: Bánhida és az ezeréves ünnepség. In: Tata-Tóvárosi Hiradó 1895. október 12.
25. Nagy Ildikó i. m. említést tesz arról, hogy az ötletet Jókai Mór adta.
26. 1895. december 12. Komárom megyei főispán adminisztrációs iratai 1895/937. szám *[a továbbiakban: KM Fi ai]*.
27. KM Fi ai.
28. KM Fi ai 1896/147.
29. KM Fi ai 1896/188.
30. KM Fi ai 1896/147.
31. *Šarolta Drahošova*: Levéltári dokumentumok a Turul-emlékműről. In A Bánhidai Turul
32. Összesen 2300 forintot. KM Fi ai 1897/104, 118, 375.
33. Drahošova i. m.
34. az Rt. képviseletébe Rasch Oszkár augusztus végén szemlélte meg a helyszínt. KM Fi ai 1897/459.
35. KM Fi ai 1898/204.
36. KM Fi ai 1898/220, 250.
37. A kis méret miatt nem tetszett a főispánnak. KM Fi ai 1898/665.
38. KM Fi ai 1898/801.
39. KM Fi ai 1897/128.
40. KM Fi ai 1899/16.
41. Drahošova i. m.
42. 1959, 1968

Korszakalkotó újítás a csatahajóknál

A Szent István csatahajó építésének háttere

Olvasóink lapunk utóbbi két számában szerezhettek tudomást a Szent István osztrák–magyar hadihajó elsüllyedéséről és roncsainak felfedezéséről. Sajnálatos módon a szerző adós maradt a hajó jelentőségéhez méltó bemutatásával, és a hajóról közölt adatok is pontosításra szorulnak. Írásommal ez utóbbi feladatokra vállalkoztam.

Mi az a dreadnought?

A tengeri hadviselésben hosszú ideig a hajókra telepített tüzérség döntötte el a csaták kimenetelét. Az ellenséges hadiflották egymással párhuzamosan, az azonos lobogó alatt harcoló hajók egymás mögött (oszlopban, sodorvonalban) haladva, az ütegfedélzeteiken oldalt sorban elhelyezkedő ágyúikkal vívták meg a tengeri csatákat. Erről a harcmodorról nevezték el a sorhajókat – a harcban résztvevő legnagyobb egységeket.

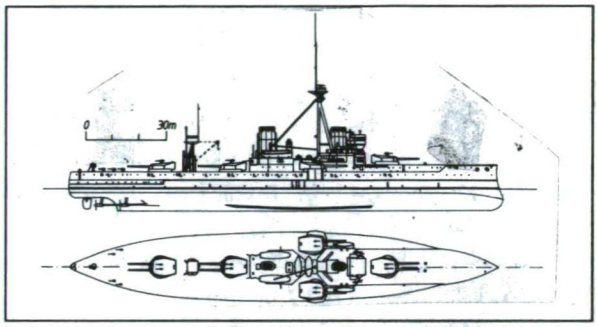

A Dreadnought csatahajó jellegrajza

A harc folyamán a hadihajók igyekeztek a legjobb poziciót elfoglalni. Ez egy képzeletbeli T betű felső szára volt, ahonnan egy oldalsortűzzel teljesen lesöpörhették a merőleges száron csak a tüzérsége töredékét felvonultató hajót.

A XIX. század folyamán a kor technikai vívmányainak alkalmazásával – gőzgép, acélpáncélzat, mindkét oldalra tüzelni képes, tornyokban elhelyezett tüzérség – a klasszikus sorhajó páncélos hajóvá alakult. A sorozatos hadikonfliktusok tapasztalatait leszűrve a flották legnagyobb egységeit állandóan továbbfejlesztették.

Az 1904–05 között lezajlott orosz–japán háborúnak köszönhető, a tüzérséggel felszerelt legnagyobb hajótipus, a Dreadnought születése.

A világ legnagyobb flottájával rendelkező Nagy-Britannia 1906-ban állította szolgálatba a Dreadnought nevű hadihajót, amelyről a csatahajók legkorszerűbb változatát elnevezték.[1]

A 18 100 tonna vízkiszorítású hadihajón 10 darab 30,5 cm-es lövegeket 5 toronyban kettesével helyezték el. Egy oldalsortűz alkalmával 8 nehéz löveggel lehetett tüzelni. A korábbi csatahajóknál csak 4 darab 28,0 – 30,0 cm-es főtüzérséget alkalmaztak, a hangsúly a 4-12 darabból álló 15,2 – 25,4 cm-es másodlagos tüzérségen volt.[2] Az új hajó tüzérségi fölénye, magasabb páncélvédettsége mellett elsőként kapott gőzturbinát, ami sebesség fölényt jelentett.

Mindezek fényében a korábbi nagy hajóegységek egycsapásra elavultak, s a tengeri nagyhatalmak hozzáláttak a saját dreadnought-flotta megépítéséhez. Hatalmas verseny indult meg

Megjegyzések

abban, hogy ki rendelkezik a legnagyobb tűzérséggel, legerősebb páncélzattal, legnagyobb sebességre képes csatahajókkal.

Az I. világháborúban Nagy-Britannia 35, Németország 19, az USA 16, Franciaország és Oroszország 7–7, Japán és Olaszország 6–6, Ausztria–Magyarország 4 dreadnought-tal rendelkezett[3].

A háborúban győztes hatalmak az erőviszonyok fenntartása miatt 1922-ben megkötötték a washingtoni flotta egyezményt, amely 10 évre szünetet rendelt el az alapvető nagy egységek megépítésében. A félig kész hajókat lebontották, vagy repülőgép-hordozóvá építhették át.[4]

Az egyezmény lejártával mindegyik fél hozzákezdett az újabb flotta fejlesztéséhez. Az elkészültek közül kiemelkedik az 1941-ben átadott japán Yamato és Musashi csatahajók[5]. Méreteik impozánsak voltak. Pusztulásukat érdekes módon nem egy ellenséges csatahajó tüzérsége, hanem repülőgépek támadása okozza. Ez a tengeri hadviselés új korszakát jelentette.[6]

Az osztrák–magyar dreadnoughtok

A fegyverkezési lázból az osztrák–magyar haditengerészet sem maradhatott ki. Az 1909-ben elfogadott 1910. évi költségvetés 312 millió koronát biztosított flotta fejlesztésre. Ebből az összegből 4 dreadnought-ot 3 gyors felderítő cirkálót, több torpedó naszádot építettek.[7]

A magyar nyelvű szakirodalomban tegetthoff-osztályként[8] ismert hadihajók tervét 1909. április 27-én[9] fogadták el. A 4 hajó közül 3 Triesztben, 1 Fiumében épült. A hajók tervezője Popper Szigfrid császári és királyi vezérfőnök volt.

Már a Szent István csatahajó építése is izgalmasan indult: a fiumei gyár területén lévő hegy felrobbantásával szerzték meg az építéshez szükséges területet. 1912. január hó 29-én kezdték meg a hajó építését, 1914. január 17-én Mária Terézia királyi hercegnő keresztelte meg és bocsájtotta vízre. 1916. január hó 6-án adták át a flottának a Szent Istvánt[10].

A hajók főtüzérségét 12 db 30,5 cm-es lövegeket a világon először az un. hármas toronyrendszerben helyezték el.[11] Ez gyakorlatilag azt jelentette, hogy 1 toronyban 3 üteg került elhelyezésre (a korábbi két ütegtől eltérően). Óriási előrehaladást jelentett, hiszen a támadóképesség ereje megsokszorozódott!

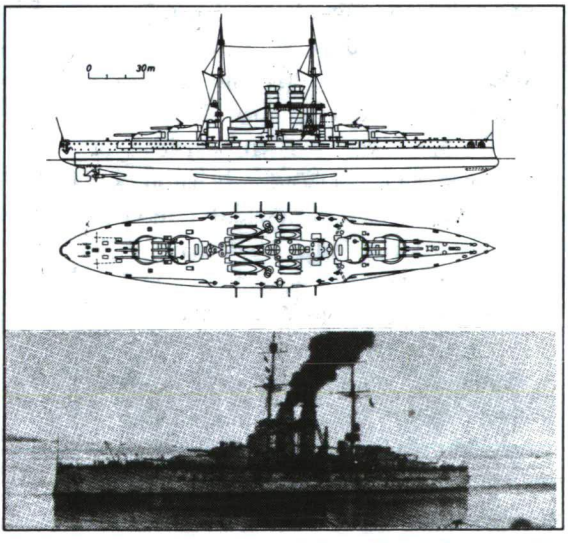

A Szent István csatahajó

Megjegyzések

A tegetthoff-osztályú csatahajók jelentőségét abban látom, hogy egy oldal sortűz alkalmával nehéztüzérsége 5400 kg lövedéket volt képes kilőni, a 6 db ikertornyos francia Jean Bart 4400 kg-jával szemben. Ez a 30,5 cm-es tüzérséggel felszerelt csatahajók között abszolut elsőbbséget jelentett. A tüzereje 28-34 %-kal erősebb volt. Ezt a mennyiséget csak nagyobb kaliberű tüzérséggel felszerelt csatahajók tudták felülmúlni.[12]

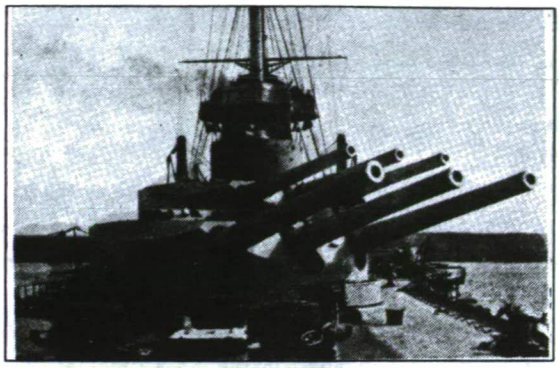

A Szent István csatahajó lövegtornya

További értéke e csatahajóknak, hogy a páncélzatot jelentősen lehetett csökkenteni, a ***védőképesség romlása nélkül!*** A 4 torony ***kisebb célfelületet*** jelentett az ellenség számára, mint az ugyanekkora tüzerőt több, hagyományos ikertoronyban felvonultató csatahajók.

Az osztrák–magyar csatahajók további története

Az első három kész hajó (*Viribus Unitis*, *Tegetthoff*, *Prinz Eugen*) részt vett az Olaszország elleni 1915. május 23–24-i nagyszabású támadásban.[13] A négy egység együttes bevetésére 1918. július elején került volna sor. Azonban a *Szent István* csatahajót július 10-én egy olasz torpedónaszád elsüllyesztette. (Archiv felvételen látható az elsüllyedés folyamata.[14]

1918. november 1-jén hajnalban az őrség nélküli pólai kikötőbe behatolt egy olasz SLC–15, és elsüllyesztette a monarchia flottájának volt zászlóshajóját a *Viribus Unitis*t.

A győztes hatalmak közül Olaszország a *Tegetthoff*ra tartott igényt, Velencébe vontatták[16], és a saját flottába akarták beállítani. Az 1922-es washingtoni flottaegyezmény értelmében 1924-ig több más régebbi építésű osztrák–magyar csatahajóval együtt lebontották.[17]

A *Prinz Eugen*t 1919-ben Cattaróban internálták[18], majd a francia földközi-tengeri flotta célhajójaként fejezte be a

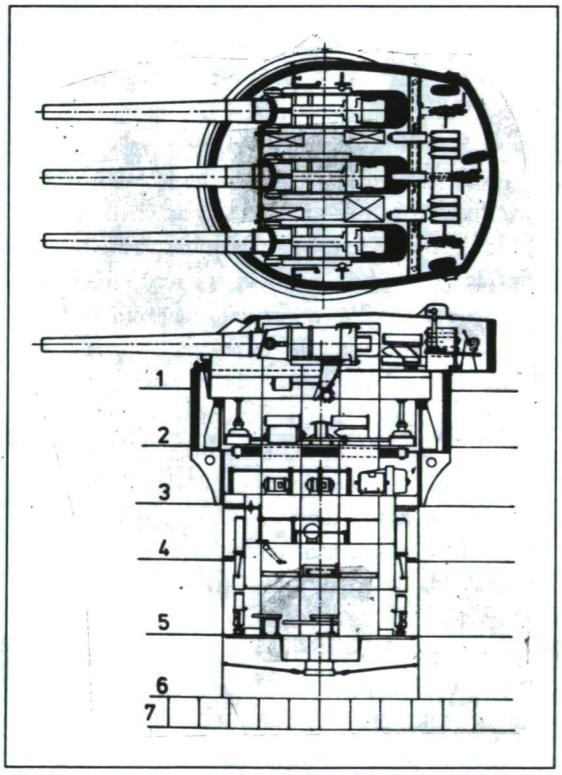

A hármas lövegtorony jellegrajza

Megjegyzések

pályafutását[19].

A maga korában újszerű technikai megoldásokat felvonultató hajók klasszikus tengeri csatában nem vettek részt. Az újszerűség mellett a hajókról menet közben derült ki, hogy magasan van a tömegközéppontjuk. Pusztulásuk ráirányította a figyelmet a nagy költségen épült nagy harcértékű hadihajók nem kielégítő torpedóvédelmére is.

Mindezek semmit sem vonnak le abból a tényből, hogy a világ nyolcadik legnagyobb tengeri hatalma egy új stílust teremtett a hadihajó építésben. Olaszország mellett az Egyesült Államok hadiflottája 1912-től szintén a Tegetthoff-osztály mintájára építette saját csatahajóit.

A világ legnagyobb csatahajói a japán Yamato és testvérhajója is az úttörő osztrák-magyar haditengerészetnél alkalmazott 3 löveg egy toronyban elv szerint épült.

Mindezeket azért tartottam fontosnak bemutatni a *Szent István* csatahajó apropóján, mert volt a magyar iparnak egy érdemtelenül elfelejtett aranykorszaka, amikor mind a polgári- és mind a katonai életben világszinvonalú termékek születtek. Sajnos, az utókor hajlamos arra, hogy egy kézlegyintéssel elintézze ezeket az eredményeket. Azt hiszem, hogy nekünk, leendő történészeknek nem szabad elmenni az események mellett, mivel a tények önmagukért beszélnek.

Kovács György Attila

Jegyzetek

1. Bak József – Csonkaréti Károly – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula: Hadihajók – típuskönyv. Zrínyi, Bp., 1984. 43–44. o. 361. o. [A továbbiakban: Hadihajók.]
2. Bak József – Lévay Gábor – Sárhidai Gyula: Arzenál'85. Zrínyi, Bp., 1985. 205., 215. o.
3. Hadihajók 47. o. 3. táblázat.
4. Hadihajók 55. o.
5. Kilenc darab 46,0 cm-es főtüzérségükkel és 64 170 tonnás vízkiszorítással a világ legnagyobb úszóerődjei voltak. Vö.: Hadihajók 297. o.
6. Az utolsó, csak nehéztüzérséggel vívott csata: 1941. május 24-én a német *Bismarck*-csatahajó elsüllyesztette az angol *Hod*-csatacirkálót. Vö.: Hadihajók 60–61., 405. o.
7. A *Tenger* [– tudományos és társadalmi – tengerészeti és közgazdasági folyóirat] *A Magyar Adria Egyesület Közlönye*. Bp., 1912. év 490. o. [A továbbiakban: A Tenger.]
8. Az angol szakirodalomban az azonos tervek szerint épült hajókat egy osztályba sorolják. A hajóosztály megkülönböztető elnevezését általában az elsőként elkészült egység nevéről kapja. Esetünkben a *Jane's Fighting* Ships of World War I. Military Press, New York, 1919, 1990.; a 223. oldalán joggal beszélhet *Unitis*-osztályról. [A továbbiakban: Jane's.]
9. Az osztrák–magyar és az olasz hármas toronyrendszerű csatahajók építési versenyéről értékes információkat közöl. Id. Kovács György: Válasz Kopeczky Győzőnek vitairatában (kézirat 1988.)
10. A Tenger 1914. év 1–15. o.
11. A Tenger 1912. év 206. o.
12. A Tenger 1912. év 491. oldalon közölt táblázata.

Megjegyzések

13. Hadihajók 151. o.
14. A Magyar Televízió által készített Lusitania-ügy dokumentumfilmben tévesen a német U–9 által 1914. szept. 22-én elsüllyesztett angol *Aboukir* páncélos cirkáló pusztulásaként mutatták be!
15. SLC – *Liluri a Lenta Corsa* – lassan haladó torpedó. Elektromos meghajtású torpedóból kialakított mini-tengeralattjáró, amelyen lovagló ülésben két békaember foglal helyet. 10-15 méteres mélységben haladva az ellenséges hajó alá vezették a járművet, hozzáerősítették az időzített 250-300 kg-os aknájukat, majd partra úsztak. Vö.: Sárhidai Gyula: Tengerek szürke farkasai. Maecenas, Bp., 1988. 162. o.
16. *Jane's* 223. o.
17. Molnár György: A Monarchia hadiflottájának utóélete. In: Történelmi Szemle 1987/88. 4. 487–511. o.
18. Lásd a 16. jegyzetet.
19. Lásd a 17. jegyzetet.

Megjegyzések

Pihenő

Galgóczi László

Káromkodó utódainkhoz

Az eredetileg – különböző okok miatt – szankcionált **szitkozódások**: átkok, káromkodások, szidalmak – megváltozott szerepben – ma is élnek a mindennapi nyelvben: indulatkifejező elemekké lettek, sőt nagy részük e szerepét is elvesztve pusztán töltelékszóként használatos (elsősorban a trágár kifejezések). „A nép... – írta Szendrey Ákos századunk első felében – érzelmeit közvetlenül fejezi ki, ezért van olyan sok indulatszó, szitokszó, káromkodás a beszédjében, ez a káromkodás, átkozódás azonban leginkább csak arra való, hogy felgyűlt indulatját levezesse vele" (Ethn. XLVIII, 373.). Ezt az indulat levezetést szolgálja legtöbb esetben ma is a szitokszók használata: „ – ...az anyu meg *csúnyán beszél.* – Ez már igaz. Éles nyelvem van, nem tagadom. *Ha megharagítanak, elkanyarítom én rendesen...* De hát az csak nem rossz, ha az ember kimondja, ami a szívét nyomja. Én az őszinteséget szeretem." (Szunyogh Szabolcs: Hétköznapi történet. Népszava 108. évf. 4. sz. [1980. január 6.] 6.).

Szitokszók indulatos beszédhelyzetben való használata nem pusztán magyar sajátosság – még akkor sem, ha a közhiedelem szerint nyelvünk szinte a leggazdagabb az európai nyelvek közül a szitokszóban – hanem általános emberi vonás.

Bronislaw Malinowski (A vademberek nemi élete Északnyugat-Melanéziában. Baloma 219–222.) így jellemzi a Trabriand-szigetekbeli szitkozódásokat: „ Gyakori a túlzott vagy tiltott közösüléssel való bosszantás: ***tokakayta yoku, tokaylaszi yoku, toszuvaszova yoku*** (Te parázna, te házasságtörő, te vérfertőző)! Mindezeket a megjegyzéseket azonban főleg baráti boszszantásként mondják, s ettől meg kell különböztetni a szidalmazás komoly, bántó módját. A káromkodás a Trobriand-szigeteken, akárcsak nálunk kisebb bosszúságokra reagál, és ha mint ilyent használják, emberek vagy dolgok vonatkozásában, ezzel nem okoznak komoly sérelmet. A gyalázkodás legerősebb formáit azonban nem alkalmazzák ilyen triviális alkalmakkor. A dühös átkozódás komoly következménnyel járhat, ha az érintett személyek már nem tudnak uralkodni magukon. Az egyéni kapcsolatok hosszabb-rövidebb ideig tartó megszakítása, verekedés, esetleg más közösségi ellenségeskedés is lehet az eredménye. A szidalmazást emellett szándékosan is lehet arra használni, hogy az embereket megszégyenítsék, megijesszék rossz cselekedeteik erős szavakkal való feltárásával... A káromkodást alkalmazzák egyes különleges szidalmakban, kizárólag sértés szándékával, amikor rendszerint semmi köze sincs a tényekhez, hiszen gyakran majdnem megvalósíthatatlan cselekvésre vonatkozik. A legtöbb ilyen kifejezés azzal a jellegzetes felszólítással kezdődik, mely olyan széltében elterjedt a káromkodó emberiség körében, jelen esetben „*b...meg*" hozzátéve különféle alkalmatlan személyeket, mint az erotikus közeledés tárgyait [...] Ez az ilyenféle szidalmak legkevésbé bántó alakja, s csak akkor sért, ha sérteni akarnak vele. Csak akkor válik igazán komollyá, ha tárgyként egy társadalmilag tilos személy szerepel benne...

Minden gyalázkodásnál lényegesen növeli a sértés súlyát a gyalázott személy nevének, illetve szociológiai inzultus esetén nővére, felesége vagy anyja nevének hozzátétele." Darwin jegyezte fel egy idős katonáról, hogy „amikor felszólítják, hogy az intézet szabályaihoz alkalmazkodjék, szabadjára engedi elégedetlenségét, amely végül is a dühbe fordul át... Azután ***esküdözik és káromkodik***, fel és alá szaladgál, karjával vadul hadonászik, és mindenkit fenyeget, aki a közelébe jut... Azután látható, amint felső ajkát különösen a sarkán felhúzza, úgy hogy a nagy szemfoga kilátszik. *Káromlását* összeszorított fogai közül böki ki..." (Az ember és az állat érzelmeinek kifejezése 189.). Darwin idéz egy másik példát is: „Két bengáli egyszer kölcsönösen civódott. Kezdetben nyugodtak voltak, hamarosan azonban dühbe gurultak és a ***legcsúnyább szitkokat zúdították kölcsönösen rokonaikra és őseikre, több nemzedékre visszamenően***..." (i. m. 192. – az én kiemeléseim: G. L.).

A harag, a felháborodás, a düh hatására az ember nem vesz tudomást a taburól – mert ez kívülről rákényszerített dolog –, s indulatos beszédhelyzetben szitkozódásban tör ki. A szituációban pedig rögzül, a szitkozódó mondat formulává lesz, s ezt a társadalmi gyakorlat hagyományozza: „ Tanyán növő parasztgyerekek reggeltől napestig apjuk közelében élve, láthatják, megfigyelhetik apjuk természetét, szokásait, miképp tölti be a családfő szerepét, hogyan viselkedik különféle helyzetekben... s ami nem utolsó: miként bánik állataival. *A **parasztgyerek*** tehát ***eltanulható viselkedést, szokásokat lát, s el is tanulja ezeket.*** Örökli, mondhatnánk, ahogy a paraszti létforma, mely a szokásmódokat kialakítja, ha apja, mert tehetetlen, *Istent **emlegetve káromkodik***, üti-veri engedetlen lovát..." (Mocsár Gábor: ... Eleitől fogva 144 – az én kiemelésem: G. L.).

Népünk káromkodó, szitkozódó hajlamáról tréfásan (?) írta Arany János: „A kanász kalibája felé terelé már / A röfögő tábort, cifrán adtázva hol egyik, / Hol másik karimás orrút, főleg pedig, ősi / Furcsa szokása szerint, az **urát** ***tisztelve szitokkal.*** / Jámbor földművelők, honi kátyúkban felakadván, / Marhabaráti doronggal üték a bűnös lovat, ökröt / ***Emlegették Istent, Krisztust, a szenteket*** olykor: / Híva segédekül-é, vagy egyébért, hallgat az írás" (Az elveszett alkotmány. Arany János összes költeményei 1296 – az én kiemeléseim: G. L.).

XX. századi példáink arról győznek meg, hogy a szitkozódás tipikus helyzete a **tehetetlenségből fakadó düh**: „A Szárcsa köhögött, sovány bordái ropogtak, meleg, beteg párája torzonborzzá tette a fejét. Olyan volt a Szárcsa, mint egy hektikás öreg paraszt, akinek elvadult már a fehér szempillája is. Sopánkodott, sírt Sára Aszszony, s reszketve, majdnem lopva simogatta a Szárcsát. Kiske János, a szegény, pedig rángatta az istrángot, bele-belefújt fagyos két markába. *Szidta* az asszonyt, az Istent, a világot, a Remete-erdőt" (Ady Endre: A Szárcsa és a Feri. Összes novellái 608.), „Koszta azonban makacsul, dühösen hallghat, beszéljen az asszony. – Négy órakor, amikor te elmentél, nyomban roszszul lett, s nem bírta mostanáig megszülni. Koszta most már megszólalt, de ***káromkodva*** és ***átkozódva***: – Hát én mit csináljak, hát tehetek én arról, hogy ilyen hitvány?" (Ady Endre: Az asszony meghal. Összes novellái 904.), „Amikor evvel készen van, nekifog és újra kezelés alá veszi az ökröket. *Káromkodik*, ordít rájuk, *szidja* a keserves

gazdájukat és az eltört ostornyéldarabbal egyengeti, üti, vágja, szúrja, döföli őket" (Veres Péter: Béresek. Gyepsor 491.).

Bár nem feladatom a szitkozódások mai szerepének vizsgálata, a kérdést mégsem kerülhetem meg, mert „...társalgási nyelvünk társadalmi mértékben egyre durvul. Mind a fiatalok, mind a felnőttek beszédében – a tanultságtól függetlenül – terjed a goromba stílus, a durva szavak használata, a trágár beszéd" (TársSz. XXXV/1980, 8–9. sz. 118.). Benkő László (i. m. 12–14.) felemelve szavát e nyelvi durvaság ellen, vizsgálja a jelenség okát, s rámutat következményeire is. Mások – elsősorban Deme László és az általa irányított beszéd- és magatartáskultúrával foglalkozó munkacsoport – aktívan fel is lép a trágár beszéd ellen. Nem könnyű a dolog, mert – s itt hadd idézzem hosszabban W. G. Sumner régi, de ma is érvényes szavait: „Tolvajnyelv meg a káromkodás a nyelv divatja. A káromkodás a legkülönfélébb szintű lehet: az egyszerű indulatszavaktól a legvaskosabb trágárságig terjedhet. A káromkodás gyakran korholás, könyörgés, kinyilatkoztatás, kiátkozás stb. ősi vallási formulái. Az átok vagy áldás a vonzás vagy taszítás vágyát fejezik ki. Ahol elvész az értelmük, merő indulatszavakká sekélyesednek, amelyek egyedüli értéke a nyomaték. Használatuk e nemzeteken, osztályokon, csoportokon és családokon belüli divattal változik, és szabályozza az egyének szokásait. A születéstől és neveltetéstől függ az, hogy valaki ájtatosan beszél-e, iskolázott (pedáns) szóhasználattal él... vagy túlzó jelzőkkel és ostoba káromkodásokkal, istenkáromló kitételekkel, átkozódásokkal tűzdeli tele mondatait vagy szentnek tekintett dolgokat sértő fordulatokat használ. [...] Meglehet, létezik a káromodásnak valamiféle lélektana, mégis úgy tűnik, a kifejezés célszerűsége indokolja használatukat... Olyan kifejezésekre van szükség, amelyek felkeltik a figyelmet, és bevéső dnek az emlékezetbe. A durva káromkodás meghökkenti az ellenfelet, vagy pedig ösztönös reagálás egy olyan szituációra, amely a beszélő jólétét fenyegeti. Érzelmi szelep, amely megkönnyebbülést biztosít, ha semmilyen más megkönnyebbülési lehetőségre nincs mód. Ez utóbbi a káromkodás legfőbb gyakorlati oka. De a káromkodás még ebben az esetben is káros szokás, hiszen ugyanannak a szubjektív hatásnak az elérésére egyre erősebb kifejezések szükségesek. A régi kifejezések erejüket vesztik. ... A hatásra való törekvés csakis egyre szélsőségesebb fordulatokkal elégíthető ki" (i. m. 287–8.).

Ha a szitokszó elszakad az őt motiváló szituációtól, akkor **töltelékszóvá** válik, s ez ma – különösen az obszcén asszociációkat keltő szavak esetében – már megtörtént. A **szitokszó → töltelékszó** változás vizsgálata nem volt feladatom, s nem is lehetett, mert ez legalább annyira – ha nem inkább – társadalmi okokkal magyarázható mint nyelviekkel. De ez már egy másik dolgozat témája lehetne.

(Vége)

Dienes Jenő Attila

Könyvek, könyvtárak, a kultúra Tatán

A tatai vár a középkor óta két települést, Tatát és Tóvárost összekötő út mentén, a tó partján, a tóval összeköttetésben levő, egykor csaknem a Dunáig terjedő mocsaras terület közötti sziklaalapra épült. Zsigmond és I. Mátyás király kedvelt pihenőhelye volt és a XVI. századi bástyák kiépülése után sem vált számottevő erődítménnyé. A területen már a XI. században bencés apátság volt. A XII. századtól bizonyítható a legkorábbi település, a várról azonban a XV. századig nincs írásos adat. A kultúra első hírnökei talán a benedekrendi papok (valójában szerzetesek) lehettek, akikről egy 1387-ben kelt oklevél tesz említést. Az irat tudósít a tatai apátságukról és Szent János tiszteletére emelt templomukról. Tatán malma és háza volt az apátságnak, amiről szintén egy oklevél emlékezik meg az 1398. esztendőben. A kultúra terjesztőit hamarosan követik első rombolóik is. 1543. augusztus 10-én Szulejmán és nagyszámú kísérete feldúlja a környéket. A *„neves vezér"* parancsot ad a vár lerombolására és sok év munkáját tételi tönkre néhány nap alatt. Az új hit követői elfoglalták a Balázs-templomot, melyért a katolikusok azután 1680-ig viaskodtak a protestánsokkal. A pusztítás elől Kassára és Szécsénybe menekültek a ferencrendiek, akiknek az akkori házfőnökül Warbonai Balázs volt. A korabeli krónika tudósítása szerint: *„1544-ben tartott aradi gyűlésen Warbonai Balázs, volt tatai házfőnök is megjelent, kit a német-Hinchi ház fejévé választottak."* Tata újbóli magyar kézre jutásakor, a ferencrendiek vissza akartak térni elhagyott monostorukba, de soha nem tehették már. Szelepcsényi György esztergomi érsek Komáromot jelölte ki számukra. A források nem említenek e korból származó fennmaradt írásos örökséget, tovább kell követnünk Tata (Dote, Dotes) város történetét az első egyházi gyűjtemények megjelenéséig. 1632-től zálogbirtokként neboiszai Balogh István kapta meg Ferdinándtól Tatát. [RADOS] A birtok több kézen át megfordulva a század közepétől (1646) a Csáki grófok tulajdonába került, akik igen kétséges hatáskörrel és haszonnal a század végéig (1697) voltak a vár urai. Ekkor Krapf Ferenc József hadi- és kamarai előadó kapja meg *„szolgálati érdemei"* elismeréséül, de vele különösebb kapcsolatai nem alakulnak ki. A Krapf családtól vásárolja meg 1727-ben 343 524 forintért Eszterházi József országbíró, hogy két évszázadon át utódainak irányítása érvényesüljön a város most már nyugalmasabb jellegű kulturális fejlődésében.

Kíséreljük meg Tata XVI–XVII. századi kulturális és gazdasági helyzetének elképzelését. Tata a végvárak láncának egyik talán legexponáltabb helye volt, melyben az állandó fenyegetettség folytán városi rend, polgári élet, kereskedelmi forgalom, vagy ipari fejlődés igen szűk keretek között képzelhető el. (Mint számos korabeli városunkban is.) 1612-ben mindössze 72 adózót írtak össze. A takácsok céhe 1633-ban, a mészárosoké 1660-ban kezdi működését. Galánthai gróf Eszterházi József birtokbalépése (1727) tekinthető annak a fordulópontnak, melytől kezdve koordinált, céltudatos intézkedések egyengették Tata felvirágoztatásának útját. Komoly jelentőségűnek kell tekintenünk galánthai Balogh Ferenc uradalmi kormány-

zó működését is, aki az ügyek közvetlen irányítását tartotta kezében. Balogh 22 éves korában került Tatán Eszterházi József szolgálatába. Széles látókörű gazdasági szakember és kitűnő érzékkel fordult a művészi és kulturális élet minden egyéb vonatkozása felé. A Tata XVIII. századi kulturális fellendülésének szellemi vezetői: Mikovényi Sámuel mérnök, Fellner Jakab a Tatára települt mérnök építész, (autodidakta építészként is szokták említeni), Bőhm Ferenc uradalmi mérnök, Schweiger Antal szobrász. Esterházi Miklós, és József grófoknak sikerült Tatát *„fényrederíteni"*. Esterházy Miklós 1815-ben (majd 1897-ben) megújíttatja a várat. Versenyistállókat építtetnek, lóversenyeket és színházat hoznak a város életébe. 1921. október 24-én a várkastélyban vették őrizetbe a Budapest alól idehúzódó IV. Károly királyt és Zita királynét, majd okt. 26-án innen vitték őket Tihanyba fogolyként.

Térjünk vissza a történetben Esterházyak munkájához és az első könyvtárak megjelenéséhez. A XVII. században (második felében) számos templomot vettek el a protestánsoktól. Tatán gróf Csáky László vette el a református templomot, minek következtében a hívők kilenc esztendeig fatemplomban ájtatoskodtak, míg hatszáz forintért visszaváltották a régit. A történet ellenkezőjére, befogadásra is van példa a város történetében. Gróf Esterházy József 1744-ben Tatán a kapucinusok számára rendházat építtetett, melyet 1746-ban fejeztek be. A rendház az 1743-ban épült templomot kapta, melynek építése alkalmával a ferencrendiek rombadőlt monostorának köveit is felhasználták. Az alapkőletétel május 5-én Kuttner József komáromi építőmester terve és vezetésével történt. A rendelkezésünkre álló adatok nem tesznek említést kapucinus könyvtárról, ugyanakkor a plébánia lelkészei elmondják, hogy tulajdonukban jelentős könyvgyűjtemény volt a kispapok idején, amit az államosítás során 48-körül *„széthordott a szél"*. A jelenlegi állomány 20 kötet XVII. századbeli filozófia és teológiai témájú könyv. Az Eötvös Gimnázium is birtokol egy-két hiányzó kötetet. Az anyakönyveket a plébánia alapításától vezeti. Tatán korábban 1690-ben veszi kezdetét az anyakönyvezés más plébániákban.

A magyarországi kegyestanítórend története, azaz tatai kisgimnáziumának története ott kezdődik, ahol a révkomáromi főiskola aranykora végződik. Tudvalevő ugyanis, hogy a protestáns egyházakra és iskolákra 1672-től 1796-ig az elnyomás siralmas korszaka nehezedett. Legkivált a komáromi protestáns nagygyülekezetre és főiskolájára. Az uralkodó parancsára a várparancsnok, az esztergomi érsek, és az általa betelepített jezsuiták egyaránt szorongatták őket. Ekkor települt Ács, Kömlőd, Tata és több nagygyülekezet a Komáromból részint kiüldözött, részint önként kivonuló protestáns rajokból. Maga a városban ide-oda bujkáló főiskola is Tatán vonta meg magát néhány évig. A vallásháborúk újabb sikerei alapján, 1730 táján, a révkomáromi református főiskola is hazatért, s a tatai alsó tagozat is végleg beléje olvadt. Gróf Esterházy Miklós elhatározta, hogy intézetet, iskolát alapít, – *„mely fiaik magasabb nevelését és oktatását szolgálja"* – s annak vezetését a kegyesrendiekre bízza. Az időközben elhunyt nemes gróf művét, testvére, Ferenc gróf fejezi be és átadta a tanító rendnek erre a célra a várkastéllyal szomszédos kamalduli rezidenciát 3528 négyszögöl portával és egy különálló gyümölcsössel.

Az Eszterházy név többféle leiratban szerepel különböző korú forrásokban. Az idézetekben szereplő változatok egy családról, a grófi és nem a hercegi ágként értelme-

zendő. „Az 1764-ben adományozott rendház mellett a Kalazanti Szent József tiszteletére szentelt templom épült. 1765-ben átveszik a rendházat, és november 13-án megnyitják a gimnáziumot, melybe 415 tanuló jelentkezett felvételre, de ezek jórészt előrehaladott koruk, részint helyszűke miatt nem nyertek mind felvételt. Az első házfőnök-igazgató Morovszky Wolfgang, majd 1766-67-es tanévben az olasz származású Valero Jakab, aki a rend építkezésben is jártas tagja. Valero 1775-ben írt: Status Domusában megtaláljuk az utolsó három év könyvvásárlásának listáját, benne Wolf hét kötetes nagy matematikáját, Pozzót, Vignolát Le Clerque-ot, Scarella mágnesről írt művét és Guadi matematikáját. A könyvtár gyarapodásához sorolja Newton tükrös csillagászati távcsövét is. A nagyszámú, drága könyv és eszköz beszerzése – miközben az épület keleti és északi szárnya még nem készült el – azt bizonyítja, hogy a rend vezetősége valóban létre kívánja hozni Tatán a reál tárgyakat magas óraszámban tanító gimnáziumot. [HEGYI] Özvegy Kopasz Józsefné 1888-as munkájában, a Tata-Tóváros Írásban és képekben című könyvében így ír a piarista házról: *„Alapította gróf Esterházy Miklós 1765-ben. Magában foglal egy csinos házi kápolnát, az algymarium helyiségeit, a tanárok lakosztályait, egy jeles, mintegy 14 ezer kötettel bíró könyvtárt, mely sok classicus-művön kívül, főleg a török világra vonatkozó kútfőket tartalmaz. Van még egy kisebb tanári könyvtár is, és számos mellékhelyiség benne.*" [KOPASZ] A mai szép és regényes fekvésű társház Valero tervei és rajzai alapján épült 1767-től 1806-ig. E hosszú építkezésnek a gyakori földrengések voltak az okai: 1808. szeptember 22-én és 1822. február 18-án. *„A nyugati szárny csak 1840-ben készült el Faisz József idejében, a megrongált állapotban maradt torony renoválása pedig 1885-ben történt, tehát a jelenlegi házfőnök: Pintér Elek alatt. A társháznak díszes házi képtára és 9000 kötetes házi könyvtára van."* [KVT] Pintér Elek kegyesrendi áldozópap, a tatai gimnázium igazgatója, tiszteletbeli kormánytanácsos 1841-ben született. Kolozsvár, Selmecbánya és Nagykanizsa városokban volt tanár. Tanügyi téren szerzett kiváló érdemei elismeréséül 1900-ban a Ferenc József-rend lovagkeresztjét kapja. A tatai kegyesrendi házikönyvtár őre. [CSERHALMI–AGUSZTER]

1771–73-ban magasabb architektúra-tanára is volt az intézménynek Schindler József, aki építéstant és stílustant olyan terjedelemben oktatott, hogy a hallgatók építőmesterként kerültek ki. Az intézmény szellemisége szinte azonos volt az 1763-ban létesített szintén piarista Szencen álló Collegium Oeconomikuméval. Feladata a bányászati, geometriai, térképészeti, mechanikai és kereskedelmi ismeretek fejlesztése volt. Az uralkodó az alapítólevélben évi 1500 forintot biztosított oktatási segédletek és szakkönyvek beszerzésére. A könyveket a leltárba regius (királyi) jelzéssel vették be. A könyvtár összetétele megfelelt a funkciónak. A merkantilizmus szemlélete szerint az említett ágazatok szakkönyvei mellett rendelkezett az államgazdaságtan köteteivel is. A világnézeti oktatásban elsősorban a Leibnicz hatása alatt álló, tapasztalati racionalista Christian Wolf szemlélete érvényesült, s ez tükröződött a könyvtár állományában is. A kollégiumot a Szenci tűzvész (50 épület égett porig) okozta pusztulása után Tatára helyezték, majd 1780-ban megszüntették mivel szerepét átvette a Selmeci akadémia, ill. az akkortájt épített Institutum Geometricum. Érdemes megemlíteni, hogy a korabeli források szerint a Vármegyei Könyvtár Komáromban 1907-ben 12 000 kötetet számlál, a vármegyében Tatán a Kegyes Tanítórend

Házi Könyvtára (1770 óta áll fenn) 8000 kötetes állománnyal rendelkezik, őre Pintér Elek, a Kegyesrendi Kisgimnázium Könyvtára (1865-ben keletkezett) 2500 kötet számlál, a Polgári Olvasókör Könyvtára 1000 kötettel rendelkezik, és Esterházy Ferenc gróf könyvtára jelentős gyűjteménynek számít. Az utóbbiról szinte semmilyen adatunk nincs, csupán az özv. Kopasz Józsefné 1888-ban megjelent munkája alapján tájékozódhatunk: *„Az Esterházy kastély: Belső berendezésből csak a jól rendezettet mutatjuk be olvasóinknak. A grófi könyvtár: A vár kétemeletes és egy csonka nagy toronnyal bíró épületének második emeletén van az Esterházy család 5 szobából álló 100. száz képen fölül számláló képtára, valamint a család levéltára mely nyilvánosságtól elzárt.*" A könyv megemlíti még a III. Károly idejéből származó iratokat, melyek szintén a családi levéltár gyűjtemény tagjai voltak 1888-ban. Hasonló számnégyes egy évszázaddal korábbról, 1777-ben változott meg az oktatási rendszer és a nevelés a Mária Terézia királynő által kiadott Ratio Educationisig (kis mértékben) II. József az iskolák oktatási, nevelési rendszerét is megváltoztatta. Az elemit elkülönítette a gimnáziumtól. Ferenc császár visszaállítja a régi rendet. 1848-49 után az (Entwurf) megint felforgatott mindent és osztálytanítás helyett szaktanítás, amit Thun még József császáron is túltevő germanizálással intézett. Erre azonban már a piaristák nem voltak kaphatók. Végre Eötvös miniszter 1867–68 tanévében életbelépteti maradandó tantervét. A növendékek száma a germanizálásig, sőt a felső osztályokat is eltörlő rendelkezésekig 400 fölötti a szabadságharc és a szomszédos vármegyékben gombamód szaporodó gimnáziumok megnyílása óta az átlagos szám 200. Mivel a régi építkezések már ennek a létszámnak sem feleltek meg 1891–92-ik évben a tornaterem, a rajzterem és egyéb minisztériumtól kérvényezett pótló építkezések elkészültek. Meg kell említenünk az intézet régi, jóhírű konviktusát, mely majdnem egyidős az iskolával. Országos sőt határon túli jóhírét a konviktus a pátriarkális mivoltának és a magas színvonalú nevelésnek köszönhette. A 70-es években megszűnt, de Pintér Elek ismét felvirágoztatta. Bizonyára hatottak a kultúra fejlődésére azok a hírhedt intézkedések is melyek szerint: 1772-ben Mária Terézia elrendeli a könyvek előzetes cenzúrázását, 1781. júniusában II. József rendelete megszünteti az addigi cenzúrarendszert. A bécsi Könyvvizsgáló Bizottság csökkenti a tiltott könyvek számát. A helytartótanácsnak időnként megküldték a rendőrminiszter által eltiltott külföldi könyvek jegyzékeit. Ide futottak be a belföldön megjelent nyomtatványok havi jegyzékei, a nyomdák köteles példányai is. A nyomdák fölállítását ő engedélyezte, röpiratok, forradalmi arcképek, indulók, újságok betiltása ügyében ő intézkedett. Tiltott könyvek meghozatalának engedélyezéséért egyesek ide folyamodtak. [SASHEGYI] A sok megszorító intézkedés ellenére sem tudom elképzelni, hogy az Esterházy családi könyvtár, magánkönyvtár lévén egysíkú elgermanizált gyűjteménnyé vált volna, vagy a piaristák gyűjteménye elértéktelenedett volna az abszolutizmus ideológiájának megfelelően. Ez a kérdés örök kérdés marad a későbbi korok kultúrájában is, véleményem szerint. Nem véletlen, hogy az Esterházyak kulturális építő munkáját a századforduló utáni időszakban néma csend és homály követi. Kronológiailag talán az ipartestület megalakulása szerepel a következő helyen. Haraszti munkájából megtudhatjuk, hogy ők is rendelkeztek az 1940-es évek tájékán egy nem túl jelentős könyvtárral. *„1943 tavaszán közel kétezer kötetes a könyvtárunk és ez azt jelentette, hogy mi voltunk a*

városi könyvtár. Emlékezetem szerint ebben az évben csaknem tízezres (kötetes) forgalmunk volt, vagyis ötször forgattuk meg a köteteinket. Nem csak iparosok voltak az olvasóink, mindenki aki olvasni akart." [HARASZTI] Magyary Zoltán révén 1934-ben létrejön a Tatai Piarista Öregdiákok Budapesti Szövetsége. 1943 évi utolsó közgyűlésükön Magyary (mint elnök) saját kézírású jegyzőkönyve szerint tevékenységük tatai eredményei: Tata és Tóváros nagyközségek egyesítése (Tata és Oroszlány 1954-ben kap városi státuszt), a Tatai Múzeum felállítása, a piarista rendház gyűjteményének gyarapítása. Keresztelő Szent János 2 m-es bronzszobrának megszerzése. „*Magyary Zoltán a kiváló képességű szakember, több nyelven beszélő világhírű tudós, 1938-ban egyik fő szervezője a Táj- és Népkutató Központban megrendezett, nagy port felkavaró kiállításnak, ugyanakkor személyesen vásárolta meg a tatai Ipartestület Könyvtára számára a könyveket (például a teljes Révai Lexikont) és átadta azokat Harcsa Lajos asztalosmesternek, az egyesület könyvtárosának.*" [TBK] A Tatai Népfőiskola 40. évfordulója című munkájában újabb könyvtárra bukkanunk: „*1939 őszén indult a tatai népfőiskola, első otthona a Malom-szálló.*" A népfőiskola képviselete törekvések szolgálatában különösen jelentős volt a gazdakörök létrehozása. Az akkori lehetőségek között tulajdonképpen az volt az egyetlen fórum, ahol a parasztság összejöhetett, megtárgyalhatta a maga dolgait, kialakíthatta a közös véleményét. Vezetőjük szinte mindenütt népfőiskolás volt. A gazdakörökhöz kapcsolódtak a vándorkönyvtárak is. 1948-ban a Vallás és Közoktatásügyi Minisztérium 600 vándorkönyvtárat létesít a falusi lakosság ellátására. A megyei Szabadművelődési Felügyeletek irányításával, kéthavonta vándoroltak községről-községre.

A későbbiekben megalakuló Tatai Városi Könyvtár (1949. június 9-én) elsőként iktatott ügyirata is ebből az akcióból származó első küldeményt: 12 láda könyvet regisztrál. (70 kötetes ládák voltak rendszeresítve e célra) A tatai Körzeti Könyvtár első vezetője: Horváth Géza volt, aki 70-ben a Megyei Könyvtár igazgatója. Térjünk vissza a népfőiskola idejéhez. Ekkor a népfőiskola vezetősége három-négyszáz kötetből álló könyvtárakat állított össze. Ezek egy-egy ládában járták a megyét, s télen egy-két hónapra megültek egy-egy faluban. A könyvtár vezetője v. kezelője népfőiskolás volt. A könyvtári belépődíj 4 fillér volt (már akkor is névleges összeg), aki kifizette, az kölcsönözhetett. A könyvek egyik fele szakmai vonatkozású volt, a másik szépirodalmi és általános társadalomtudományi. Ott voltak az irodalom klasszikusai, a népi írók és a falukutatók kötetei, – ez utóbbiak nem egyszer személyes ismerősök voltak a népfőiskoláról. 1945–1946 között három jegyzékben kiadásra került a fasiszta, a szovjetellenes és antidemokratikus könyvek listája. „*Huszonöt év szellemi mételyének számbavétele nehéz feladat volt.*" – írják a Dolgozók Lapjában, és folytatja az újságíró: „*Országszerte így megyénkben is akadtak e rendelkezésnek túlbuzgó végrehajtói, helyenként nem csak könyvekben okozva értelmetlen pusztítást például a bakonyszombathelyi és a rédei kastély épületeinek felgyújtói.*" Véletlenül akadtam rá erre az újságcikkre és felháborított, hogy ebben az országban is élnek olyan elfanatizált emberek, mint Hitler .Németországban a náci könyvégetők. Szomorú elképzelni, amint a Tatai Piarista Gimnázium Könyvtárának gyűjteményét (14 000 könyv) „*felsőbb utasításra*" három napig égették a kápolna előtt. A szemtanúk még nagyon

fiatalok, talán ezért esik kevés szó az efféle szörnyűségekről. Az államosításnak sikeresebb megmozdulásai is voltak, például: 1949 (ebben az évben jön létre kilenc társával a tatai körzeti könyvtár) 1949. szeptember 18-án Tatán az újjáépített KIOSZ-székházban felavatták a Körzeti Könyvtárat, amelynek feladata elsődlegesen a letéti rendszerű népkönyvtárak szervezése és gondozása volt, amellett az adott településen közművelődési könyvtári szerepet töltött be. (Ebben az időben 49-50 évente félszáz népkönyvtárat szerveztek.) A Politikai Bizottság 1951. május 17-i határozata értelmében az ország valamennyi járásában, nagyobb városában és üzemében létre kell hozni a pártmunkás könyvtárat... Kutrucz Elvtárs, a járási pb. titkára beszédében méltatja a pártmunkás könyvtár feladatait. „*A pártmunkás könyvtár megnyitása megyénk politikai életében újabb eseményt jelent. Kemény fegyver az ellenség elleni harcban és ezt a fegyvert, a tudás fegyverét minden pártfunkcionáriusnak fel kell használnia munkájában.*" – gördíti tovább gondolatmenetet 1952 novemberében ugyanannak a lapnak az újságírója. [KDL] 1950 májusában hatnapos könyvtárvezetői tanfolyamot szerveztek Tatán, melyen 30 hallgató vett részt a kultúra számos területéről érkezettek is. 1952. augusztus 17-én a tatai Körzeti Könyvtár és a tatabányai könyvtár egyesítésével (városi) jött létre a megyei könyvtár 12 644 kötet könyvvel. Ideiglenesen a tatabányai Népházban nyert elhelyezést. 1952. nov. 28-29-én rendezett Országos Könyvtáros (Találkozó) Konferencia alkalmával Horváth Géza a tatabányai Megyei Könyvtár, előbb a tatai körzeti könyvtár igazgatója a már a könyvtárosok műszaki ismereteinek hiányosságáról szól. A statisztikai kimutatás szerint 1952-ben a Járási Könyvtár (tatai) könyvállománya 11 455 darab, Könyvtárvezető: Mészáros Antal, könyvtárosok: Illés Lászlóné és Dr. Nagy Ferencné. A tatai járási könyvtár a Kossuth tér 17-ből új épületbe költözött, a Megyei Művelődési Központba. A régi épületéhez képest megnő a forgalma a könyvtárnak 69-ben 935 főről, 1970-ben 1435 olvasóra. A látogatottság ebben az időszakban 3682-ről 6961-re nő, a kölcsönzött kötetek száma 13652-ről, 24014-re nő. Az 968-ban kölcsönzött könyvek 17,5 %-a volt ismeretterjesztő, 69-ben már a 31,7 %. A lakosság száma 65-től 70-ig, 18766-ról 20454-re nőtt. 1970-ben egy lakóra jutó kötet 1,88 darab, míg ugyanez 65-ben csak 0,96 darab. Komárom megye ekkor kap megyei könyvtárat, amelyet 1964. szept. 4-én bányásznap alkalmából avattak Tatabányán. Az új épület alapterülete 1545 m^2. A József Attila Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve (1952–61) és az évkönyv elődje a Könyvtári Híradó (1955 óta) folyamatosan tudósít a jelentősebb eseményekről. Megyénk könyvtárai a 3. ötéves terv időszakában (1970) a következőképpen fejlődtek: „*Az országos irányelveknek megfelelően egyes településhálózatra tervszámot dolgoztak ki. Megyei szinten a lakosság 18 %-át tervezték beszervezni az állami könyvtárhálózat könyvolvasói közé. A könyvtárak könyvállományát úgy kívánták emelni, hogy 1970-ben 1000 lakosra 1800 kötet jusson.*" Mint azt az előbbi statisztikai adat is mutatja a terv elérte célját. „*A tervidőszak országos és nemzetközi évfordulói a szocialista hazaszeretet és a proletár internacionalizmus ápolásával és elmélyítésével kapcsolatos könyvtári feladatokat*" állították a terv homlokterébe. – írja az aktuális Könyvtári Évkönyv egyik számában. Úgy tűnik nagyon megválogatták az évfordulóinkat: „*A nagy októberi szocialista forradalom 50. évfordulója, a Magyar Tanácsköztársaság 50.*

évfordulója, hazánk felszabadulásának 25. évfordulója és a Lenin centenárium nagy feladatokat rótt könyvtárainkra és jobb eredmények elérésére ösztönzi őket." – és ennek megfelelően látták el irodalommal a polcokat. 1974-ben MSZBT tagcsoport alakult a könyvtárban (Tata Városi Könyvtár) Elsődleges feladata a szovjet irodalom propagandája, a Szovjetunió eredményeinek, életének bemutatása részben a dolgozók, elsődlegesen a könyvtár olvasói körében. 1975-ben az „Olvasó Munkásért" pályázat második helyezését érte el a Tatai Könyvtár. Ezt követően hosszú ideig nem tudunk eredményhirdetésről, de a verseny fokozódik. Az 1971–75-ös Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve a IV. ötéves terv időszakában a tanácsi könyvtárak feladatát 3 pontban határozza meg: a szocialista gondolkodás alakítása, az ismeretek terjesztése területén jelentkező feladatok megoldása, valamint a közoktatás könyvtári eszközökkel történő segítése. A megye lakossága 1980-ban 321 470 fő, ebből városi az 53,2 % az aktív keresők száma 153 000 fő, munkásosztály 70,5 % és ennek a 20,4 %-a szellemi foglalkozású. A megfelelő korú népesség 67,4 %-a 8 általánost végzett, 21,5 % középiskolát, 5 % felsőfokú végzettségű.

A tatai járás megszűnésével kialakult a városkörnyéki igazgatási modell, s a tanácsi könyvtárhálózat is ehhez igazodott. Ez egyben kiindulási alap az új könyvtári ellátási forma kipróbálásához a könyvtári társuláshoz. 1975–80 között 7,8 %-kal nőtt a beiratkozó olvasók száma. A megyei könyvtárban ugyanakkor 15 %-kal magasabb a 14 éven felüli olvasók száma 1975-höz képest, míg az évkönyv összesített diagramja az ellenkezőt mutatja. Csak a megyei könyvtár rendelkezik a hálózatban xerox géppel és sokszorosító géppel, de gyorsmásoló még itt sincs.

Ebben az évben a Móricz Zsigmond Városi Könyvtár állománya 59788, az olvasók száma: 2964. A könyvtár 80-ban kilenc főt foglalkoztat, míg 85-ben már 14 a teljes személyzet. A Tata városkörnyéki községek közel 50 000 kötettel rendelkeznek együttvéve, s közülük Kocs község emelkedik ki 9308 kötetes könyvtárával. A látogatottság szempontjából 80-ban Szomód község jár az élen 535 beiratkozott olvasóval, Kocs 540 olvasója után. 1975-ben még a túlnyomórészt szlovák nemzetiségű Tardosbánya áll az élen 9886 kötetes könyvtárával, de a beiratkozott olvasók száma messze elmarad a kisebb könyvtárakétól (223 fő) és ezért valószínűleg elmaradnak a támogatások, 80-ra, 85-re visszaesik az állománya. Érdekes megemlíteni, hogy a lefűzött statisztikai jelentések szerint a megcsappant állományú könyvtárak látogatottsága mindig kiugróan magas volt Végül tegyünk említést a tatai fiókkönyvtárakról. A város 5 ilyen helyiséggel rendelkezik, a legnagyobb 12000 kötetes állományú és a Berta-malom ad neki otthont. Az együttes állomány kb. ennek a duplája (1980-ban). A 1985-ös adatok szerint 32 320 kötetre emelkedett együttes állományuk. Az utolsó 1994-es Évkönyv már nem tér ki a Tata és környéki adatokra.

A téma földolgozásához a következő kútfőkből idéztem

1. József Attila Megyei Könyvtár Jubileumi Évkönyve. 1952–85.
2. A Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat József Attila Megyei Könyvtára Évkönyve 1991–94.
3. Komárom Vármegye Története. Bp., 1906. [KVT]
4. Komárommegyei Dolgozók Lapja (1952. november 14-i, illetve december 23-i) számai. [KDL]

5. Móricz Zsigmond Városi Könyvtár (Jubileumi kiadványa)
6. *Rados Jenő*: Tata. [RADOS]
7. *Benda Kálmán*: A Tatai Népfőiskola 40. évfordulójára.Tata Barátainak Köre, 1980. [TBK]
8. *Sashegyi Oszkár*: Az abszolutizmuskori levéltár. [SASHEGYI]
9. *Hegyi Ferenc*: Új adatok a tatai piarista gimnázium és rendház XVIII. századi történetéhez. 1985. [HEGYI]
10. *Haraszti Mihály*: Száz éves a tatai ipartestület. 1986. [HARASZTI]
11. *özv. Kopasz Józsefné*: Tata-Tóváros Írásban és Képekben. 1888. [KOPASZ]
12. *Cserhalmi József–Ambruszter Sándor*: A tatai kegyesrendi ház és gimnázium története. [CSERHALMI]

Baracai balladák

Baracai magyar népköltészet
Tóth Balázsné Csák Margit előadásában
Gyűjtötte, a kísérő tanulmányt és a jegyzeteket írta: *B. Kovács István.*
[h.n.], 1994, Madách Posonium-Akadémiai Kiadó 640 p.

A kötet az 1940-ben indított Új Magyar Népköltési Gyűjtemény XXV. darabjaként jelent meg. Hűen a sorozat hagyományaihoz folklór szövegeket és dallamokat tartalmaz elemző tanulmánnyal.

B. Kovács István célul tűzi ki a paraszti szájhagyomány minél teljesebb megismerését. Felfigyel arra a kettősségre, hogy a paraszti életmóddal együtt a népköltészet is visszaszorulóban van, mégis megerősödött a társadalmi érdeklődés a népköltészet iránt. Munkája elején röviden bemutatja Gömör és Kishont megye folklórkutatásának történetét, s így láthatóvá válik, hogy eddig nem kerültek előtérbe a prózai hagyományok.

Baraca a Balog- és a Sajó-völgy közelében fekszik Szlovákia területén. A bevezető tanulmány szerzője röviden ismerteti a falu történetét, fontosabb eseményeit, főleg a 20. század elejét, hiszen ekkor (1902-ben) született az adatközlő Tóth Balázsné Csák Margit, életszemléletét ez a korszak határozta meg.

Az adatközlő *Az én történetem* címmel írta meg életrajzát a gyűjtő kérésére. Szülei árva gyerekek voltak, nem számíthattak a szülői támogatásra, szinte a semmiből kellett egzisztenciát teremteniük, ezért Sajóvárkonyra költöztek, onnan Ózdra jártak dolgozni. Csák Margit 1902. július 1-én Sajóvárkonyon született. Még gyermekkorában visszaköltözött a család Baracára. Több apró történetet mesél el ebből az időszakból, így az is kiderül, hogy meséket, anekdotákat esténként hallott, amikor néhányan összegyűltek egyik-másik háznál fonni. Az iskoláról jó emlékei maradtak, igazságosnak tartotta a későbbi háborús világgal szemben. Élete történetét házasságkötéséig írta, hiszen akkor az asszony személyiségét férje és családja érdekeinek rendeli alá.

A gyűjtemény sajátossága, hogy több műfajt is tartalmaz: szerepelnek benne mesék, mondák, balladák, dalok, gyermekjátékok, kiolvasók, gyermekdalok, sírfeliratok, ráolvasások, imák, találósok, szólások, közmondások, falucsúfolók. A gyűjtő Csák Margit tehetségéről meggyőződve határozta el, hogy lejegyzi teljes repertoárját.

Csák Margit tudásanyagának nagy része mese, 132 történetet mondott el, így az átlagosan jó mesélők közé sorolható. Jellemző az anyagra a műfaji változatosság. A mesék közül a legtöbb a tréfás mese, ezután következnek a formula-, tündér-, állat-, legendamesék, rátótiádák és novellamesék. Kisebb arányban szerepelnek a hazugság- és rászedett ördög mesék. A magyar mesekincs 3-4 százaléka állatmese, Csák Margit meséi között ennél négyszer több szerepel ebből a népmesetípusból. A gyűjtő a műfajok aránya mellett vizsgálta az átadók szerinti megoszlást is, ebből kiderül, hogy meseanyagának nagy részét szüleitől hallotta. A gyűjtő jól használható, áttekinthető táblázatot közöl a mesekészlet műfaji összetételéről és az átadók arányának megoszlásáról. Ilyen táblázatot a többi műfajhoz is mellékel megkönnyítve ezzel a tájékozódást. Elemzi Csák Margit mesemondói fejlődését, a mesemondás alkalmait. Előadásmódjáról így ír: „mesélése, hanghordozása meglehetősen monoton. A

hangulat vagy mesei helyzet érzékeltetése céljából szinte egyáltalán nem élt a mimika és a gesztikuláció nyújtotta lehetőségekkel. Történeteit a szinte végletekig leegyszerűsített stílus jellemzi." (44. p.) A gyűjtő részletesen ír Csák Margit személyiségéről. Ezzel korábbi (31. p.) ígéretéhez marad hű, hiszen utalt arra, hogy munkája az egyéniségkutató folklorisztikai irányzat elveit követi.

B. Kovács István 37 mondai történetet jegyzett le vizsgálva a műfaji megoszlást és az átadók arányát. Arra a következtetésre jut, hogy a monda átörökítésének színtere a közösség volt. A műfaji megoszlás: 15 hiedelemmonda, 12 eredetmagyarázó és 10 történeti monda. A gyűjtő a helyi vonatkozású történeti mondákat tartja legérdekesebbnek.

Csák Margit 30 balladát adott elő, ez jelentős számnak mondható. A balladák nagy részéhez kottát is közöl a gyűjtő. Anyaga ún. klasszikus stílusú és ún. új stílusú balladákra osztható, ezek számbeli megoszlása 10 és 20. A régi stílusúak hagyományosan előforduló balladák, az új stílusúak többsége tragikus eseményt örökít meg, jelentős része helyi ballada, de ide sorolhatók a tréfás és „szentes" balladák is. Az átadók szerepét vizsgálva megállapította a szerző, hogy a balladahagyományozás a családban történt. A balladának nem volt előre meghatározott előadási alkalma, mégis a két nem között eltérés figyelhető meg: a nőknél érezhető a balladák intimebb jellege. A férfiak nagyobb közösségi alkalmakkor énekelték a balladákat. B. Kovács István felveti a kérdést, hogy vannak-e ballada specialisták és az ő adatközlője „balladafa"-e. Vizsgálódásai alapján Csák Margitot nem tekinti balladaénekes specialistának, mert igaz, hogy repertoárja jelentős, de azt nem bővítette, nem rendelkezett kiváló előadói képességekkel, kialakult alkalmakkal, közösségi igénnyel.

B. Kovács István az évek során több száz dalt gyűjtött Csák Margittól, de ezek között nem csak népdalok, hanem népies műdalok, tömegdalok, népszerű slágerek és operettdalok is szerepelnek, s az adatközlő nem érzékeli a műfajok közötti különbséget. A kötet 208 népdalt közöl kottával, megadja az egyes dalcsoportokat és azok százalékos arányát is a teljes anyagon belül. A gyűjtő Csák Margit népdalanyagát belehelyezi a gömöri népdalkincsbe és elemzi az adatközlő anyagának változását. Adatközlőjét a dalhagyomány őrzőjének tekinti, mint előadójának, hiszen közösségben szinte egyáltalán nem énekelt, csak a családban.

Olyan népköltészeti alkotások kerültek a gyermekfolklór tárgykörébe, amelyek elsősorban gyerekek között élnek. A kötetben közölt anyag a századelő baracai gyermekfolklórjába enged betekinteni. Ezek nagy részét az adatközlő még gyermekkorában tanulta.

Csák Margit folklórjának szerves részét adják a szólások, közmondások és találósok. A szólások között leggyakrabban a Baracával kapcsolatosak fordulnak elő. Három alcsoport különböztethető meg:

1. A falura aktualizált, tipizálható falucsúfolók;
2. A faluhoz kapcsolt nem tipizálható szólások és történetek;
3. A faluközösség egyes jellegzetes alakjaihoz kapcsolódó adoma jellegű szólások.

A gyűjtő figyelemre méltónak tartja a Baracával kapcsolatos szóláshagyomány gazdagságát. Vizsgálja továbbá az adatközlő szociális helyzetét, vallásosságát, valamint azt, hogy az írásbeliség hogyan hat a folklórjára. Bemutatja az adatközlő által beszélt középső palóc nyelvjárás főbb sajátosságait. A szövegközlések után helyezi el az egyes szövegekhez tartozó jegyzeteket, amelyek előtt pontos

mutatót ad használatukhoz. A jegyzetek után közli a mesék, mondák, balladák típusmutatóját. A közölt szövegeket pontosítják a szómagyarázatok, a helynévmutató. Aki tovább szeretne tájékozódni a szakirodalomban, ennek jegyzetét is megtalálja.

A gyűjtő maga is Baraca szülötte, ez a tény a kötet előnyére válik, hisz jól ismeri a baracai viszonyokat, embereket. Szakértelme, alaposssága elfogulatlanná teszi.

Jaksa Helga

Még, még, még, ennyi nem elég!

A magyarok krónikája
Összeállította, szerkesztette és az összefoglaló tanulmányokat írta: *Glatz Ferenc.*
Officina Nova, Bp., 1995.

Honfoglalásunk 1100. évfordulójának alkalmából jelentette meg az Officina Nova kiadó a népszerű Krónika-sorozat nyolcadik kötetét, mely az őshazától az 1994-es esztendőig, több évezreden át követi nyomon a magyar nép történetét, a harcok és a békés hétköznapok eseményeit, jelenségeit éppúgy, mint művelődésünk legjelentősebb állomásait és azt a gazdasági-társadalmi hátteret, amelyben az adott kor embere élt. Beszámol jelentős magyar tudományos, technikai felfedezésekről, találmányokról; politikusok, művészek, írók, költők, nagy gondolkodók portréi rajzolódnak ki előttünk, olyan embereké, akik példák lehetnek minden nemzedék számára.

Külön érdeme a kötetnek tárgyilagos szemlélete. Szerzői neves történészek, akiknek munkáját Glatz Ferenc akadémikus, az MTA Történettudományi Intézetének igazgatója fogta össze.

A 816 oldalas krónika mintegy négyezer szócikket tartalmaz, több mint kétezer, túlnyomó részében színes illusztráció és százhúsz térkép „gazdagítja". (Szomorú, hogy egyes képeknél a lényeget vágták ki; a térképek között pedig nem találunk újat – középiskolás vaktérképdolgozatok emlékeiként sejlenek fel.) Nagyon kevés az az illusztráció, amely kimondottan ehhez a kiadványhoz készült. Az egyes történelmi korokat egy-egy tanulmány vezeti be, mely átfogó képet ad Magyarország akkori állapotáról, nemzetközi kapcsolatairól. A kötetet névmutató zárja le.

A kézirat elkészítése során felhasználták a ***Magyarok a Kárpát-medencében*** (Budapest, 1988), valamint a ***Magyarok Európában*** (Budapest, 1990) ténylegesen megjelent köteteinek szövegrészleteit.

A kiadó reményei szerint nemzeti történelmünk és művelődésünk nagy, összefoglaló kötete minden magyar család kincse, könyvtárának értékes és pótolhatatlan darabja, nézegetni- és olvasnivalója lesz ez a könyv, hiszen rólunk szól. Nekünk?

Baráth Tibor

Anekdotakincs

Derű pirulák a századforduló magyar közéletéből

A grófi kastélyban

Az öreg gróf: – *Hallgassatok ide, fiaim... Amit most mondok, az legyen végső akaratom. Tehát: Pista fiam politikus lesz, Dénes diplomata, Géza kapja a földet.*

Aladár: – *Hát én apám?*

Az öreg gróf: – *Te, te... kimégy Amerikába!*

Korszellem.

– *Olvastad, hogy Alisz hercegnő férjhez ment?*

– *Kihez? Egy sofförfőz?*

– *Nem.*

– *Egy czigányhoz?*

– *Nem. Egy fiatal, csinos, művelt, gazgad, jóravaló herczeghez.*

– *Milyen idők!*

Az opreában

Az igazgató (az Eliána bemutatóján): – *Remélem, Exczellenciád meg van elégedve az előadással?!*

Apponyi Albert gróf: – *Oh, igen! Csak a baritonista, hogy is mondjam...*

Az igazgató (földig hajol): – *Áh, Kegyelmes Uram, ha szívem szerint oszthattam volna ki a bariton szerepet!...*

Apponyi Albert (büszke mosollyal önszemlét tart és fölfelé siklik a skálalejtőn).

Egymás között

Barkóczi Sándor b. min. osztálytanácsos: – *Excellenciád nincs megelégedve a tanáregyesület közgyűlésén mondott beszédemmel.*

Apponyi Albert gróf: – *Ön téved* (nyomatékkal:) *miniszteri tanácsos úr.*

B. S: – *Csak osztálytanácsos, Kegyelmes Uram!*

A. A.: – *Én nem szoktam tévedni, Tanácsos Úr!*

A megrögzött

Törvényszéki elnök: – *Hallja kend vén gonosztevő Nyáry János, most bizonyíték híjján szabad kend. Hanem oszt, remélem, hogy többet nem találkozunk egymással.*

Nyáry János vén lótolvaj: – *Tán penzióba tetszik menni a Nagyságos Úrnak?*

A büszke girhes

A pesti kocsis (megrázza a daczos konfliskoló gyeplőjét és nagyot csap a girhes bordáira): – *Nézd, nézd a rongyost!... Amióta fölment a lóhús ára, nem lehet bírni vele.*

A házasságszerzőnél

Úr: – *A párti ellen végre nincs kifogásom. Csak azt szeretném tudni, hogy milyen a sz annak a hölgynek?*

A házasságszerző: – *Kék.*

Az úr: – *A haja?*

Házasságszerző: – *Szőke.*

Az úr: – *Hát a foga?*

Házasságszerző: – *Íme, tessék!*

Cseléd-mizéria

– *Hát miért mond fel, Kati?*

– *Nem bírom ki, Nacsága, kérem! Éjjel a bogarak csípnek, nappal meg a Nagyságos Úr!*

Magázódás

Sári ángyó: – *No, Tecza, hát vót mán doktor az anyádnál?*

Tecza: – *Hát vót. De nem tudom én, német-e az istenadta, mert sehogy se tudtunk eligazodni a beszédin.*

Sári ángyó: – *Má mért ne, hé?*

Tecza: – *Hát azt mondta nekem, hogy 'Ön'.*

A pióczák halottja

A rendőrök egy vízárokból bevittek egy részeg embert, akinek éjjel minden vérét kiszívták a pióczák.

Rendőrorvos: – *Mondja jóember! Hogy érezte magát a pióczák közt?*

Haldokló: – *Instállom... olyanformán, mint egy hitelszövetkezetben.* (Meghal.)

Életfilozófia

– *Barátom, pénz nélkül semmit sem lehet csinálni...*

– *Dehogynem lehet!*

– *Ugyan hát mit?*

– *Adósságot.*

A pesti adagok

(Vidéki úr betér egy pesti vendéglőbe és enni kér. A pinczér hozza az ételt.)

Úr: – *No, ez elég jónak látszi, hozhat belőle egy porcziót.*

K. u. k.

Tiszt: – *Agyonlőnéd-e az édesadpádat, ha parancsot kapnál rá?*

Baka: – *Alázatosan jelentem, nem.*

Tiszt: – *Hát mért nem te gazember, lázadó, anarchista, bitang?!*

Baka: – *Meghótt szegény hatesztendős koromban.*

Jutasi őrmester

– *Hát kendnek is a nyakába sóznak majd egy pár órai kurtavasat. Hogy is mert czivilt beengedni, mikor szigorúan ki volt adva a parancs, hogy éjjel tilos czivilt beengedni.*

– *Hát, tudja, apám, nem akartam beengedni, de oszt rám kajátott, hogy asszongya: „Nem mész az utamból, te vad barom?" Hát oszt aszt gondultam, hogy valamelyik tiszt úr czivilbe, mer hogy továbbra is ilyen otthonos hangon szólongatott.*

A gramofon titka

Nagy András: – *Hát tudják, kendtek – van egy tányér – arra rá van írva a nóta. Azt rátesszik a masinára, az meg elfújja.*

– Mihály bácsi: – *Okos ember lehetett a csinálója. Csak azt nem tudom kiokoskonnyi, hogy honnan tudja az a fene masina, hogy mi van a tányérra írva.*

Az ügyvéd távirata

Az ügyvéd sürgönyzi a fürdőben időző feleségének: „Nem utazhatom. Egyik felemet megütötte a guta."

Lapvásárkor

– *Ez a Wekerle igazán megvesztegethető modorú ember!*

Lapkiadó: – *Nekem mondja...*

Hordárszempont

Az utczasarkon befordul a Fedák Sári autója. A Móricz hordár meglátja és megvetőleg kiköp. Gárse expressz felháborodik:

– *Te marha, miért köpsz ki ennek a gyönyörű Nagyságnak?*

Móricz filozófus nyugalommal szól vissza: – *Nem őneki szólt, a feleségére gondoltam.*

Őszi műtárlat

Mehlwurm Dávid: – *Kérem alássan, ad fél jegyet?*

Pénztároskisasszony: – *Hiszen Ön nem gyerek?*

Mehlwurm Dávid: – *Igenis, nem vagyok, de a bol szümümre nem látok.*

A Borsszem Jankóból* válogatta:
Magyarits Katalin

---

* Néhány anekdotához a lap karikatúráit szerettük volna mellékelni, a könnyebb érthetőség érdekében is. A Somogyi-könyvtár munkatársa állagvédelmi okokra hivatkozva megakadályozta ezen szándékunkat. Úgy érezzük, hogy vannak olyan esetek, amelyeknél nem feltétlenül a hivatali utasításhoz kellene görcsösen ragaszkodni, és talán ez olyan volt. A szerk.

A Második Belvedere Helytörténeti Pályázat eredményei

Éppen lapzártakor, a harmadévesek hagyományos egyhetes kirándulásáról hazatérve, az április 30-án tartott megbeszélésen a Marjanucz László – Nyulassy Ágnes – Zakar Péter alkotta zsűri elbírálta a Második Belvedere Helytörténeti Pályázatra beadott pályamunkákat. A tizennyolc dolgozatról a három oktató rendkívül kedvezően nyilatkozott: nem volt könnyű feladat a sok jó között rangsorolni a legjobbakat. Ennek nehézségét bizonyítja, hogy végül mindhárom helyezést meg kellett osztaniuk. A lap és helytörténeti pályázata jó hírét bizonyítja, hogy a kiírásra magas színvonalú, díjazott pályamunkák is érkeztek „idegen tájakról". A Belvedere Meridionale szerkesztősége különdíjat ajánlott fel a Szeged helytörténetével foglalkozó tanulmányok részére, amelyet a másodéves Baricz Árpád nyert el. Ünnepélyes eredményhirdetésre és a könyvjutalmak átadására május 2-án, a negyedévesek hagyományos tanszéki búcsúztatóján került sor.

Megosztott első helyezés:

BÓKA ZITA *(III. évf., történelem–német)*
Mórahalom kialakulása és a mezőgazdasági átszervezési kísérletek gondjai (1950–1994)

PÁNDI ESZTER *(JATE BTK, I. évf., történelem)*
A szegedi vasút és Trianon

Megosztott második helyezés:

CSÓKA GABRIELLA *(II. évf.)*
A simontornyai bőrgyártás története (1780–1948)

KLÁBEN GYULA *(I. évf., történelem–szlovák)*
Lucfalva története

Megosztott harmadik helyezés:

VANÓ ZSUZSA *(Vitéz János Római Katolikus Tanítóképző Főiskola, Esztergom, I. évf., művelődésszervező–kommunikáció)*
Szűkebb pátriám és családom, amelyben én élek

VAS LAURA *(I. tört.–német)*
Tázlár község története

A Belvedere Meridionale szerkesztőségének különdíja:

BARICZ ÁRPÁD *(II. évf., magyar–történelem)*
Kálvária – A szegedi Ferences Rendház vázlatos története

Pályázóinknak ezúton is gratulálunk. A pályázati kiírásnak megfelelően a díjazott munkák *rövidített változata* megjelenik a Belvedere Meridionale következő számában. A szükséges szerkesztési munkák elvégzése végett kérünk minden díjazott szerzőt, hogy a lapszerkesztőket tanszéki fogadóórájukon (szerda 12 óra) felkeresni szíveskedjenek!

BELVEDERE MERIDIONALE
A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

KISKÖNYVTÁR

A sorozatban eddig megjelent kiadványok

1. ***Mátyás király emlékére — halálának 500. évfordulóján.***
Szerkesztette: Annus Gábor és Szegfű László. Megjelent: Szegeden 1990-ben, 56 oldalon, 300 példányban. [Elfogyott.]

2. ***Széchenyi István — emlékülés születésének 200. évfordulóján***
(1991. október 16.). Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1991. 36 o., 300 pld.

3. ***Emléknapok történelmünk utolsó fél évszázadáról*** (1991–1992).
Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 48 o., 300 pld.

4. ***A tatárok kivonulásának 750. évfordulója***
— Tudományos konferencia a Juhász Gyula Tanárképző Főiskola Történettudományi Tanszékén (1992. április 27.). Szerk.: Annus Gábor és Szegfű László. Megj.: Szeged, 1992. 52 o., 300 pld.

5. ***Kossuth Lajos születésének 190. évfordulója***
— Emlékülés a JGyTF Történettudományi Tanszékén (1992. november 25.). Szerk.: Nagy Tamás. Megj.: Szeged, 1995. 29 o., 750 pld. [A Belvedere Meridionale VII. évf. 1–2. sz. mellékleteként.]

6. ***A tanítványait szerető, tisztelő, megbecsülő ember***
— Emlékülés Eperjessy Kálmán születésének centenáriumán a JGyTF Történettudományi Tanszékén (1993. február 11.).
Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Szegfű László. Megj.: Szeged, 1995. 48 o., 500 pld. [Elfogyott.]

7. ***„Nem búcsúzom..."***
— Emlékkönyv Benda Kálmán tiszteletére (1993. december 7.).
Szerk.: Szegfű László – Nagy Tamás. Megj.: Szeged, Generalia, 1994. 100 o., 300 pld.

8. ***Kossuth Lajos halálának századik évfordulója***
— Emlékülés a JGyTF Történettudományi Tanszékén (1994. március 28.).
Szerk.: Jancsák Csaba – Nagy Tamás – Zakar Péter. Megj.: Szeged, 1995. 60 o., 300 pld. [Elfogyott.]

9. ***Honfoglalási emléknapok***
— Tudományos konferencia a honfoglalás 1100. évfordulója emlékére a JGyTF Történettudományi Tanszékén (1995. szeptember 27–29.).
Szerk.: Jancsák Csaba – Kósa Kinga – Nagy Tamás – Nyulassy Ágnes. Szeged, 1996, 172 o.

10. (Előkészületben:)
Szegfű László*: Ősi szellemi örökségünk I. A pogány magyarság hitvilága*
Szeged, 1996.

* * *

A megjelent kiadványok korlátozott példányszámban
megrendelhetők a JGyTF Történettudományi Tanszékén.
Címünk: 6723 Szeged, Hattyas sor 10. Tel.: 62/456-090

Számunk szerzői

Baráth Tibor, főiskolai hallgató (Baja);
Benda Kálmán
Bereczki Sándor dr., ny. főiskolai docens, (JGyTF);
Dienes Jenő, főiskolai hallgató (Jászberényi Tanítóképző Főiskola);
Döbör András, főiskolai hallgató (JGyTF);
Egyházi Dóra, főiskolai hallgató (JGyTF);
Forró Lajos, tanár (Szeged);
Galgóczi László dr., főiskolai tanár (JGyTF);
Jaksa Helga főiskolai hallgató (JGyTF);
Jancsák Csaba, hallgató (JGyTF–JATE BTK);
Kákonyi Gellért, főiskolai hallgató (JGyTF);
Kiss Gábor, főiskolai hallgató (JGyTF);
Kovács György Attila, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Magyarits Katalin, főiskolai hallgató (JGyTF);
Nagy Tamás, tanár, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Siket Zoltán, főiskolai hallgató (JGyTF);
Szebenyi Nándor, tanár (Szolnok);
T. Horváth Ágnes dr., főiskolai docens (JGyTF);
Tóth K. József, egyetemi hallgató (JATE BTK);
Tóth Sándor, vasúttörténész (Sopron);
Zakar Péter dr., főiskolai adjunktus (JGyTF).

BELVEDERE MERIDIONALE

A JGYTF TÖRTÉNÉSZHALLGATÓINAK LAPJA

Főszerkesztő: JANCSÁK CSABA
Szerkesztők: KÓSA KINGA, MAJZIK ANDREA, TÓTH ANDREA,
DÖBÖR ANDRÁS, FORRÓ LAJOS, KÁKONYI GELLÉRT
Főmunkatárs: NAGY TAMÁS

Kiadja a JGyTF Történettudományi Tanszéke.
Felelős kiadó: Dr. Szegfű László.
Lapengedély: B/KUL/523/SS/1993.
A szerkesztőség címe: 6725 Szeged, Hattyas sor 10.
Telefon: 62/456-090.

Megjelenik tavasszal: február–március és április–május;
ősszel: szeptember–október, november–december hónapokban.
A lap közöl tanulmányokat, interjúkat, ismertetéseket és kritikákat
a történelem és más társadalomtudományok tárgyköréből.
A főiskola Történettudományi Tanszékén
megrendezett konferenciák előadásai
a BELVEDERE Kiskönyvtár
sorozatban jelennek meg.

Veszélyes üzem

„A motorizáció »fejlődésével« ma már egy személygépkocsi gázolása – profán mód kijelenthetjük – mindennapos esemény, olyan, ami csak akkor kerül be az esti híradóba, ha a stáb épp arra járt.”
(Nagy Tamásnak Horváth Ferenc Hazai és külföldi vasúti balesetek című könyvéről írott recenziója a Loki-téka rovatban olvasható, a 46–53. oldalakon.)

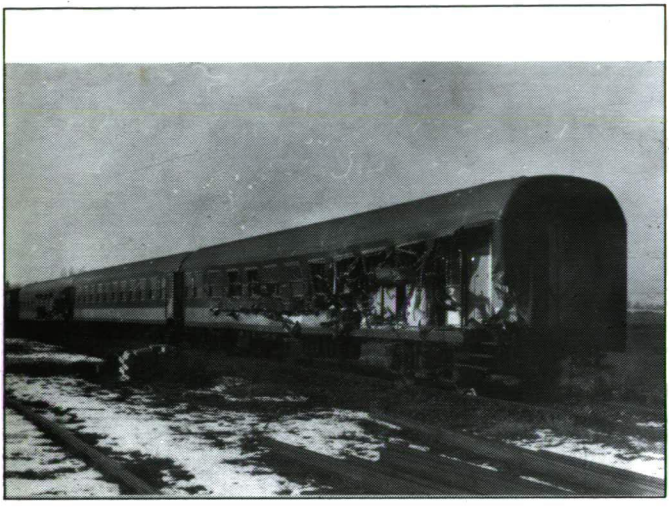

1992. január 7-én Hort-Csány állomás közelében – nem működő fénysorompó miatt – a vasúti kereszteződésbe hajtott egy Volán-autóbusz, és nekicsapódott az éppen áthaladó tehervonatnak. Az ütközéstől a teherkocsi kisiklott, eltorlaszolta a másik vágányt, amelyen belerohant a Budapest felől érkező Sopron/Szombathely–Miskolc viszonylatú gyorsvonat. A teherkocsi szinte leborotválta a személykocsik oldalfalát. A buszban hatan haltak meg; többen, köztük a gyorsvonat mozdonyvezetője, súlyosan megsérültek, de a gyorsvonaton kocsijaiban – MÁTHÉ ZOLTÁN fotóját elnézve, a csodával határos módon – nem történt jelentős sérülés.

1994. december 2-án Szajol állomáson a 613 számú nyíregyházi gyorsvonattal történt emlékezetes, nagyon súlyos baleset. Fél évvel később az elsőként kisiklott kocsi maradványai a szolnoki járműjavító udvarán. (A szerző felvétele)